

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДУБІНА ОЛЕГ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 342.9:342.7

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ
У ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ
ПРАВOPOPУШЕННЯ**

Спеціальність 081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ **О. М. Дубіна**

Науковий керівник **Співак Марина Вікторівна**,
доктор політичних наук, професор

Київ–2024

АНОТАЦІЯ

Дубіна О. М. Правові механізми захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України, Київ, 2024.

Дисертацію присвячено правовим механізмам захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення: визначено специфіку застосування адміністративної правосуб'єктності неповнолітніх, схарактеризовано місце владних установ у процесі забезпечення прав неповнолітніх; досліджено принципи захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень; розглянуто стан захисту прав неповнолітнього під час застосування заходів адміністративної відповідальності, винесення постанов про накладення адміністративних стягнень і звільнення неповнолітніх від відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень.

Виокремлено періоди формування нормативно-правової бази з питань захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення.

Перший період (1991–1995) вирізняється тим, що після здобуття незалежності України продовжували використання значного масиву нормативно-правових актів радянської доби. Констатовано, що це період формування та глибокої трансформаційної кризи, притаманний пострадянським країнам.

Другий період (1996–2000) ознаменувався прийняттям Конституції України, у якій чітко закріплено непорушність прав і свобод людини та громадянина. У цей період створено Міністерство у справах сім'ї та молоді,

міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства, приймальники-розподільники для неповнолітніх.

Третій період (2001–2005) передбачав розроблення нових положень кримінально-правового регулювання інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх, а також закріплення та повноту обсягу соціальних прав і свобод неповнолітніх, які нерозривно пов'язані із соціально-класовою структурою суспільства, рівнем демократії, станом законності, природою людини. Посилилася роль органів прокуратури.

Четвертий період (2006–2010) засвідчив зусилля уряду, спрямовані на вирішення економічних, соціальних, екологічних та інших проблем дітей. Період вирізнявся зміною мислення законодавця у зв'язку з високою динамікою розвитку соціальної організації з її негативними тенденціями в суспільстві.

П'ятий період (2011–2015) продемонстрував прагнення вдосконалити законодавство у сфері захисту прав дітей, поліпшити стан превентивної та профілактичної роботи, створити ефективну систему виправлення і ресоціалізації неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом.

Шостий період (з 2016 й донині) вирізняється тим, що вперше окремими положеннями Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року гарантовано захист прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень. Вагомим у контексті визначеної проблематики стає створення та запровадження підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. Прослідковується вплив Європейського Союзу та Ради Європи через запровадження проєктів із захисту прав дитини.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що нині в Україні немає документа стратегічного значення, який закріплював би принципи та гарантії захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень. Деякі положення Кодексу України про адміністративні правопорушення не містять чітких критеріїв і підходів до

визначення статусу неповнолітньої особи. На підставі систематизації наукового доробку з питань прав неповнолітніх виокремлено головні закономірності теоретичної розбудови нормативно-правової бази прав дитини:

- 1) створення правової бази з питань забезпечення прав неповнолітніх як правового, політичного й історичного здобутку та юридичного поняття;
- 2) теоретичне дослідження прав неповнолітніх як елементу правового забезпечення на міжнародному рівні;
- 3) аналіз прав неповнолітнього як елементу юридичного статусу особи й інструментів їх захисту на стадіях провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Аргументовано, що інститут адміністративної відповідальності за своїми ознаками є функціональним інститутом адміністративного права, а адміністративну відповідальність однією із форм реалізації виконавчої влади як складову організаційно-правової діяльності права неповнолітніх досліджено: у контексті захисту прав неповнолітніх під час комунікації з представниками правоохоронного органу й суду; в умовах формування інституту прав дітей, соціального захисту та профілактики правопорушень серед дітей, попередження дитячої бездоглядності й безпритульності.

На основі позицій науковців і результатів вивчення іноземного досвіду виокремлено дві групи принципів захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень: основні (містяться в змісті національного законодавства, є орієнтирами у формуванні захисту прав дитини), провідні (виникли в контексті євроінтеграції).

Узагальнено проблеми інституту відповідальності неповнолітніх за вчинення адміністративних правопорушень в адміністративному праві.

Сформульовано висновок, що ювенальну юстицію слід розглядати через систему державних, судових, правоохоронних, освітніх та виховних інституцій, що призначені захищати права, свободи й інтереси дитини. На підставі проведеного дослідження визначено систему основних суб'єктів

захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень.

Під час дослідження міжнародного досвіду захисту прав неповнолітніх з'ясовано вплив Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини (1989) на формування національних законів і політик, а також наявність й ефективність структур і механізмів, необхідних для утвердження системоутворювальної ідеї дитиноцентризму в правовому просторі. Розглянуто три моделі правового регулювання адміністративної відповідальності: «німецька», «французька» та модель країн англосаксонської правової системи.

Для дослідження міжнародного досвіду захисту прав неповнолітніх використано такі критерії: 1) нормативно-правові акти, що впроваджують та регулюють адміністративну та/або кримінальну відповідальність за порушення вчинені неповнолітніми; 2) приклади діянь, які є правопорушеннями або злочинами, визначеними законом; 3) органи (суб'єкти) уповноважені притягувати до відповідальності неповнолітніх; 4) види стягнень, які можуть застосовуватися до неповнолітніх; 5) права неповнолітнього. Науковий інтерес становлять дані, зібрані Міжнародною мережею прав дитини (Африка, Америка, Азія, Європа, Океанія). Доведено, що механізм захисту прав дитини враховує географічне розташування країни, вік, стать, мову, расу, релігію, національне, регіональне чи соціальне походження, політичні й законодавчі визначеності.

Встановлено, що дотримання прав неповнолітніх під час застосування заходів адміністративної відповідальності й винесення постанов про накладення адміністративних стягнень має певні особливості.

Доведено необхідність розроблення та прийняття Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2035 року та міжвідомчого наказу «Про затвердження Загальних правил комунікації правоохоронних органів і суду з дітьми». Висновки та пропозиції до ст. 24, 38, 250, 258, 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення, законів

України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та «Про судову експертизу» розроблено на основі статистичних й емпіричних даних.

Ключові слова: неповнолітній, дитина, діти в конфлікті із законом, права дитини, захист прав дитини, адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, адміністративне стягнення, заходи виховного впливу, суд, правосуддя, дружнє до дитини, правнича допомога, механізми захисту прав дитини, суб'єкти захисту прав дитини.

SUMMARY

Dubina O.M. Legal mechanisms for the protection of the rights of minors in proceedings on administrative offenses. – *Qualification scientific work on the rights of the manuscript.*

Thesis for obtaining a scientific degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 – Law. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2024.

The dissertation is devoted to the legal mechanisms for the protection of the rights of minors in proceedings in cases of administrative offenses: the specifics of the application of administrative legal personality to minors are determined, the place of government institutions in the process of ensuring the rights of minors is characterized; the principles of protection of the rights of minors who are prosecuted for committing administrative offenses were investigated; the state of protection of the minor's rights during the application of measures of administrative responsibility, the issuance of resolutions on the imposition of administrative fines and the release of minors from responsibility for committing administrative offenses is considered.

The stages of the formation of the legal framework for the protection of the rights of minors in proceedings in cases of administrative offenses are determined.

The first period (1991–1995) is characterized by the fact that after the independence of Ukraine, the use of a significant array of normative legal acts of the Soviet era continued. It is noted that this is a period of formation and a deep transformational crisis, which is typical for post-Soviet countries.

The second period (1996–2000) is characterized by the adoption of the Constitution of Ukraine, which clearly defines the inviolability of human and citizen rights and freedoms. During this period, the Ministry of Family and Youth Affairs, the Interdepartmental Commission on Childhood Protection, and reception centers for minors were created.

The third period (2001–2005) is marked by the development of new provisions of the criminal law regulation of the institute of criminal responsibility of

minors, as well as the consolidation and completeness of the scope of social rights and freedoms of minors, which are inextricably linked with the social and class structure of society, the level of democracy, the state of law, nature a person The role of the prosecutor's office is strengthening.

The fourth period (2006–2010) shows the government's efforts aimed at solving economic, social, environmental and other problems of children. The period is characterized by a change in the legislator's thinking in connection with the high dynamics of social organization development and its negative trends in society.

The fifth period (2011–2015) shows the desire to improve the legislation in the field of protection of children's rights, to improve the state of preventive and preventive work, to create an effective system of correction and resocialization of minors who are in conflict with the law.

The sixth period (from 2016 to the present) is characterized by the fact that, for the first time, separate provisions of the National Strategy for Reforming the Justice System for Children for the period until 2023 guaranteed the protection of the rights of minors who are prosecuted for committing administrative offenses. The creation and introduction of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine is important in the context of the identified issues. The influence of the EU and the Council of Europe through the implementation of projects for the protection of children's rights is monitored.

The relevance of the research topic lies in the fact that currently in Ukraine there is no document of strategic importance that would establish the principles and guarantees of the protection of the rights of minors who are prosecuted for committing administrative offenses. In addition, certain provisions of the Code of Ukraine on administrative offenses are characterized by the absence of clear criteria and approaches to determining the status of a minor. The relevance of scientific intelligence can be seen in the fact that, systematizing the research output on the rights of minors, it is possible to single out the main patterns of the theoretical development of the regulatory and legal framework on the rights of the child: 1) creation of a legal framework on the issues of ensuring the rights of minors as a

legal, political and historical achievement and legal concept; 2) theoretical study of the rights of minors as an element of legal protection at the international level; 3) analysis of the rights of a minor as an element of a person's legal status and tools for their protection at all stages of proceedings in cases of administrative offenses.

Noting that the institution of administrative responsibility by its characteristics is a functional institution of administrative law, and administrative responsibility is one of the forms of implementation of executive power as an integral part of the organizational and legal activity of the law of minors, researched: in the context of the protection of the rights of minors during communication with representatives of the law enforcement body and the court; in the conditions of the formation of the institute of children's rights, social protection and prevention of offenses among children, prevention of child neglect and homelessness.

On the basis of the positions of scientists and foreign experience, two groups of principles for the protection of the rights of minors who are held responsible for the commission of administrative offenses are distinguished: basic (contained in the content of national legislation, acting as guidelines in the formation of the protection of children's rights), leading (originated in the context of European integration).

The problems of the institute of responsibility of minors for committing administrative offenses in administrative law are summarized.

It was concluded that juvenile justice should be considered through the system of state, judicial, law enforcement, educational and educational institutions that are designed to protect the rights, freedoms and interests of the child. On the basis of the conducted research, the system of the main subjects of the protection of the rights of minors, who are prosecuted for committing administrative offenses, has been determined.

When studying the international experience of protecting the rights of minors, the influence of the UN Convention on the Rights of the Child (1989) on the nature of national laws and policies, as well as on the presence and effectiveness of structures and mechanisms necessary for the development of the system-forming

idea of child-centrism in the legal space, is shown. Three models of legal regulation of administrative responsibility are considered: «german», «french» and the model of the countries of the anglo-saxon legal system.

The following criteria were used to study the international experience of protecting the rights of minors: 1) legal acts implementing and regulating administrative and/or criminal liability for violations committed by minors; 2) examples of actions that are offenses or crimes defined by law; 3) bodies (entities) authorized to prosecute minors; 4) types of sanctions that can be applied to minors; 5) the rights of a minor. Of scientific interest are the data collected by the International Network of Children's Rights (Africa, America, Asia, Europe, Oceania). It has been proven that the mechanism for protecting the rights of the child takes into account the geographical location of the country, age, gender, language, race, religion, national, regional or social origin, political and legislative certainties.

It was established that the observance of the rights of minors during the application of measures of administrative responsibility and the issuing of resolutions on the imposition of administrative penalties is characterized by certain features.

The need to develop and adopt the National Strategy for reforming the justice system for children for the period until 2035 and the interdepartmental order «On approval of the general rules of communication of law enforcement agencies and courts with children» has been proved. Conclusions and suggestions to art. 24, 38, 250, 258, 268 of the Code of Ukraine on administrative offenses; The Laws of Ukraine «Basics of the legislation of Ukraine on health care» and «On forensic expertise» are made on the basis of statistical and empirical data.

Keywords: minor, child, children in conflict with the law, children's rights, protection of children's rights, administrative responsibility, administrative offense, administrative penalty, measures of educational influence, court, child-friendly justice, legal aid, mechanisms for protection of children's rights, subjects of child rights protection.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Дубіна О. М. Імплементація міжнародних стандартів дружнього до дитини правосуддя до адміністративного законодавства України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 139–143. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.04.24>.
2. Дубіна О., Веселов М. Принципи захисту прав неповнолітніх учасників адміністративно-деліктних відносин. *Адміністративне право і процес*. 2021. № 2 (33). С. 31–44. DOI: 10.17721/2227-796X.2021.2.03.
3. Дубіна О., Веселов М. Правові засади проведення судово-психіатричної (психологічної) експертизи в адміністративно-деліктному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 3 (95). С. 130–140. DOI: 10.33766/2524-0323.95.130-140.
4. Дубіна О. М. Відповідальність неповнолітніх як об'єкт адміністративно-правових досліджень. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2021. № 4. С. 107–119. DOI: 10.31617/zt.knute.2021(117)10.
5. Дубіна О. М. Права дитини в адміністративно-деліктних відносинах. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2022. № 1. С. 107–116. DOI: 10.31617/3.2022(120)10.
6. Дубіна О. М. Система суб'єктів захисту прав неповнолітніх, що притягаються до адміністративної відповідальності. *Адміністративне право і процес*. 2022. № 1 (34). С. 34–46. DOI: 10.17721/2227-796X.2022.1.03.
7. Дубіна О. М. Адміністративні правопорушення, що вчиняються неповнолітніми: аналіз статистики і судової практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 257–260. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-2/61.

8. Дубіна О. М. Особливості захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. *Київський часопис права*. 2024. № 1. С. 142–147. DOI: 10.32782/klj/2024.1.18.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Дубіна О. М. Підстави та порядок проведення судово-психіатричної експертизи в адміністративному провадженні: стан проблеми та шляхи її вирішення. *Актуальні питання адміністративного права та процесу*: матеріали VI Всеукр. наук. конф. молодих вчених (Кривий Ріг, 27 листоп. 2020 р.). Кривий Ріг : Оксан-Принт, 2021. С. 77–81.

10. Дубіна О. М. Проекти з захисту прав і законних інтересів дітей в Україні. *Global achievements and current trends in the development of science* : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (Софія, Болгарія, 11–13 берез. 2024 р.). Софія, 2024. С. 103–106.

11. Дубіна О. М. Права дитини, яка притягається до адміністративної відповідальності: міжнародно-правові та національні стандарти. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*. Вип. 59 : матеріали Міжнар. наук. інтернет-конф. (Тернопіль, Україна – Ополе, Польща, 14–15 берез. 2024 р.). Тернопіль, 2024. С. 13–17.

12. Дубіна О. М. Практика Європейського Союзу щодо впровадження моделі «Барнахус». *Світ наукових досліджень*. Вип. 28 : матеріали Міжнар. мультидисциплін. наук. інтернет-конф. (Тернопіль, Україна – Ополе, Польща, 21–22 берез. 2024 р.). Тернопіль, 2024. С. 176–179.

13. Дубіна О. М. Права та обов'язки неповнолітніх під час комунікації із представниками правоохоронного органу. *Scientific Collection «InterConf»* (Брюссель, Бельгія, 6–8 квіт. 2024 р.). Брюссель, 2024. С. 224–228. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/5812>.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	15
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЩО ПРИТЯГАЮТЬСЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	24
1.1. Генеза та сучасний стан правового забезпечення захисту прав неповнолітніх, що притягаються до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень.....	24
1.2. Права неповнолітніх, що притягаються до адміністративної відповідальності, як об'єкт адміністративно-правового захисту	49
1.3. Стан дослідження проблем інституту відповідальності неповнолітніх за вчинення адміністративних правопорушень в адміністративному праві.....	73
Висновки до розділу 1.....	97
 РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЩО ПРИТЯГАЮТЬСЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	102
2.1. Принципи захисту прав неповнолітніх, що притягаються до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень.....	102
2.2. Система суб'єктів захисту прав неповнолітніх, що притягаються до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень.....	129
2.3. Адміністративно-правові форми захисту прав неповнолітніх, що притягаються до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень.....	154
Висновки до розділу 2.....	171

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛОЖЕНЬ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПРИТЯГАЮТЬСЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	176
3.1. Зарубіжний досвід захисту прав неповнолітніх, що притягаються до відповідальності за адміністративні правопорушення.....	176
3.2. Дотримання прав неповнолітніх під час застосування заходів адміністративної відповідальності та винесення постанов про накладення адміністративних стягнень.....	209
3.3. Правовий механізм звільнення неповнолітніх від відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень.....	229
Висновки до розділу 3.....	251
ВИСНОВКИ	258
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	267
ДОДАТКИ.....	309

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КК – Кримінальний кодекс

КМУ – Кабінету Міністрів України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МВС – Міністерство внутрішніх справ

ООН – Організація Об'єднаних Націй

РЄ – Рада Європи

США – Сполучені Штати Америки

ЦК – Цивільний кодекс

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У загальному значенні порушення прав дитини – це обмеження прав і можливостей, наданих дитині державою від народження для нормального та всебічного розвитку й формування її особистості. Неповнолітні є одними з найвразливіших суб'єктів права, тому ефективна політика щодо дітей в Україні має ґрунтуватися на точному розумінні реального становища дітей, їхніх потреб і механізмів захисту прав. Без створення постійного, незалежного механізму захисту прав дитини держава не зможе виконати свої міжнародно-правові зобов'язання. Тим більше це важливо для України в умовах соціально-економічних і політичних перетворень, а також багаторічної дискусії практиків та науковців щодо запровадження в Україні моделі ювенальної юстиції. Актуальність дослідження обраної теми обумовлена й тим, що Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, що гарантувала захист прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, втратила чинність. Отже, нині Україна не обрала вектор руху й підхід до розв'язання проблем захисту прав неповнолітніх. Також окреслена проблематика набуває особливої актуальності, оскільки Україна взяла на себе обов'язок втілення закріплених європейських цінностей після ратифікації Конвенції ООН про права дитини (1989).

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять результати проведеного опитування серед 263 дітей віком від 13-ти до 18 років. Результати опитування надали можливість встановити деякі важливі особливості й виявити, що фактором ризику щодо можливості вчинення правопорушень неповнолітніми є брак правових знань. Крім цього, якщо йдеться про процесуальні права неповнолітнього, якого притягують до адміністративної відповідальності, то рівень обізнаності респондентів є недостатнім. Лише 39,2 % дітей вважають, що вони знають перелік прав, що має особа, яку притягують до адміністративної відповідальності; 38,6 % –

знають такі права орієнтовно; 15,6 % неповнолітніх респондентів упевнено заявили, що змогли б самостійно оцінити ситуацію стосовно дотримання або порушення їхніх прав у разі притягнення до адміністративної відповідальності; 6,6 % дітей відверто зазначили, що не знають свої права.

Стрімкі соціально-духовні й культурні зміни, що відбуваються в Україні, брак адекватних механізмів реалізації та захисту прав дитини спричиняють небажані тенденції в процесі соціалізації дітей, і це призводить до поширення девіантної поведінки, зокрема вчинення адміністративних правопорушень. Тож наукові дослідження в цій площині можуть бути корисними і трансформовані законодавцем.

Вагомий внесок у формування інституту відповідальності неповнолітніх за вчинення адміністративних правопорушень і захисту їхніх прав в адміністративному праві зробили: А. В. Братусь, М. Ю. Веселов, О. В. Горбач, Т. О. Гуржій, Т. М. Іванова, Я. М. Квітка, В. К. Колпаков, Н. В. Коломоєць, Є. Ю. Колосовський, А. Т. Комзюк, Т. Г. Корж-Ікаєва, І. С. Кравченко, М. П. Легецький, Н. В. Лесько, О. О. Навроцький, А. О. Нестеренко, Н. В. Ортинська, Є. Ю. Пліско, Т. А. Пługатар, О. М. Резнік, А. О. Собакарь, О. М. Соловйова, М. М. Стефанчук, О. Г. Стрельченко, О. Л. Чернецький, Л. В. Шестак та ін.

Серед зарубіжних учених окреслені питання частково досліджували: П. Бергін, Ш. Бюлер, Х. Боум, К. Гамільтон, Г. Гаро, Джон Т. Вайтхед, У. Кілкеллі, П. Дж. Лукас, С. П. Лаб, С. Лау, Дж. Мандлер, Б. Макфарлейн, Д. Стейнс, А. Хіміш.

Водночас, попри безперечну теоретичну та практичну значущість наукових праць для теорії адміністративного права, правовий механізм захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення потребує нових поглядів на вирішення наукового завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дисертаційного дослідження узгоджується з Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку

України на період до 2030 року»; Концепцією взаємодії органів прокуратури з громадами («Прокурор громади») (затверджена наказом Генерального прокурора від 11 серпня 2023 року № 224); Концепцією безпеки закладів освіти (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 року № 301-р); Концепцією Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021–2025 роки (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2020 року № 1669-р); Концепцією реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 року № 1057-р); тематикою наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454).

Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради Одеського державного університету внутрішніх справ 30 жовтня 2020 року (протокол № 3), уточнена рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 27 лютого 2024 року (протокол № 3).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає в розробленні комплексу заходів з удосконалення правових механізмів захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення.

Для досягнення зазначеної мети в дисертації необхідно виконати такі завдання:

– визначити основні історико-правові періоди правового забезпечення захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень;

– розглянути права неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності, як об'єкт адміністративно-правового захисту;

– виявити й узагальнити проблеми інституту відповідальності неповнолітніх за вчинення адміністративних правопорушень в адміністративному праві;

– виокремити принципи захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень;

– проаналізувати систему суб'єктів захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень;

– окреслити адміністративно-правові форми захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень;

– узагальнити зарубіжний досвід захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за адміністративні правопорушення, сформулювати відповідні пропозиції;

– дослідити в комплексі дотримання прав неповнолітніх під час застосування заходів адміністративної відповідальності та винесення постанов про накладення адміністративних стягнень;

– розглянути правовий механізм звільнення неповнолітніх від відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, на основі яких формуються правові механізми захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення.

Предмет дослідження – права неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання фактів і явищ юридичної дійсності. З-поміж філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів використано такі: діалектичний – для аналізу прав і визначення правового статусу неповнолітніх, їхніх прав у процесі генези (підрозділ 1.1); феноменологічний – дав змогу усвідомити становище неповнолітнього крізь призму інституту адміністративної відповідальності неповнолітніх (підрозділи 1.3, 2.2, 2.3); герменевтичний – у межах тлумачення та інтерпретації юридичних і судових текстів (підрозділи 3.2, 3.3); системний –

сприяв розгляду правового статусу неповнолітнього як цілісних сукупностей різноманітних елементів, що взаємодіють між собою (підрозділ 1.3); структурний – передбачав аналіз правового статусу в концепті держави й міжнародного досвіду (підрозділ 3.1); синергетичний – дав змогу проаналізувати принципи через еволюцію правового статусу неповнолітніх (розділи 1–3); юридико-статистичний – використано для ілюстрування даних щодо вчинених правопорушень неповнолітніми, їх видів, а також накладених за них стягнень (підрозділ 3.2); юридико-догматичний – для аналізу чинних нормативних актів і визначення в них умов, через які виявляється механізм звільнення неповнолітніх від відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень (підрозділи 3.2, 3.3); порівняльний – використано для аналізу та виявлення схожих і відмінних ознак захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності, у різних державах (підрозділ 3.1).

Емпіричну базу дослідження становлять результати опитування неповнолітніх (263 респонденти), фахівців у сфері правоохоронної діяльності та суду (120 респондентів), офіційна правова статистика за 2018–2023 роки, матеріали судової практики з Єдиного державного реєстру судових рішень, офіційні відповіді на запити до органів Національної поліції, матеріали Офіційного вебпорталу парламенту України, а також звіти й рекомендації міжнародних організацій.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що робота містить сучасні наукові аспекти, які визначають сутність, особливості й дієвість правового механізму захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. У роботі обґрунтовано низку наукових положень, висновків і пропозицій, зокрема:

уперше:

– піддано критиці правову політику держави у сфері системи юстиції, оскільки нині вона відображена виключно через ЦК, КК, КПК, що не відображає єдності в підходах;

– аргументовано нормативно-правову необхідність доповнення ст. 24, 38, 250, 258, 268 КУпАП окремими положеннями, що стосуються забезпечення прав неповнолітніх;

– запропоновано внести зміни до ст. 71 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» і ст. 7-1 Закону України «Про судову експертизу»;

– обґрунтовано доцільність розроблення та прийняття Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2035 року й передбачити окремою її частиною захист прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень;

– на підставі аналізу зарубіжного досвіду доведено пропозицію розроблення і прийняття міжвідомчого наказу із затвердження Загальних правил комунікації правоохоронних органів і суду з дітьми;

удосконалено:

– удосконалено періодизацію становлення та розвитку правового забезпечення захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень в Україні з 1991 року й донині;

– наукову доктрину щодо сутності правосуб'єктності неповнолітнього шляхом визначення правового механізму захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення та мотивування необхідності надання інституту відповідальності неповнолітніх нового змісту;

– розуміння прав неповнолітньої особи в провадженні у справах про адміністративні правопорушення через європейські цінності, які відображають можливості особи у віковому проміжку від 16-ти до 18 років на гарантований захист своїх прав, свобод й інтересів від порушень і протиправних посягань;

– класифікацію принципів захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень;

дістали подальшого розвитку:

– система суб'єктів захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень;

- теоретичне осмислення стану інституту адміністративної відповідальності неповнолітніх і проблем його функціонування, напрямів його реформування;
- категорійно-поняттєве та сутнісно-змістове наповнення термінів: «принципи захисту прав неповнолітніх», «правові механізми захисту прав неповнолітніх», «ювенальна юстиція», «неповнолітні», «дитина»;
- положення про адміністративно-правові форми захисту прав неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності;
- твердження про потребу трансформації підходів до відповідальності неповнолітніх через оновлення системи адміністративних стягнень і заходів виховного характеру;
- особливості дотримання прав неповнолітніх під час застосування заходів адміністративної відповідальності, а також правового механізму звільнення неповнолітніх від адміністративної відповідальності на основі судової практики;
- обґрунтування доцільності запровадження ювенальної спеціалізації суддів, прокурорів, захисників й осіб уповноважених складати протоколи про адміністративні правопорушення, вчинені неповнолітніми;
- результати порівняльно-правового аналізу зарубіжного досвіду дієвості моделей правового регулювання.

Практичне значення отриманих результатів зумовлено її науково теоретичною та практичною цінністю, а також використанням у:

- *науково-дослідній сфері* – для подальшого розроблення та вдосконалення питань правових механізмів захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 5 квітня 2024 року № 29-нд);
- *освітньому процесі* – під час розроблення та викладання навчальних дисциплін «Адміністративна відповідальність», «Провадження у справах про адміністративні правопорушення», «Сучасні аспекти адміністративної

відповідальності» в частині дотримання прав неповнолітніх (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 5 квітня 2024 року № 28-нд);

– *практичній діяльності* – з метою підвищення рівня знань і практичного забезпечення прав неповнолітніх поліцейськими відділу ювенальної превенції управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції у м. Києві (акт впровадження відділу ювенальної превенції управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції у м. Києві від 9 квітня 2024 року).

Апробація результатів дисертації. Підсумки розроблення проблеми загалом, окремих її аспектів, одержані узагальнення та висновки оприлюднено на п'яти всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях: «Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених» (м. Кривий Ріг, 27 листопада 2020 року), «Global achievements and current trends in the development of science» (Софія, Болгарія, 11–13 березня 2024 року), «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 14–15 березня 2024 року), «Світ наукових досліджень» (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 21–22 березня 2024 року), Scientific Collection «InterConf» (Брюссель, Бельгія, 6–8 квітня 2024 року).

Публікації. Основні наукові результати дисертації викладено в 13 наукових публікаціях, серед яких вісім статей, опублікованих у виданнях, що включені МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, і п'ять тез доповідей на наукових заходах всеукраїнського та міжнародного рівнів.

Структура та обсяг дисертації. Робота містить вступ, три розділи, які охоплюють дев'ять підрозділів, висновки, список використаних джерел (378 найменувань на 42 сторінках) і додатків (на 11 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 319 сторінок, із яких обсяг основного тексту – 266 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЩО ПРИТЯГАЮТЬСЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

1.1. Генеза та сучасний стан правового забезпечення захисту прав неповнолітніх, що притягаються до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень

Сутність нормативно-правового акта передбачає гарантувальний вплив на правові (юридичні) режими, які створюють, змінюють і скасовують за рахунок нормотворчої діяльності, щодо здійснення якої законодавство містить низку правил, які також забезпечують оптимальне створення, зміну та припинення правових (юридичних) режимів [19, с. 107].

О. О. Сидоренко, В. В. Сябренко й А. В. Татарінова нормативно-правовим актом вважають основний вид правового акта, що має визначальний вплив та юридичну силу в державі. Нормативно-правові акти приймають компетентні суб'єкти в процесі нормотворчої діяльності. Виокремлюють такі функції нормативно-правових актів: функцію юридичного джерела права та функцію форми права. Вони забезпечують регулювання суспільно-правових відносин; забезпечують збереження правової інформації та доведення її оптимальним шляхом до відома громадян. У системі нормативно-правових актів найвищу юридичну силу має Конституція (Основний Закон держави) і конституційні закони. Нормативно-правові акти мають чимало ознак, основними з яких є обов'язковість, структурованість, офіційність, систематизованість, нормативність тощо [271, с. 98].

Огляд генези права на захист неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, доцільно розпочати шляхом звернення до низки нормативно-правових актів. У базі

даних «Законодавство України» (станом на 8 квітня 2024 року) містилося 275 252 документів. За параметрами пошуку: слова в назві «неповнолітні-діти» у базі даних виявлено 1681 документ [76]. Саме на їх основі буде проведено періодизацію правового забезпечення захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень.

Перший період (1991–1995). Аргументованим є твердження, що інститут адміністративної відповідальності в українському законодавстві та правовій науці залишається незмінним з часів існування Радянського Союзу. Він є «останнім bastіоном» в українському адміністративному праві, щодо змін якого немає концептуальних підходів. Це видається дивним з огляду на прогресивні кроки вітчизняних представників адміністративно-правової науки, що спрямовані на відхід від радянського розуміння адміністративного права [168]. Застарілість вчення про адміністративну відповідальність притаманна Україні, однак жодних активних дій у цьому напрямі законодавець не здійснив досі. Аналізуючи положення КУпАП, зауважимо, що для інституту адміністративної відповідальності визначальними є такі поняття: 1) «адміністративна відповідальність» як один із видів юридичної відповідальності; 2) «адміністративне правопорушення» як підстава виникнення відносин адміністративної відповідальності. Перше поняття в КУпАП не визначено, друге потлумачено як «протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність» [98]. Розглянемо детально, які саме положення стосуються неповнолітніх у положеннях КУпАП.

У тексті ст. 12 КУпАП містяться вказівки на вік адміністративної відповідальності, який і нині визначений як 16 років. Особливе ставлення до осіб віком від 16-ти до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення, законодавець відобразив у ст. 13 КУпАП, чим передбачив адміністративну

відповідальність для неповнолітніх на загальних підставах за виключний перелік адміністративних правопорушень. Заходи впливу, які застосовують до неповнолітніх, визначено в ст. 24-1. Серед іншого до осіб віком від 16-ти до 18 років можуть бути застосовані суспільно корисні роботи або громадські роботи. У ст. 40 зазначено: «коли шкоду заподіяно неповнолітнім, який досяг шістнадцяти років і має самостійний заробіток, а сума шкоди не перевищує одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян, суддя має право покласти на неповнолітнього відшкодування заподіяної шкоди або зобов'язати своєю працею усунути її». КУпАП також визначив, що справи про адміністративні правопорушення, вчинені особами віком від 16-ти до 18 років, розглядають суди. З позиції законодавця провадження у справі про адміністративне правопорушення не може бути розпочато, а розпочате підлягає закриттю за підстави недосягнення особою на момент вчинення адміністративного правопорушення віку 16-ти років. За загальними правилами, викладеними в ст. 268, особа, яку притягують до адміністративної відповідальності, має право: ознайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання; під час розгляду справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, виступати рідною мовою та користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження; оскаржити постанову у справі. Справу про адміністративне правопорушення розглядають у присутності особи, яку притягують до адміністративної відповідальності. Під час відсутності цієї особи справу може бути розглянуто лише у випадках, коли є дані про своєчасне її сповіщення про місце та час розгляду справи і якщо від неї не надійшло клопотання про відкладення розгляду справи. Відповідно до ст. 270, інтереси особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, і потерпілого, які є неповнолітніми у справах про адміністративні правопорушення, мають право представляти їх законні представники (батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники). Законні

представники мають право ознайомитися з матеріалами справи; заявляти клопотання; від імені особи, інтереси якої вони представляють, приносити скарги на рішення органу (посадової особи), який розглядає справу [98]. КУпАП не закріплює права неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень. Доходимо висновку, що неповнолітні наділені такими самими правами, як і повнолітні.

З радянської доби Україна успадкувала Рекомендації N R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» (1987). У розділі III Рекомендацій відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх рекомендовано через зміцнення правового статусу неповнолітніх під час розгляду справи, зокрема під час розслідування поліцією, визнаючи, крім іншого: презумпцію невинуватості; право використовувати захисника, який може, у разі необхідності, бути офіційно призначений і послуги якого оплачує держава; право на присутність батьків або іншого законного представника, які мають бути поінформовані із самого початку процесу; право неповнолітніх на виклик свідків, проведення їх допиту та очних ставок; можливість для неповнолітніх просити проведення повторної експертизи чи будь-якого іншого рівноцінного заходу розслідування; право неповнолітніх на висловлювання і, в разі необхідності, на вираження власної думки з приводу заходів, яких може бути вжито стосовно них; право на апеляцію; право вимагати перегляд призначених заходів; право неповнолітніх на повагу до їхнього особистого життя [262].

Важливою подією в цьому періоді стала ратифікація Україною Конвенції ООН про права дитини 1991 року. Відповідно до ст. 12, держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяють належну увагу згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині, зокрема, надано можливість бути заслуханою в процесі будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку,

передбаченому процесуальними нормами національного законодавства. У ст. 16 зазначено, що жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте та сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність. Винятки окреслено в ст. 40, де зазначено, що «держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, обвинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поведіння, що сприяє розвиткові у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві» [112].

З метою забезпечення прокурорського нагляду за додержанням законів про права неповнолітніх 1992 року наказом Генерального прокурора України від 4 квітня 1992 року № 11 передбачено використовувати надані прокурорам повноваження для того, щоб ці органи, посадові особи, а також громадські організації виконували покладені на них законом обов'язки щодо забезпечення прав дітей, які потребують захисту й допомоги. У п. 3 на органи прокуратури покладено перевіряти додержання законодавства в діяльності: органів державної влади й управління із запобігання правопорушенням і бездоглядності серед дітей та підлітків, охороні їхніх прав, виконанні покладених на ці органи контрольних функцій; відповідних органів та посадових осіб у розгляді справ про правопорушення неповнолітніх. Окремо було доручено: опротестовувати незаконні постанови про застосування до неповнолітніх і їх батьків адміністративних та інших правових заходів; у випадках, коли цього вимагають інтереси неповнолітніх, звертатися з позовом до суду або з вимогами до відповідних органів чи посадових осіб про вжиття заходів щодо захисту прав дитини; аналізувати практику прокурорського нагляду за виконанням законів про права неповнолітніх і профілактику правопорушень [228].

1992 року було утворено мережу центрів соціальних служб для молоді як соціальної інституції, яка має відповідати за соціальну роботу з підлітками та молоддю [246]. 1993 року в додатку 1 до постанови Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 1993 року № 859 визначено мережу шкіл соціальної реабілітації [227]. Уперше окремими структурами, на які було покладено вирішення питання соціально-правового захисту дітей, подолання дитячої бездоглядності, безпритульності та профілактики злочинності, стали створені відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [225]. 1995 року створено Комітет у справах неповнолітніх Кабінету Міністрів України, а згодом затверджено Положення про Комітет у справах неповнолітніх Кабінету Міністрів України [219].

1995 року на базі інспекцій у справах дітей МВС утворено кримінальну міліцію у справах дітей. Кримінальну міліцію у справах дітей було створено з метою профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли віку 18-ти років, її було віднесено до кримінальної міліції системи МВС. Відповідно до повноважень, кримінальна міліція у справах дітей: проводила роботу, пов'язану із запобіганням правопорушенням дітей; здійснювала досудову підготовку матеріалів про правопорушення, вчинені дітьми; розглядала в межах своєї компетенції заяви та повідомлення про правопорушення, вчинені дітьми; виявляла причини й умови, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, уживала в межах своєї компетенції заходів до їх усунення, брала участь у правовому вихованні дітей; надсилала до відповідних служб у справах дітей відомості про дітей, які вчинили правопорушення, за яке застосовано заходи громадського впливу або адміністративне стягнення [247].

У постанові Пленуму Верховного Суду «Про практику застосування судами примусових заходів виховного характеру» від 22 грудня 1995 року № 21 зазначено, що примусові заходи виховного характеру можуть застосовувати до особи, яка до виповнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене КК України. Водночас застосування примусових заходів виховного характеру до

дітей, які вчинили малозначні діяння, є неприпустимим (п. 4). Передання неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, допускається лише за наявності даних про їх здатність забезпечити виховний вплив на нього та постійний контроль за його поведінкою. Особами, які замінюють батьків, слід розуміти усиновителів, опікунів і піклувальників. Іншим громадянам неповнолітнього може бути передано під нагляд лише на їх прохання. Передання неповнолітнього під нагляд педагогічному чи трудовому колективу можливе тільки за згодою цього колективу. Окремі громадяни, яким неповнолітній за рішенням суду переданий під нагляд, зобов'язані здійснювати виховний вплив на нього та постійний контроль за його поведінкою. Вирішуючи питання про передання неповнолітнього під нагляд батькам чи особам, які їх замінюють, або окремим громадянам, суд повинен керуватися даними, що позитивно їх характеризують. Неприпустимо передавати неповнолітнього під нагляд батькові або матері, які позбавлені батьківських прав, а також батькам чи іншим особам, які через свою поведінку не здатні позитивно впливати на нього (п. 6) [235].

Другий період (1996–2000) ознаменувався прийняттям Конституції України 1996 року. З огляду на принцип верховенства права, вона має найвищу юридичну силу. У Конституції задекларовано, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3); держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави; діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони в шлюбі чи поза ним (ст. 52); кожному гарантовано право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; кожному гарантовано право звернутися із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених Конституцією, у порядку, визначеному законом; кожен має право після використання всіх національних засобів

юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна; кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права та свободи від порушень і протиправних посягань (ст. 55); кожному гарантовано право знати свої права й обов'язки. Зокрема, закони й інші нормативно-правові акти, що визначають права та обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення в порядку, встановленому законом. Закони й інші нормативно-правові акти, що визначають права та обов'язки громадян, не доведені до відома населення в порядку, встановленому законом, є нечинними (ст. 57); кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, цю допомогу надають безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав (ст. 59); ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, а юридична відповідальність особи має індивідуальний характер (ст. 61); особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначене законом. Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист. Засуджений користується всіма правами людини та громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду (ст. 63). Також, відповідно до п. 22 ст. 92, виключно законами України визначено діяння, які є адміністративними правопорушеннями, та відповідальність за них [115].

Протягом цього періоду було створено Міністерство у справах сім'ї та молоді [234] та міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства (2000). Зокрема, основними завданнями Комісії визначено: сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади з питань охорони дитинства; підготовка пропозицій щодо формування та реалізації державної політики з питань захисту прав й інтересів дітей; визначення шляхів, механізмів і способів вирішення проблемних питань, що виникають під час реалізації державної політики у сфері охорони дитинства [256]. 1996 року МВС

прийняло наказ «Про затвердження Положення про приймальники-розподільники для неповнолітніх органів внутрішніх справ» від 13 липня 1996 року № 384. Відповідно до наказу, приймальники-розподільники для неповнолітніх – це спеціальні установи для неповнолітніх органів внутрішніх справ, що призначені для тимчасового тримання окремих категорій неповнолітніх, яких необхідно ізолювати. Основними завданнями приймальників-розподільників було визначено: недопущення з боку неповнолітніх правопорушень; здійснення серед них профілактичної та виховної роботи; виявлення причин й умов, які сприяють злочинності в підлітковому середовищі; забезпечення належних умов їх тримання [212].

Надаючи важливого значення становищу дітей, їх соціальному захисту, створенню сприятливих умов для фізичного, інтелектуального й духовного розвитку, майбутньої повноцінної життєдіяльності та з метою координації дій, пов'язаних із виконанням Конвенції ООН про права дитини, Указом Президента України від 18 січня 1996 року № 63/96 було затверджено Національну програму «Діти України». Цю Програму реалізували в комплексі з програмами, затвердженими Урядом, зокрема Довгостроковою програмою поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства, Національною програмою імунопрофілактики населення на 1993–2000 роки, Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття), Національною програмою планування сім'ї, Комплексною програмою розв'язання проблем інвалідності. Серед інших напрямів було визначено й удосконалення правового законодавства щодо захисту дитинства; здійснення заходів щодо профілактики злочинності, наркоманії, алкоголізму та куріння серед дітей; створення сприятливих умов для фізичного, психічного, соціального й духовного розвитку дітей, забезпечення їх правового та соціального захисту [223].

З 1996 року започатковано підготовку Державних доповідей про становище дітей в Україні [243], постановою КМУ від 3 серпня 2000 року № 1200 «Про утворення Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства»

реорганізовано Міжвідомчу комісію з координації дій щодо виконання Конвенції ООН про права дитини, Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей та Національної програми «Діти України», утворену постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 1996 року № 767, у Міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства і затверджено Положення про Міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства [256], ратифіковано Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах [291].

1997 року прийнято Тимчасове примірне положення про управління у справах сім'ї та молоді обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації, до основних завдань якого належало сприяння вирішенню питань забезпечення прав, свобод і законних інтересів молоді та дітей (п. 2.6) [254]. 2000 року затверджено Положення про Комісію з питань запобігання дитячій бездоглядності та соціальної реабілітації неповнолітніх. Основними завданнями Комісії визначено: координацію зусиль й узгодження дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій у комплексному розв'язанні проблем профілактики бездоглядності та правопорушень серед дітей; розгляд питань, які пов'язані з виконанням конвенції ООН про права дитини й потребують міжгалузевого узгодження; соціалізація та реабілітація неповнолітніх, які опинилися в складних і надзвичайних умовах; розроблення заходів щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх, які опинилися в складних і надзвичайних умовах [211].

З метою забезпечення комплексного підходу до організації та здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів щодо неповнолітніх наказом Генерального прокурора України від 26 жовтня 1998 року № 9 на органи прокуратури покладено обов'язок здійснювати прокурорські перевірки, увагу зосереджуючи на виконанні в повному обсязі службами у справах неповнолітніх й органами у справах сім'ї та молоді покладених на них законом контрольних і координаційних функцій.

Забезпечувати нагляд за додержанням законодавства про адміністративні правопорушення неповнолітніх та їх батьків [229].

У практичній площині відбувалися процеси, що засвідчують увагу Верховного Суду України до розгляду справ і тлумачення норм адміністративного законодавства в питаннях відповідальності неповнолітніх та їх батьків, а також роз'яснень на предмет розмежування конфліктних ситуацій від адміністративних правопорушень, вчинених неповнолітніми [68].

Третій період (2001–2005). Прийняття 2001 року КК України стало історичною подією в житті українського суспільства, зокрема в тому його сегменті, який стосується неповнолітніх. Уперше за історію розвитку національного кримінально-правового законодавства в системі його нормативних приписів було виокремлено розділ XV Загальної частини «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» [143, с. 5], на противагу якому проблемні питання адміністративної відповідальності неповнолітніх і надалі не вирішено в КУпАП.

Важливою подією в цьому періоді стає прийняття Закону України «Про охорону дитинства». Закон визначив охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, усебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики в цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини. У загальних положеннях Закону закріплено основні поняття і визначення, серед яких, зокрема, термін «дитина», яким позначають особу віком до 18-ти років (повноліття), якщо, згідно із законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше. З плином часу до Закону вносили зміни, які стосуються прав неповнолітнього. Зокрема, Закон було доповнено терміном «забезпечення найкращих інтересів дитини», що тлумачили як дії та рішення, спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку,

статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності й ураховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити (з подальшими змінами 2016 року); жорстоке поводження з дитиною – будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства щодо дитини, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передання або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи вразливого стану дитини (з подальшими змінами 2017 року); дитина, яка перебуває в складних життєвих обставинах, – дитина, яка потрапила в умови, що негативно позначаються на її житті, стані здоров'я та розвитку у зв'язку з інвалідністю, тяжкою хворобою, безпритульністю, перебуванням у конфлікті із законом, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю від психотропних речовин та інших видів залежності, жорстоким поводженням, зокрема домашнім насильством, ухилянням батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо, що встановлено за результатами оцінки потреб дитини (з подальшими змінами 2016-го, 2017 року) [231].

2001 року було розроблено Порядок виявлення та ведення обліку неповнолітніх службами у справах неповнолітніх. Його розроблено з огляду на положення Конвенції ООН про права дитини, відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», Закону України «Про охорону дитинства» з метою забезпечення та упорядкування профілактичної роботи щодо соціального захисту дітей і запобігання правопорушенням та бездоглядності серед неповнолітніх, а також для систематизації обліку в службах у справах неповнолітніх [215].

З метою розв'язання проблем дитячої бездоглядності, створення належних умов для соціально-психологічної реабілітації дітей, їх фізичного і

розумового розвитку Указом Президента України від 21 лютого 2003 року № 154/2003 затверджено Державну програму запобігання дитячій бездоглядності на 2003–2005 роки. Серед іншого завдання Програми були спрямовані на поліпшення наявних і пошук нових форм соціальної підтримки дітей, які перебувають у складних життєвих умовах; виявлення неблагонадійних сімей і забезпечення захисту прав дітей, яких виховують у таких сім'ях, а також удосконалити нормативно-правової бази соціального захисту дітей, узгодити її з вимогами Конвенції ООН про права дитини [201].

Прийнято зміну до п. 2 ст. 43 Конвенції про права дитини, схвалено Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року № 50/155 [239], Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, підписаний від імені України 7 вересня 2000 року в м. Нью-Йорку [242].

2002 року з метою забезпечення комплексного підходу до організації та здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів щодо неповнолітніх, керуючись ст. 15 Закону України «Про прокуратуру» відділу нагляду за додержанням законів про права неповнолітніх Генеральної прокуратури України, прокурорам Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, міським, районним, міжрайонним і прирівняним до них прокурорам підвищити рівень та ефективність нагляду за додержанням Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, законів України щодо неповнолітніх, а саме в п. 2.4 покладено обов'язок забезпечити нагляд за додержанням закону під час притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності [228]. Згодом, 2004 року, уже іншим наказом основними завданнями на зазначеному напрямі діяльності було визначено:

- захист прав і свобод неповнолітніх, гарантованих Конституцією України, Конвенцією ООН про права дитини, законами України;
- нагляд за додержанням законів органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, на які покладено обов'язки щодо захисту прав дітей, профілактики правопорушень і бездоглядності;

– нагляд за додержанням законності в діяльності спеціальних установ для неповнолітніх: приймальників-розподільників, притулків, загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних училищ соціальної реабілітації, центрів медико-соціальної реабілітації.

З метою забезпечення комплексного підходу до виконання покладених завдань необхідно: здійснювати нагляд за додержанням законів, спрямованих на запобігання правопорушенням неповнолітніх; захист прав і свобод неповнолітніх під час притягнення їх до адміністративної відповідальності (п. 4.12); оперативно реагувати на застосування до неповнолітніх заходів адміністративного впливу органами, які не мають на це повноважень [226].

Відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», на виконання Державної програми запобігання дитячій бездоглядності на 2003–2005 роки, затвердженої Указом Президента України від 21 лютого 2003 року № 154, та постанови Кабінету Міністрів України від 25 листопада 1999 року № 2136 «Про затвердження типових положень про службу у справах неповнолітніх», з метою здійснення соціально-правового захисту дітей, запобігання правопорушенням і бездоглядності серед них 2004 року затверджено Порядок виявлення та ведення обліку дітей службами у справах неповнолітніх. Серед причин і підстав взяття дитини на облік, зокрема, було: учинення дитиною правопорушень, передбачених ст. 44, 51, 121–127, частинами першою та другою ст. 130, ст. 173, 174, 185, 190–195 КУпАП [214].

З метою поліпшення соціального захисту дітей, зокрема дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, розв'язання проблем дитячої бездоглядності й безпритульності, створення належних умов для соціально-психологічної адаптації дітей, реалізацію їх права на сімейне виховання та здоровий розвиток Указом Президента України від 11 липня 2005 року № 1086/2005 «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» на МВС України було покладено обов'язок ужити заходів щодо посилення роботи з

виявлення осіб, які втягують неповнолітніх до жебракування, пияцтва, наркоманії, злочинної діяльності, і забезпечити притягнення таких осіб у встановленому порядку до відповідальності [232].

Четвертий період (2006–2010). Продовжують актуалізуватися проблеми розвитку й удосконалення інституту покарання неповнолітніх через ухвалення в Україні низки концепцій та програмних документів, які передбачають оновлення законодавства кримінально-правового блоку в цьому напрямі. Ідеться, зокрема, про схвалену 2006 року Концепцію Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006–2016 роки». Метою Національного плану дій стало визначення шляхів урегулювання питань ефективного забезпечення та захисту прав дітей з урахуванням Цілей розвитку тисячоліття та стратегії Підсумкового документа спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної асамблеї ООН «Світ, сприятливий для дітей» [251]. Також у Загальнодержавній програмі «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року було визначено мету й завдання щодо захисту прав дітей, які вчинили правопорушення. Зокрема, метою є профілактика правопорушень з боку дітей, істотне зменшення кількості злочинів, вчинених дітьми, узгодження умов їх утримання в спеціальних установах для дітей з міжнародними стандартами. Основні завдання полягали в активізації профілактичної роботи з метою запобігання правопорушенням у дитячому середовищі, для чого планували запровадження в практику новітніх методів і форм роботи з дітьми, схильними до правопорушень; підвищення рівня обізнаності дітей шкільного віку з правових питань. У частині забезпечення соціального патронажу дітей пропонувалося: вивчити можливість створення системи ювенальної юстиції в межах проведення реформи судової системи з метою поліпшення національного законодавства у сфері захисту прав дітей, удосконалення превентивної та профілактичної роботи з метою запобігання вчиненню дітьми злочинів та

інших правопорушень, створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх правопорушників [145].

Упродовж цього періоді Україна продовжує реалізацію державної політики щодо поліпшення становища дітей, захисту їхніх прав відповідно до міжнародних зобов'язань у контексті Концепції Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006–2016 роки». Зусилля уряду в цьому періоді спрямовано на розв'язання економічних, соціальних, екологічних та інших проблем дітей. Зокрема, схвалено Концепцію Державної цільової соціальної програми оздоровлення та відпочинку дітей на період до 2015 року [250]; подано проєкти законів України про посилення відповідальності за реалізацію неповнолітнім і незаконну реалізацію алкогольних напоїв та тютюнових виробів [238]; про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо поміщення дітей у приймальники-розподільники для дітей [236]; про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за правопорушення відносно дітей [237] та ін. Цей період вирізняється зміною мислення законодавця у зв'язку з високою динамікою розвитку соціальної організації з її негативними тенденціями, а саме: високий рівень захворюваності дітей, реформуванні й модернізації освіти, збільшення кількості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, потрапляння дітей у сферу впливу кримінальних структур, заняття жебракуванням і бродяжництвом, брак у державі системи ювенальної юстиції, орієнтованої на профілактичні заходи – усе це в комплексі призводить до збільшення кількості дітей, які перебувають у конфлікті із законом [251].

П'ятий період (2011–2015). З огляду на рівень дитячої злочинності, упродовж цього періоду постає необхідність у розробленні державної політики у сфері захисту прав дітей, які потрапили в конфлікт із законом. Указом Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011 прийнято Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. З-поміж основних заходів з розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх було

визначено, що забезпечення під час здійснення дізнання, досудового слідства та правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, додержання їхніх прав з огляду на вікові, соціально-психологічні, психофізичні й інші особливості розвитку шляхом:

- забезпечення доступу неповнолітніх до безоплатної правової допомоги;
- підготовки працівників органів внутрішніх справ, суддів, прокурорів, адвокатів, працівників органів опіки і піклування з питань здійснення дізнання, досудового слідства та правосуддя щодо неповнолітніх;
- запровадження спеціалізації суддів з розгляду судових справ щодо неповнолітніх;
- надання судам рекомендацій щодо призначення оптимальних заходів впливу (виховного та профілактичного характеру) до неповнолітніх, які вчинили правопорушення;
- створення центрів екстреної допомоги, які працюватимуть у цілодобовому режимі, із залученням адвокатів і соціальних працівників [220].

Серед положень Концепції знайшли своє відображення кращі ідеї та позитивні напрацювання, які розробляли свого часу під час підготовки відповідного проєкту Концепції робочою групою при Верховному Суді України, склад якої був також представлений різноманітними державними органами, зокрема представниками громадськості. Залежно від сфери регулювання суспільних відносин законодавство України містить низку особливостей, що стосуються правовідносин з дітьми. У Концепції вони знайшли відображення через ЦК, КК, КПК України [275].

Схвалено Рекомендації парламентських слухань за темою «Законодавче забезпечення та реальний стан дотримання прав дитини в Україні». Учасники парламентських слухань, що відбулися 22 грудня 2010 року, зазначили, що, керуючись принципами першочергової турботи про дитину, пріоритетності її прав, Україна здійснює суттєві кроки в удосконаленні захисту прав дітей. Водночас ситуацію у сфері забезпечення дотримання прав

дитини ускладнили економічні й фінансові проблеми України, пов'язані зі світовою економічною кризою. Непокоять дитяча смертність, недостатній рівень забезпечення охорони дитячого здоров'я, недоступність оздоровлення та відпочинку для всіх дітей, неефективна система захисту дітей від насильства, зокрема в системі кримінального провадження [245].

Указом Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011 схвалено Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. Концепція визначила основні напрями розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх. Реалізація цих напрямів мала посилити відповідальність сім'ї, суспільства й держави за процес виховання і становлення дітей, забезпечити додержання прав і свобод дітей, які потрапили у конфлікт із законом, шляхом підвищення рівня їх правового та соціального захисту, знизити рівень дитячої злочинності. Для досягнення поставленої мети було визначено необхідність створення ефективною системи реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ре соціалізації [220].

З метою забезпечення належних умов для реалізації громадянських, економічних, соціальних і культурних прав дітей в Україні, з огляду на необхідність особливого піклування про дитину, на виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав дитини Президент України запровадив інституцію Уповноваженого Президента України з прав дитини. Відповідні укази Президента України «Про Уповноваженого Президента України з прав дитини» та «Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини» [161] було видано 11 серпня 2011 року. Указом Президента України від 5 квітня 2011 року № 352 затверджено Схему розподілу обов'язків між Головою Адміністрації Президента України, його Першим заступником і заступниками, радниками Президента України та закріплення за ними структурних підрозділів Адміністрації Президента України [161].

У листі від 18 липня 2013 року № 223-1134/0/4-13 судова палата у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ акцентує увагу місцевих й апеляційних судів на такому: під час здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх суди зобов'язані забезпечувати точне й неухильне застосування чинного законодавства, своєчасний та якісний їх розгляд, керуватися Конституцією України, КК України, КПК України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, зокрема Конвенцією ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, Мінімальними стандартними правилами ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх від 29 листопада 1985 року («Пекінські правила»), а також урахувувати практику Європейського суду з прав людини, запроваджуючи їх положення у вітчизняну правозастосовну практику [202]. Позитивним кроком у розвитку ювенальної юстиції стало запровадження нових підходів до здійснення судочинства в провадженнях щодо злочинів, вчинених неповнолітніми, що знайшли своє відображення у КПК України [124].

У цьому періоді прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на вдосконалення законодавства у сфері захисту прав дітей, поліпшення стану превентивної та профілактичної роботи, створення ефективної системи виправлення і ресоціалізації неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом. Насамперед слід зауважити про схвалені й затверджені Президентом України, Кабінетом Міністрів України стратегії та програми, серед яких Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [224]; Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року [253]; Стратегія розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року [248]; План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року [208].

Шостий період (з 2016 донині). Уряд продовжує формування політики з питань, що впливають на визначення та закріплення прав неповнолітніх в окремих сферах і галузях. Зокрема, це Державна цільова соціальна програма

«Молодь України» на 2016–2020 роки [204] й Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року [203].

З метою забезпечення належної організації діяльності органів прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству, керуючись ст. 9 Закону України «Про прокуратуру», наказом Генерального прокурора від 4 листопада 2020 року № 509 «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству», а саме п. 11.6 покладено обов'язок нагляду за додержанням законів під час застосування до дітей заходів впливу за адміністративні правопорушення здійснювати в межах повноважень, передбачених ст. 26 Закону України «Про прокуратуру», шляхом проведення перевірок, моніторингу судових рішень і рішень адміністративних органів, внесення письмових вказівок та оскарження постанов у справах про адміністративні правопорушення [230].

Визначальною подією стало схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року. Затвердження цієї Стратегії зумовлене необхідністю вдосконалення механізмів юстиції щодо дітей на засадах забезпечення їхніх прав шляхом виконання програм профілактики правопорушень серед дітей, здійснення ефективних заходів соціальної адаптації та реабілітації неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом [252].

Окрема частина Національної стратегії гарантувала захист прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень. У тексті зазначено, що в Україні процедури притягнення до адміністративної відповідальності є застарілими у зв'язку з тим, що КУпАП прийнято ВР УРСР 7 грудня 1984 року та введено в дію з 1 червня 1985 року. Українській правовій системі властиві проблеми, притаманні іншим пострадянським державам: законодавче регулювання суспільних відносин не відповідає сучасній ситуації та не містить належних гарантій захисту прав осіб, передбачених міжнародними стандартами.

Процедури провадження у справах про адміністративні правопорушення, порівняно з кримінальними, є спрощеними, а перелік засобів для захисту особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, доволі обмеженим. Розгляд справ про адміністративні правопорушення часто формальний, а наявність протоколу про адміністративне правопорушення сприймають як беззаперечний доказ вини особи. Отже, деякі права осіб, яких притягують до адміністративної відповідальності, на важливості яких зосереджено увагу в міжнародних документах, не передбачені в КУпАП [252].

З метою вдосконалення системи судочинства в частині притягнення неповнолітніх до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень необхідно забезпечити: дотримання принципу презумпції невинуватості особи; належне та своєчасне повідомлення батьків або законних представників неповнолітнього про його затримання; ефективний доступ неповнолітніх до безоплатної вторинної правової допомоги шляхом удосконалення механізму швидкого залучення захисника; спеціалізацію суддів, що розглядають справи про адміністративні правопорушення за участю неповнолітніх; дотримання принципу пропорційності призначеного адміністративного стягнення або заходу впливу вчиненому правопорушенню; дотримання принципу індивідуалізації відповідальності – скасування адміністративної відповідальності батьків за вчинення неповнолітніми віком від 14-ти до 16 років адміністративних правопорушень і діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена КК України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність; передбачити можливість звільнення неповнолітніх від відповідальності до розгляду справи судом з покладенням на них певних обов'язків (відвідування корекційних програм, закладу освіти тощо); удосконалити положення КУпАП у частині захисту процесуальних прав неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності, зокрема захисту їхніх прав на конфіденційність, під час адміністративного затримання на утримування окремо від дорослих правопорушників, права особи, яку притягують до

адміністративної відповідальності, потерпілого, їх законного представника на заявлення відводів; запровадити механізм заміни адміністративного стягнення у виді штрафу іншим видом стягнення для неповнолітніх осіб, які не мають самостійного джерела доходів [252].

2021 року до ВРУ подано проєкт Закону України «Про юстицію, дружню до дитини». Його розроблено з метою посилення захисту прав і ресоціалізації неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення. Законопроєкт мав на меті створення умов для організації та ефективного функціонування юстиції, дружньої до дитини, що відповідає вимогам Конвенції про права дитини й іншим міжнародним стандартам щодо прав дитини, є законодавчою основою для забезпечення запобігання правопорушенням у дитячому середовищі, належного поведіння з дітьми в контакті із законом та їх соціальної реабілітації, запобігання вторинній віктимізації дітей, які є потерпілими або свідками [258]. Нині закон знято з розгляду й повернуто на доопрацювання [233].

Вагомим у контексті визначеної проблематики стає створення і запровадження підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, а також прийняття Закону України «Про Національну поліцію» [222]. Першими, з ким контактують діти в складних життєвих ситуаціях, є поліцейські. Саме на цьому етапі важливо забезпечити сприятливі умови для спілкування неповнолітніх. Наказом МВС України від 19 грудня 2017 року № 1044 затверджено Інструкцію з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, у якій визначено основні завдання та повноваження підрозділів ювенальної превенції, серед яких: профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин та умов, які цьому сприяють, ужиття в межах компетенції заходів для їх усунення; взаємодія з іншими підрозділами НПУ, органами державної влади та місцевого самоврядування з питань забезпечення прав і законних інтересів дітей. Основними повноваженнями підрозділів ювенальної превенції є: планування

та реалізація профілактичних заходів у дитячому середовищі щодо попередження негативних явищ серед дітей; ужиття заходів для запобігання та припинення стосовно дитини будь-яких протиправних діянь; притягнення до адміністративної відповідальності дітей віком від 16-ти до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення, а також батьків чи осіб, що їх замінюють, які не виконують передбачених законодавством обов'язків; участь у профілактичних заходах щодо запобігання дитячій бездоглядності та правопорушенням серед дітей тощо [206].

Аналізуючи положення ст. 23 Закону України «Національну поліцію», вбачається, що поліція відповідно до покладених на неї завдань, а саме п. 1, 2, 3, здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; виявляє причини й умови, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, уживає в межах своєї компетенції заходів для їх усунення; уживає заходів з метою виявлення адміністративних правопорушень; припиняє виявлені адміністративні правопорушення. Згідно з п. 8 і 9, у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень і забезпечує їх виконання; доставляє у випадках і порядку, визначених законом, затриманих осіб, які вчинили адміністративне правопорушення. Відповідно до ч. 3 ст. 18, особа має право вимагати в працівника поліції пред'явити службове посвідчення. Положення ст. 31 гарантують, що під час проведення превентивних поліцейських заходів поліція зобов'язана повідомити особі про причини застосування до неї превентивних заходів, а також довести до її відома нормативно-правові акти, на підставі яких застосовують такі заходи.

Відповідно до п. 2 ст. 33, проведення опитування неповнолітніх допускається тільки за участю батьків (одного з них), іншого законного представника або педагога. Перед проведенням опитування особи поліцейський роз'яснює їй підстави й мету застосування поліцейського заходу, якщо це не перешкодить виконанню поліцією повноважень, покладених на неї

Законом України «Про Національну поліцію». Відповідно до п. 1 ст. 41, поліцейське піклування може здійснюватися щодо неповнолітньої особи віком до 16-ти років, яка залишилася без догляду. Поліцейське піклування має наслідком щодо передання неповнолітніх осіб віком до 16-ти років батькам або усиновителям, опікунам, піклувальникам, органам опіки та піклування. Поліцейський зобов'язаний негайно повідомити особі зрозумілою для неї мовою підставу застосування поліцейського заходу, а також роз'яснити право отримувати медичну допомогу, давати пояснення, оскаржувати дії поліцейського, негайно повідомити інших осіб про її місце перебування. Про застосування поліцейського піклування складають протокол, у якому зазначають: місце, дату й точний час (годину і хвилини) застосування поліцейського заходу; підстави застосування; опис вилученої зброї чи інших предметів; клопотання, заяви чи скарги особи, якщо такі надходили, наявність чи відсутність видимих тілесних ушкоджень. Протокол підписують поліцейський і особа. Копію протоколу негайно під підпис вручають особі. Про кожне застосування поліцейського заходу поліцейський одразу повідомляє за допомогою технічних засобів відповідального поліцейського в підрозділі поліції. У разі наявності достатніх підстав вважати, що передання особи тривало довше, ніж це необхідно, відповідальний поліцейський у підрозділі поліції зобов'язаний провести перевірку для вирішення питання про відповідальність винуватих у цьому осіб.

Відповідно до п. 6 ст. 41, поліцейський зобов'язаний надати особі можливість негайно повідомити про своє місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи. Поліцейський зобов'язаний негайно повідомити батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування про місце перебування неповнолітньої особи [222].

З викладеного вище зрозуміло, що поліцейські – це перші представники влади, з якими комунікують неповнолітні в момент виявлення та фіксації адміністративних правопорушень. Однак вбачаємо, що права неповнолітньої особи під час комунікації з представниками правоохоронного органу нині

законодавець не класифікував і нормативно не закріпив. Під час спілкування з представниками правоохоронного органу, а саме поліцейськими, неповнолітні мають такі самі права й обов'язки, як і повнолітні [57].

Слід також зауважити, що нинішньому періоду притаманні запровадження та реалізація Національною поліцією низки проєктів, спрямованих на створення безпечного середовища для дітей, зокрема «Спорт заради розвитку», «Почуємо кожного», «Мій вибір – життя без наркотиків». Триває реалізація проєктів «Діти. Поліція. Безпека», «Безпечна школа», «Спеціаліст з безпеки в освітньому середовищі», «Стоп, шкільний булінг», «Маю право бути собою», «Будуємо майбутнє разом», «Відповідальність починається з мене!». Заходи в їх межах спрямовані на зміцнення системи захисту прав дітей та запобігання ризикованим ситуаціям, визначення шляхів захисту прав дітей шляхом проведення різноманітної освітньої та профілактичної роботи [59].

Стратегічними програмними документами, метою яких є підтримка України у виконанні зобов'язань як держави – члена РЄ та сприяння імплементації Угоди про асоціацію з ЄС, є Плани дій РЄ для України [165]. У Плані дій РЄ для України на 2023–2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова» увага зосереджено на захисті прав дітей під час війни та в післявоєнний період [164].

Слід зауважити про участь РЄ у контексті захисту прав дитини. Зокрема, акцентовано на трьох головних місіях: встановлення стандартів (міжнародне право), механізми моніторингу, що охоплюють зобов'язувальні механізми (для забезпечення досягнення та підтримки стандартів) і діяльності у сфері співпраці (для усунення недоліків). Ці місії часто називають динамічним трикутником РЄ. Для України важливим є досвід Словенії, Ірландії, Іспанії, Фінляндії, Грузії, Хорватії в запровадженні моделі «Барнахус» [58].

Отже, з огляду на викладене вище та у зв'язку з тим, що Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року втратила чинність, на нашу думку, доцільно спрямувати наукові й практичні

розвідки щодо розроблення рекомендацій та прийняття Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2035 року [62, с. 260]. У новій стратегії необхідно передбачити окрему частину, присвячену правам неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності; принципам здійснення провадження за участю неповнолітніх; розроблення нової, дієвої системи стягнень і заходів виховного впливу, з огляду на вік й особливості розвитку дитини; відновлення ролі прокуратури в провадженнях у справах про адміністративні правопорушення; запровадження суддів, що розглядатимуть справи про адміністративні правопорушення за участю неповнолітніх.

1.2. Права неповнолітніх, що притягаються до адміністративної відповідальності, як об'єкт адміністративно-правового захисту

Центральною фігурою в юрисдикційних («конфліктних») видах проваджень є особа, яку притягують до адміністративної відповідальності. Саме довкола неї зосереджено процесуальну діяльність решти суб'єктів провадження [5, с. 141]. М. В. Ковалів цілком слушно зауважує, що детальна регламентація відносин між суб'єктами юрисдикції та учасниками провадження є гарантією об'єктивного вирішення правових спорів у точній відповідності до законодавства [94, с. 161]. Тож в адміністративно-деліктному провадженні фізична особа, навіть у ролі «правопорушника», має відчувати захищеність від необмеженого примусу, свавілля уповноважених посадових осіб правоохоронних органів, суддів та ін. Заходи та рішення в межах юрисдикційного провадження повинні бути уніфікованими та зрозумілими для всіх учасників цих правовідносин, такими, що спрямовані на своєчасне, усебічне, повне й об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності із законом, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню

адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності (що впливає зі ст. 245 КУпАП).

Зв'язки між особою та державою фіксують у різних юридичних формах, які у своїй єдності становлять правовий статус відповідних учасників правовідносин. Дитина, попри те, що вона не сформована як психічна та соціальна особистість (через вікові особливості), також є учасником різноманітних правовідносин, зокрема тих, які виникають з приводу вчинення (чи нібито вчинення) нею адміністративного правопорушення. Н. В. Ортинська виокремлює такі особливості правового статусу неповнолітніх: відсутність повної дієздатності; наявність ширшої сфери нормативно закріплених прав, порівняно з повнолітніми; притаманність вузької сфери суб'єктивних обов'язків, ніж в інших суб'єктів права; відсутність зовнішньої відокремленості як повноцінного суб'єкта правового життя і здатності розробляти, виражати та виконувати персоніфіковану волю; наявність видових розбіжностей у відносинах, у які неповнолітні можуть вступати самостійно; перебування під особливим захистом держави й соціуму [154, с. 379].

Комплекс прав й обов'язків особи як учасника провадження у справах про адміністративні правопорушення, передбачені нормами адміністративно-деліктного (процесуального) права, становить його адміністративно-процесуальний статус. До елементів цього статусу здебільшого відносять правосуб'єктність, права, обов'язки та юридичну відповідальність [42, с. 36]. Тож правосуб'єктність неповнолітніх як основний елемент їх адміністративно-процесуального статусу визначає межі їхніх правових можливостей, встановлює потенційний обсяг прав та обов'язків як учасників юрисдикційних проваджень (зокрема і проваджень у справах про адміністративні правопорушення), охоплює правоздатність, дієздатність, деліктоздатність цих суб'єктів права. Громадяни мають загальну адміністративно-процесуальну правосуб'єктність, яка породжує в усіх інших суб'єктів адміністративного

процесу обов'язок гарантувати реалізацію їхніх прав. Водночас, зазначає М. М. Стефанчук, у всьому різноманітті можливих варіацій найважливішими елементами правового статусу слід визнати: 1) правосуб'єктність (як передумову правового статусу); 2) права; 3) кореспондуючі їм юридичні обов'язки; 4) гарантії здійснення та захисту прав; 5) юридичну відповідальність. З огляду на такий підхід, М. М. Стефанчук визначає правовий статус як систему закріплених у законодавстві прав та обов'язків, які мають гарантованість у їх здійсненні та виконанні, що забезпечується юридичною відповідальністю. Такий підхід до поняття правового статусу створює щодо нього принцип «юридичної синхронності», за якого право повинно бути забезпечене відповідним кореспондуючим обов'язком, а той своєю чергою юридичною відповідальністю [280, с. 63]. Як абстрактна категорія адміністративно-процесуальна правосуб'єктність є статичною, і її зміст вичерпується право- і дієдатністю, однак щодо конкретного суб'єкта (у нашому випадку – дитини) її зміст може трансформуватися внаслідок впливу спеціальних елементів, що детермінують специфічні особливості правосуб'єктності цього суб'єкта. Це означає, що правосуб'єктність має властивості статички й динаміки як виявів абстрактного та конкретного в її змісті [159, с. 223].

У фізичної особи адміністративно-процесуальна правоздатність виникає з моменту народження та припиняється з її смертю. Крім загальної адміністративної процесуальної правоздатності, додатково необхідно також мати конкретну адміністративно-процесуальну правоздатність у конкретній адміністративній справі. Здатність суб'єкта адміністративно-процесуального права особисто своїми діями здійснювати та реалізовувати надані йому права та обов'язки (зокрема доручаючи у встановленому порядку представляти свої інтереси) втілюється в його дієдатності. Фізичні особи (громадяни України) набувають адміністративно-процесуальної дієдатності з певного віку (найчастіше повної дієдатності набувають з досягненням повноліття) [5, с. 58–59].

Загальні принципи проваджень за участю неповнолітніх визначають актами міжнародного рівня. З огляду на вимоги, що містяться в них, у межах національної юрисдикції розвивається процесуальне законодавство кожної окремої держави, яке, урахувуючи пріоритет особистого та соціального добробуту дитини, під час визначення порядку прийняття процесуальних рішень і проведення процесуальних дій передбачає певні характерні особливості на користь неповнолітнього учасника деліктного провадження.

Конвенція ООН про права дитини 1989 року зобов'язує держави-учасниці визнавати право кожної дитини, яка порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на *таке поведження, що сприяє розвитку в дитини почуття гідності й значущості*, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та за якого враховують вік дитини й бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві. З цього приводу У. Кілкеллі та П. Бергін зауважують, що ч. 3 ст. 40 цієї Конвенції вимагає від держав «створення законів, процедур, органів й установ, що мають безпосереднє відношення до дітей, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються чи визнаються винними в його порушенні з метою забезпечення такого поведження з дитиною, яке забезпечувало б її добробут і відповідало її становищу та характеру злочину» [369, с. 11]. За міжнародними нормами саме держава повинна забезпечувати, щоб:

1) жодну дитину не вважали порушником кримінального законодавства, не було звинувачено та визнано винною в його порушенні через дію чи бездіяльність, які не були заборонені національним і міжнародним правом на час їх здійснення;

2) кожна дитина, яка, як вважають, порушила кримінальне законодавство чи звинувачується в його порушенні, мала і розраховувала принаймні на такі гарантії: а) презумпція невинуватості, поки її вину не буде доведено згідно із законом; б) негайне й безпосереднє інформування її про звинувачення проти неї, а у випадку необхідності, через її батьків чи законних опікунів, одержання

правової й іншої необхідної допомоги під час підготовки та здійснення свого захисту; в) невідкладне прийняття рішення з розглядуваного питання компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом у процесі справедливого слухання згідно із законом у присутності адвоката чи іншої відповідної особи, якщо це не вважають таким, що суперечить найкращим інтересам дитини, зокрема, з огляду на її вік чи становище її батьків або законних опікунів; г) свобода від примусу щодо надання свідчень чи визнання вини; вивчення показань свідків звинувачення або самостійно, або за допомогою інших осіб і забезпечення рівноправної участі свідків захисту та вивчення їх свідчень; д) можливість повторного розгляду вищим компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом згідно із законом рішення про визнання дитини винною у вчиненні правопорушення та будь-яких ужитих у цьому зв'язку заходів; е) безплатна допомога перекладача, якщо дитина не розуміє використовуваної мови чи не розмовляє нею; є) повна повага до її особистого життя на всіх стадіях розгляду [112, ст. 40].

У положеннях Мінімальних стандартних правил ООН 1985 року, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінських правил»), акцентовано на деяких важливих аспектах, які є суттєвими елементами здійснення справедливого й неупередженого вирішення справ з приводу протиправної поведінки дитини. Слід зауважити, що зазначені стандартні правила корелюють з визнаними міжнародно-правовими актами та спрямовані на дотримання закріплених у них основних прав і свобод людини. У Мінімальних стандартних правилах конкретно визначено питання, які є важливими для забезпечення прав дитини, зокрема, під час розгляду в суді справ неповнолітніх, а також у загальному вигляді підтверджують найголовніші процесуальні гарантії цієї категорії учасників деліктних проваджень. До прав дітей, які повинні бути гарантовані на всіх етапах відправлення правосуддя, Мінімальні стандартні правила ООН відносять: презумпцію невинуватості; право бути повідомленим про пред'явлене

звинувачення; право на відмову давати свідчення; право мати адвоката; право на присутність батьків або опікуна; право на очну ставку зі свідками та їх перехресний допит; право на апеляцію до вищої інстанції (п. 7) [139].

Безперечно, потребує з'ясування той факт, що в ст. 40 Конвенції ООН про права дитини йдеться про права тієї дитини, яка, як вважають, порушила саме кримінальне законодавство (чи обвинувачується в його порушенні). В англійській версії цього міжнародно-правового акта дослівно «*infringed the penal law*» [323] перекладається як «порушила кримінальний закон». Слово «пенальний» (від лат. «*poena*») означає караний, кримінально караний; той, що перебуває у невігідному становищі, під страхом покарання. Такі вчені, як О. М. Литвинов, Є. С. Назимко, Т. І. Пономарьова, поняття «пенальна політика» ототожнюють з «кримінальною політикою», головним завданням впливу та регулювання яких є інститут покарання [134, с. 15–20]. Однак чи можна вважати, що ці самі права та вимоги щодо їх гарантування однаково мають діяти в адміністративно-деліктному провадженні, яке виникає з приводу вчиненого (чи ймовірно вчиненого) дитиною адміністративного правопорушення? Видається, що відповідь на це запитання є позитивною.

У п. 2.2 (b) Пекінських правил зазначено, що правопорушенням є будь-який проступок (дія чи бездіяльність), караний за законом у межах правової системи, що діє в державі. Протиправною, винною дією чи бездіяльністю, за яку українським законодавством передбачено відповідальність, є як кримінальне правопорушення (злочин чи кримінальний проступок), так й адміністративне правопорушення (проступок), на що вказує зміст відповідних норм КК України та КУпАП. На думку деяких науковців (наприклад, М. Ю. Веселова та Г. А. Мураховської), межа між цими видами правопорушень видається іноді надто умовною та виявляється в ступені суспільної небезпеки. Об'єктивно деякі делікти цілком ідентичні й відрізняються лише спричиненими наслідками або вагою такого елемента, як предмет правопорушення [29, с. 21]. Передусім на цьому зосереджує увагу законодавець. Суспільна небезпека є обов'язковою ознакою кримінально

караного діяння (ст. 11 КК України). Своєю чергою адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені КУпАП, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності (ст. 9 КУпАП). Крім того, О. Л. Чернецький акцентує на тому, що «адміністративна відповідальність, як інститут адміністративного права, притаманний цій галузі права, існує лише у країнах Східної Європи. Законодавство країн Заходу під адміністративною відповідальністю передбачає дещо інші відносини, ніж законодавство нашої країни. У західних країнах відповідальність по адміністративному праву є відповідальністю органів державного управління перед громадянами. За законодавством країн Заходу, аналогічні діяння охоплюються поняттям кримінального правопорушення, в якому виділяються проступки, що не тягнуть за собою певних наслідків, скажімо, судимості» [298, с. 10]. Водночас у п. 3.1 Мінімальних стандартних правил ідеться про розширення їх сфери застосування, а саме зазначено, що: «відповідні положення Правил застосовують не лише до неповнолітніх правопорушників, а й до неповнолітніх, які можуть бути притягнуті до відповідальності за будь-який конкретний вчинок, який не карається в разі вчинення дорослим» [139].

Тож закріплені на міжнародно-правовому рівні права дитини, яку притягують до юридичної відповідальності, мають бути відображені в національному законодавстві та забезпечені державою у відповідних провадженнях незалежно від суспільної небезпеки, а отже, й виду делікту.

Знову повернемося до адміністративно-процесуальної дієздатності. Для особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, чи її представника їх дієздатність спрямована на захист своїх прав чи прав особи, інтереси якої представляють. Своєю чергою інша сторона цих відносин – організатори (лідуючі суб'єкти) провадження у справах про адміністративні правопорушення, зауважує І. В. Ковбас, завжди забезпечують реалізацію «чужого інтересу», тобто інтересу суб'єктів основних відносин, які реалізують [96, с. 75]. Очевидно, ідеться про приватні інтереси потерпілого від

адміністративного правопорушення або (за його відсутності) про певні публічні інтереси, залежно від того, на який об'єкт ці делікти посягають. Водночас серед принципів реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року є згадка про забезпечення належного захисту прав, свобод і законних інтересів дітей і пріоритетність захисту їхніх прав у зазначених правовідносинах [252]. І передусім це обов'язок держави. Здійснення дискреційних повноважень «лідуючими суб'єктами» адміністративних правовідносин, зокрема реалізація адміністративно-юрисдикційної компетенції у справах про адміністративні правопорушення дітей, не може бути відокремленим від контексту, у якому воно відбувається. Реалізація заходів і прийняття рішень уповноваженими суб'єктами в таких провадженнях здійснюють відповідно до зовнішніх правових меж, тобто норм національного й міжнародного права, які формують на основі поточних парадигм і знань про права та найкращі інтереси дітей [335, с. 19]. В умовах сьогодення принцип *найкращих інтересів дитини* як на міжнародно-правовому, так і національному рівнях визнають однією з керівних засад забезпечення прав дітей в усіх сферах суспільних відносин. Ми поділяємо позицію М. Ю. Веселова сто воно того, що особливої специфіки ця засада набуває у сфері ювенальної юстиції, де поведінка дитини може вступати в конфлікт з публічними інтересами або правами (приватними інтересами) інших осіб [371, с. 50]. Тож цей засадничий принцип ювенальної юстиції зобов'язує «лідуючих суб'єктів» (осіб, які здійснюють провадження у справах про адміністративні правопорушення) керуватися не тільки публічним інтересом (спрямованим на захист і відновлення порушених деліктом суспільних відносин), а й ураховувати найкращі інтереси дитини-правопорушника.

Слушно зазначають У. М. Парпан та Н. В. Ільчишин, що дієздатність суб'єкта адміністративного процесуального права становить складний правовий стан, що відображає мінливий рівень готовності до виконання різних функцій суб'єкта права. З одного боку, така здатність суб'єкта

адміністративно-процесуальних відносин обумовлена чинним законодавством, з другого – волею, іншими внутрішніми факторами [159, с. 224–225].

Воля – це психічний процес свідомої та цілеспрямованої регуляції людиною своєї поведінки й діяльності з метою досягнення поставленої мети. Вольові риси – це відносно стійкі, не залежні від конкретної ситуації психічні утворення, які визначають рівень свідомої саморегуляції особистістю своєї поведінки, її влади над собою [162, с. 120]. Воля особистості є її суттєвим складником, що містить прості й синтетичні (морально-вольові) риси, які виконують регулятивну, стимулювальну, спонукальну функції [70, с. 100]. У психологічній науці можна знайти різні визначення поняття «воля» та «волевиявлення», наприклад: свідоме регулювання поведінки й діяльності людини, що вирізняється здатністю долати складнощі в цих процесах; здатність людини контролювати свою поведінку, вкладати в дії свою енергію для виконання поставлених завдань; характеристика свідомого контролю людини за своїм розумом і діями, подолання перешкод у досягненні мети. Кожен з окреслених поглядів виявляє певну грань цього явища.

Формування та розвиток вольових рис відбуваються протягом усього життя. Як і всі психічні процеси, воля розвивається не сама собою, а у зв'язку із загальним розвитком людської особистості. С. Лау та А. Хіміш доводять, що функціональна свобода є центральною змінною моделі та кількісним параметром, що стосується епізодів рішення. В основі епізоду прийняття рішень завжди лежить особа, яка вирішує, чому віддати перевагу. Це наміри вищого порядку, які повинні керувати подальшими діями в конкретній ситуації. Воля описує тип взаємодії особи та ситуації в контексті прийняття рішень [343, с. 2]. Емоції є суб'єктивною (психічною) формою існування потреб людини. Потреби обумовлені системою моральних цінностей та психічною зрілістю особи. Тож емоції визначають вибір людиною сфери діяльності та характеру поведінки, які якнайкраще відповідають емоційній орієнтації окремої особи. Учений Дж. Мандлер в анотації до однієї зі своїх праць зазначив: «Континуум свідомості розглядається як розширення від

простих чуттєвих переживань до складних суб'єктивних конструкцій, результатом яких є очевидна реалізація свідомої волі. Явища між цими двома крайнощами охоплюють спонтанно виникаючий психічний зміст, ненавмисні відчуття сприйняття, відновлення пам'яті та розв'язання проблем, зокрема зворотний зв'язок свідомого вмісту. Два фактори описують цей континуум: наявність або відсутність наміру (психологічно визначеного) і складність когнітивної конструкції. Серед інших переваг такий аналіз має на меті забезпечити альтернативу метафізичним і невизначеним концепціям, таким як квалія, свобода волі та навмисність» [346].

Це пояснює, чому значна частина дітей, навіть ознайомившись зі змістом своїх процесуальних прав, не завжди розуміє їх значення для «цивілізованого» відстоювання своїх найкращих інтересів у разі притягнення до адміністративної відповідальності. У схожих ситуаціях емоційний стан дитини, яка ще не є психічно зрілою, здебільшого викликає її ірраціональну реакцію на звинувачення в правопорушенні, блокуючи її волю (дитина замикається в собі) чи, навпаки, провокуючи інші девіантні вчинки. Логічної послідовності в, умовно кажучи, вибудовуванні своєї «лінії захисту» бракує як дитині, яка справді вчинила протиправний вчинок, так і дитині, яку помилково обвинувачують в адміністративному проступку.

Розвиток психіки – діалектичний, суперечливий, стрибкоподібний процес, що передбачає кілька ступенів і відбувається у вигляді спіралі. Наявність неоднорідних етапів розвитку дає змогу розглядати його періодизацію, тобто надає можливість поділити процес становлення особистості на періоди, кожен з яких підготовлюється попереднім і зумовлює наступний, роблячи свій неповторний внесок у розвиток [66, с. 56]. Потім право бере до уваги відмінності в біологічному, психологічному розвитку та рівні соціалізації дитини, що впливає на обсяги її дієздатності в різних галузях права, ступінь гарантій забезпечення прав і свобод. У фізіології, психології та педагогії розроблено чимало періодизацій розвитку дитини. Зокрема, у періодизації Ш. Бюлер відображено вплив на періодизацію розвитку

особистості послідовності життєвих завдань, але рушійні сили цього розвитку вважають вродженими. Учена виокремила такі періоди: до 16–20 років (відсутність сім'ї, професійного та життєвого шляху); від 16–20 до 25–30 років (попереднє самовизначення, створення сім'ї); від 25–30 до 45–50 років (зрілість, сім'я, суспільне визнання, наявність конкретної життєвої мети, самореалізація); від 45–50 до 65–70 років (старіння, душевна криза, зникнення самовизначення); від 65–70 років (старість, відсутність соціальних зв'язків, втрата мети, самозавершеність) [66, с. 57]. Однак слід зауважити, що законодавець України має власний підхід до віку правопорушника. Розглядаючи процесуальне становище неповнолітніх у кримінальному судочинстві, А. Є. Голубов зазначає, що в процесуальному статусі цієї категорії учасників мають бути враховані їхні особливості, які мають бути закріплені в нормативному вигляді. Тобто науковець аргументує, що процесуальне становище таких осіб у юрисдикційному провадженні повинно складатися з двох основних компонентів: загальнопроцесуального та спеціально-процесуального (в останньому випадку – з притаманним саме йому змістом) [37, с. 40].

О. Г. Рєпина, І. О. Аршава, Я. Р. Амінева доводять, що в попередніх дослідженнях учених ішлося про те, що в процесі формування особистості неповнолітніх правопорушників відбуваються перекручування в усіх сферах: самопізнання, саморегуляція, емоційно-вольовій тощо, саме ці зміни й детермінують їх девіантне поведіння. Однак нині слід констатувати, що аналогічні деструктивні особистісні зміни відбуваються і під час формування особистості неповнолітніх школярів [265, с. 423].

Чи можна простежити це в нормах, які регулюють провадження у справах про адміністративні правопорушення? Якщо йдеться про загальний процесуальний статус особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, то її права як учасника цього провадження окреслено в ст. 268 КУпАП: «Особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, має право: знайомитися з матеріалами справи, давати

пояснення, подавати докази, заявляти клопотання; при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження; оскаржити постанову по справі. Справа про адміністративне правопорушення розглядається в присутності особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. Під час відсутності цієї особи справу може бути розглянуто лише у випадках, коли є дані про своєчасне її сповіщення про місце і час розгляду справи і якщо від неї не надійшло клопотання про відкладення розгляду справи» [98]. Частина друга і третя цієї статті Кодексу визначають випадки, коли явка особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, в орган (до посадової особи), який вирішує справу, є обов'язковою. Спеціально-процесуальний статус неповнолітнього в адміністративно-деліктному провадженні виявляється лише в тому, що відповідно до ст. 13 КУпАП до цих осіб замість адміністративного стягнення може бути застосовано заходи впливу, передбачені ст. 24-1 КУпАП, а також, згідно зі ст. 270 КУпАП, інтереси цих осіб мають право представляти їх законні представники (батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники). В останньому випадку законодавець фактично ставить неповнолітніх в один ряд з тими особами, які через певні вади не можуть здійснювати свої права у справах про адміністративні правопорушення. Однак деякі науковці доводять, що підстави застосування замість адміністративного стягнення заходів впливу в законі сформульовано недостатньо чітко, що призводить до неоднакового застосування норм права в судовій практиці й певних помилок під час оформлення судових рішень [21, с. 74]. З другого боку, важливою ознакою Конвенції ООН про права дитини є визнання потенціалу та розширення автономії дитини. Це відображено в концепції розвитку здібностей (ст. 5) і в положеннях ст. 12 цього міжнародно-правового акта, що передбачає належне

врахування думки дитини за рівнем зрілості з усіх питань, які стосуються дитини [372, с. 366]. Проте це також не враховано в нормах КУпАП.

Провадження у справах про адміністративні правопорушення є спрощеним порівняно з кримінальними злочинами, а засоби захисту осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності, є значно обмеженішими. Водночас між ними є чимало спільних рис, а спрощеність форми провадження не має впливати на зниження рівня гарантування та захисту прав його учасників. Певні важливі для захисту й відстоювання своїх інтересів права осіб, яких притягують до адміністративної відповідальності, що передбачені міжнародним правом, не закріплені в нормах відповідного законодавства України. Це актуалізує непоодинокі спроби науковців зробити власний внесок в удосконалення чинної правової системи. Наприклад, розглядаючи в дисертаційному дослідженні порядок притягнення дітей до адміністративної відповідальності з позиції забезпечення їхніх прав і найкращих інтересів, М. Ю. Веселов пропонує доповнити ст. 268 КУпАП новою частиною, закріпивши в ній додаткові права неповнолітньої особи, яку притягують до адміністративної відповідальності. До них вчений відносить право на: належне та своєчасне повідомлення батьків або законних представників неповнолітнього про його затримання; ефективний доступ до безоплатної вторинної правової допомоги шляхом забезпечення через центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги участі захисника в розгляді справи про адміністративне правопорушення; конфіденційність, утримування неповнолітнього під час адміністративного затримання окремо від дорослих правопорушників; розгляд справи про адміністративні правопорушення суддею, що спеціалізується на розгляді справ за участю неповнолітніх; заявлення відводів [25, с. 289].

Ще 2006 року, розглядаючи правовий статус неповнолітнього обвинуваченого під час досудового розслідування, Р. С. Холод пропонував таку класифікацію його прав: а) конституційні права; б) права, якими він користується впродовж усього досудового розслідування; в) права під час

застосування до нього запобіжного заходу; г) права під час пред'явлення йому обвинувачення; д) права під час проведення інших слідчих і процесуальних дій; е) права під час закінчення досудового розслідування [293, с. 10].

Ураховуючи окреслену вище модель, припустимо, що права дитини в адміністративно-деліктних відносинах також можна поділити на: а) конституційні права; б) основні права, якими дитина користується протягом усього провадження у справах про адміністративні правопорушення; в) права дитини на окремих етапах (стадіях) провадження.

Звісно, до першої групи (конституційних) прав слід віднести: фізичні (вітальні) права дитини (на життя та охорону здоров'я, захист від усіх форм насильства); особистісні права, спрямовані на конкретизацію свободи й вільний розвиток дитини (право на ім'я, честь, гідність, право дитини на контакт з батьками, рівність перед законом); культурно-економічні права (право на освіту, залучення дитини до національної та світової культури, права та обмеження щодо залучення дитини до праці, право на майно, соціальний захист дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, тощо).

Ці права прямо чи опосередковано втілено в нормах матеріального чи адміністративно-процесуального права (не лише КУпАП, а й інших законів), вони утворюють основу загального чи спеціального адміністративно-процесуального статусу будь-якої особи, яку притягують до адміністративної відповідальності загалом чи безпосередньо неповнолітньої відповідно. Наприклад, законодавець забороняє застосовувати таке адміністративне стягнення, як арешт, до осіб, які не досягли віку 18-ти років (ст. 32 КУпАП). Або якщо неповнолітнім, який має самостійний заробіток, унаслідок вчиненого ним адміністративного правопорушення заподіяно шкоду (її сума не перевищує одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян), суддя може покласти на таку особу зобов'язання відшкодувати особисто чи усунути її своєю працею (ч. 2 ст. 40 КУпАП). Кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність і захист гідності (ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства») [231]. Певна вада КУпАП полягає в тому, що, на

відміну від КПК України, зазначений Кодекс безпосередньо не згадує про забезпечення поваги до людської гідності, прав і свобод учасників адміністративно-деліктного провадження.

Основними правами, якими дитина користується протягом усього провадження у справах про адміністративні правопорушення, слід вважати: право ознайомитися з матеріалами справи; давати пояснення; подавати докази; заявляти клопотання; виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження (з чинної редакції ч. 1 ст. 268 КУпАП). Крім того, місце в цьому переліку мають посісти ще такі права, як: право на конфіденційність, належне та своєчасне повідомлення батьків або законних представників неповнолітнього про його затримання; ефективний доступ до професійної правової допомоги, зокрема безоплатної. Ці права досі не здобули належного врегулювання в українському законодавстві про адміністративну відповідальність.

У п. 8.1 Пекінських правил визначено, що право неповнолітнього на конфіденційність мають поважати на всіх етапах проваджень, щоб уникнути заподіяння цій особі шкоди через небажану гласність або шкоду репутації [139]. Зазначене право охоплює як нерозголошення інформації про її особисте життя, так і відомостей про її вчинки. Однак із цього приводу позиції науковців не завжди збігаються. Зокрема, Л. В. Шестак і К. А. Щербак вважають, що чинні заходи адміністративного впливу, які можуть застосовувати до неповнолітніх за вчинення адміністративного правопорушення, через їх недостатню ефективність доцільно замінити на «оприлюднення інформації про факт вчинення адміністративного проступку неповнолітнім, його сутність та особливості, що є формою зовнішнього осуду суспільством протиправної діяльності неповнолітнього» [301, с. 212]. Ю. І. Ковальчук, навпаки, доводить, що відкритий судовий розгляд справи про адміністративне правопорушення (відповідно до ст. 249 КУпАП), у разі його вчинення неповнолітнім, «призводить до його стигматизації («клейміння»), що може призвести в подальшому до розвитку криміногенних рис особистості

неповнолітнього» [95, с. 14]. Ми поділяємо останній підхід, оскільки вважаємо, що оприлюднення інформації про факт вчинення адміністративного проступку неповнолітнім суперечить забезпеченню права на конфіденційність і може завдати моральної шкоди дитині. Аналіз нормативно-правових актів засвідчує, що таку позицію з цього питання має і законодавець.

За кримінально-процесуальним законом кримінальне провадження в судах усіх інстанцій здійснюється відкрито. Проте слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження в закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини в разі, якщо обвинуваченим є неповнолітній (ч. 2 ст. 27 КПК України) [124]. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» серед основних принципів діяльності цих органів і служб, закріплених у ст. 2, згадує про збереження конфіденційності інформації про дітей, які вчинили правопорушення і до яких застосовували заходи індивідуальної профілактики [225]. З огляду на те, що зазначені суспільні відносини виходять за межі суто процедурних питань, можна навести приклади адміністративно-правового врегулювання захисту права на конфіденційність неповнолітніх і з інших нормативно-правових актів. Згідно із Законом України «Про захист персональних даних», особисті немайнові права на персональні дані, які має кожна фізична особа, є невід'ємними й непорушними (ч. 1 ст. 8). Поширення персональних даних передбачає дії щодо передання відомостей про фізичну особу за згодою суб'єкта персональних даних (ч. 1 ст. 14) [217]. Такі обмеження містяться і в Законі України «Про медіа», де суб'єктам у сфері аудіовізуальних медіа заборонено обробляти зібрані чи в інший спосіб отримані персональні дані дітей з комерційною метою (п. 6 ст. 21) [221]. Відповідно до Закону України «Про рекламу», заборонено використовувати зображення або ім'я фізичної особи без її згоди, наданої в письмовій (електронній) формі, або згоди інших осіб, отриманої в порядку, передбаченому законодавством (п. 9 ст. 8) [244]. Водночас положення

КУпАП не гарантують забезпечення права конфіденційності для неповнолітніх учасників адміністративно-деліктного провадження.

У ст. 286 КУпАП зазначено, що особа, яку притягують до адміністративної відповідальності, має право ознайомлюватися з матеріалами справи, давати пояснення. Забезпечення вимог щодо реалізації цього права на різних стадіях провадження у справах про адміністративні правопорушення втілено в низці відомчих інструкцій. Наприклад, під час складання протоколу про адміністративне правопорушення особа, яку притягують до адміністративної відповідальності, має право подати пояснення та зауваження щодо змісту й пояснення по суті адміністративного правопорушення, які додають до протоколу про адміністративне правопорушення, а також викласти мотиви своєї відмови підписати його [207]. Учасникам справи, яка вже знаходиться на розгляді в суді, матеріали для ознайомлення видає апарат суду за резолюцією судді, або голови суду, або заступника голови суду, або секретаря відповідної судової палати на підставі письмової вимоги (заяви) такої особи (після пред'явлення документа, що посвідчує особу). Ознайомлення з матеріалами справи проводять виключно в приміщенні суду, у визначеному наказом голови суду місці, протягом усього робочого часу суду та в присутності працівника апарату суду. Копії судових рішень видають особам, які відповідно до чинного законодавства мають право на їх одержання [205]. З огляду на зазначене, постає питання: як ці положення реалізуються стосовно неповнолітнього учасника провадження, і чи здатна така особа свідомо й результативно використовувати надане право?».

Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 року закріплює право неповнолітнього бути поінформованим і висловити власну думку під час розгляду справи. Але є суттєва умова, за якою уповноважена особа (судовий орган) під час розгляду справи вирішує обсяги й форму реалізації такої можливості: дитину мають визнати такою, що має достатній рівень розуміння процедури й обставин, які з'ясовують. Ця умова передбачає як формально-віковий критерій, так й індивідуальні розумові здібності конкретної особи.

Реалізація права поінформованості охоплює не лише певну активність з боку дитини, а й додаткові заходи з боку суб'єктів юрисдикції. Тож дитину наділяють можливістю: вимагати отримання всієї відповідної інформації; отримувати консультацію та мати можливість висловлювати власні думки; бути поінформованою про можливі наслідки реалізації цих думок і про можливі наслідки будь-якого рішення (ст. 3) [67].

У керівних принципах Конвенції ООН про права дитини йдеться про втілення принципу власної участі неповнолітнього в захисті своїх прав. Водночас акцентовано, що діти часто не мають можливості самостійно захищати свої права або протидіяти їх порушенням (через різні психологічні, розумові та вольові здібності). Вчинення дій, які вимагають оформлення процесуальних документів, навіть подання заяв, скарг через ті самі психологічні здібності, зрідка доступні дітям, а дорослі залишаються єдиними особами, хто порушує ці питання від їх імені [87, с. 45–46]. Інтереси неповнолітньої особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, мають право представляти її законні представники (батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники), або з цією ж метою у розгляді справи про адміністративне правопорушення може брати участь адвокат. Але в законі це положення сформульовано саме як їхнє право (законних представників), а не обов'язок.

Тобто норма встановлює додаткові гарантії ефективнішої реалізації прав та інтересів дитини в провадженні, але не є його власним процесуальним правом. Утім, коли законний представник не хоче діяти від імені неповнолітнього або не спроможний зробити це, і у випадках, коли компетентні органи державної влади не ініціюють процедуру, діти часто не мають можливості захищати свої права або протидіяти їх порушенню. У цих випадках, якщо спеціальний представник не був призначений компетентним органом, дитині не вдасться повноцінно реалізовувати свої права [87]. Знову слід зауважити, що в кримінально-процесуальному законодавстві така ситуація врегульована досконаліше. За ч. 4 ст. 44 КПК України в разі, якщо дії чи

інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такого законного представника замінюють іншим з числа близьких родичів, членів сім'ї, опікунів чи піклувальників.

У Європейській конвенції про здійснення прав дітей 1996 року закріплено право дитини клопотати про призначення спеціального представника (ст. 4). Далі в ст. 5 ідеться про можливість надання дітям додаткових процесуальних прав у зв'язку з розглядом судовим органом справ, що стосуються дітей, зокрема права: а) клопотати про одержання допомоги від відповідної обраної ними особи у висловленні своєї думки; б) клопотати самостійно або через інших осіб чи органи про призначення окремого представника, а у відповідних випадках – адвоката; в) призначити свого представника; г) здійснювати деякі або всі права сторін у такому процесі. Своєю чергою у справах, що стосуються дитини, у випадках, коли згідно з внутрішнім законодавством суб'єкти батьківської відповідальності позбавлені можливості представляти дитину внаслідок виникнення конфлікту інтересів між ними й дитиною, судовий орган має повноваження призначити спеціального представника дитини в таких справах, а у відповідних випадках – адвоката (ст. 9) [67].

Важливим аспектом у реалізації права дитини на представництво її прав та інтересів є момент, з якого таке представництво має бути забезпечене уповноваженими особами державних органів. В ідеалі повноцінний захист прав дитини має відбуватися з початку контакту дитини з правоохоронною системою, щонайменше на час складання протоколу про адміністративне правопорушення або про адміністративне затримання, якщо такий захід відбувся. КУпАП у ст. 261 вимагає від органів (посадових осіб), правомочних здійснювати адміністративне затримання, негайно повідомляти про місце перебування особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення, її родичів, а також інформувати в порядку, встановленому КМУ, центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, крім

випадків, якщо особа захищає себе особисто чи запросила захисника. Зауважимо, що це положення є загальним і не містить жодних додаткових умов чи уточнень щодо неповнолітніх затриманих. Лише Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» до обов'язків уповноважених підрозділів Національної поліції відносить сповіщення батьків або осіб, які їх замінюють, про адміністративне затримання дитини одразу після встановлення особи дитини [225, ст. 5]. Однак ані в першому, ані в другому випадках закон не встановлює обов'язкової участі законних представників під час виконання процесуальних дій чи прийняття (доведення) процесуальних рішень в адміністративно-деліктних провадженнях за участю дитини.

Участь адвоката за чинним українським законодавством (ст. 268 та 271 КУпАП) також не є обов'язковою. Вона допускається, як і для будь-якої іншої дорослої особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, лише на стадії розгляду справи. В аналогічному за своєю суттю кримінальному провадженні щодо осіб, яких підозрюють або обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, або стосовно яких передбачено застосування примусових заходів виховного характеру, – участь захисника є обов'язковою з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою (п. 1, 2 ч. 2 ст. 52 КПК України). Захисник має право брати участь у проведенні допиту й інших процесуальних діях, що проводять за участю підозрюваного, обвинуваченого, до першого допиту підозрюваного мати з ним зустріч без дозволу слідчого, прокурора, суду, а після першого допиту – мати такі зустрічі без обмеження в часі (ч. 5 ст. 46 КПК України). У провадженні у справах про адміністративні правопорушення особи, які можуть брати участь як захисник, мають право ознайомитися з матеріалами справи; заявляти клопотання; за дорученням особи, яка його запросила, від її імені подавати скарги на рішення органу (посадової особи), який розглядає справу, а також мають інші права, передбачені законами України (ст. 271 КУпАП).

Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» визначено, що діти мають право на всі види правничих послуг (п. 2 ст. 14). Безоплатна вторинна правнича допомога передбачає такі види правничих послуг: 1) захист; 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 3) складання документів процесуального характеру (п. 2 ст. 13). Єдина умова: звернення про надання одного із зазначених видів правових послуг, що стосуються дітей, подають їхні законні представники [197]. До речі, надання адвокатами правової допомоги на договірних засадах здійснюється за загальними положеннями договірного права. Укладання таких правочинів здійснюють від імені неповнолітньої особи її законні представники або за їх згодою.

У п. 10.3 Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, визначено, що контакти між органами правопорядку й неповнолітнім правопорушником здійснюються так, щоб поважати правовий статус неповнолітнього, сприяти добробуту неповнолітнього й уникати заподіяння цим особам шкоди з належним урахуванням обставин справи. У кримінально-процесуальному законодавстві це правило забезпечують, наприклад, вимогою так званої ювенальної спеціалізації слідчих, суддів, участі законного представника, педагога, психолога або лікаря в допиті неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого (якщо неповнолітній не досяг віку 16-ти років або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим) (ст. 491 КПК України). Такий підхід дає змогу, з огляду на розумові здібності дитини, запобігти заподіянню навіть найменшої шкоди її морально-психічному стану, забезпечити доведення в доступній для неї формі звинувачення в правопорушенні, спричинених негативних наслідків, можливих заходів юридичного реагування тощо. Водночас таких положень не містить українське законодавство про адміністративні правопорушення.

Слід привернути увагу до того, що відсутність достатньої правової визначеності обов'язковості участі законних представників у процесуальних заходах за участю неповнолітніх осіб, яких притягують до адміністративної відповідальності, частково компенсують судовою практикою. Під час розгляду справ про такі адміністративні правопорушення суд здійснює моніторинг і судовий захист прав дитини. Прикладом є постанова судді Жовтневого районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 24 березня 2021 року у справі № 212/2136/21. Вивчивши матеріали адміністративної справи, суддя дійшов висновку, що в діях Особа_1 (17 років), якого притягували до адміністративної відповідальності за ч. 2 ст. 126 КУпАП, немає складу правопорушення з таких підстав. У рішенні суду зазначено, що істотного значення для захисту прав й інтересів неповнолітнього правопорушника набуває можливість участі його батьків або законних представників під час першого пояснення та складання протоколу про адміністративне правопорушення. Однак у порушення вимог ст. 270 КУпАП поліцейські, встановивши, що Особа_1 на час вчинення інкримінованого адміністративного правопорушення був неповнолітнім, не забезпечив участь його законного представника чи захисника під час складання щодо нього протоколу про адміністративне правопорушення, хоча в цьому випадку зобов'язані були такі дії вчинити, шляхом повідомлення та залучення до справи захисника та його батьків – законних представників, як того вимагають загальні положення норм права, причому як національного, так і міжнародного. Отже, докази у справі щодо неповнолітнього (Особа_1), здобуті поліцейськими з порушенням вимог ст. 245, 270 КУпАП, а саме без участі законного представника чи захисника, тобто з порушенням юридичних гарантій захисту прав і законних інтересів неповнолітнього, суд визнав недопустимими [172].

Крім захисту прав дітей у процесі судочинства під час вирішення справ про адміністративні правопорушення або апеляційного перегляду (судового захисту), захист їхніх прав можуть здійснювати уповноважені органи й у

позасудовому порядку. Ідеться не про створення необхідних умов для реалізації дитиною (зокрема через законного представника) свого загального та спеціального процесуального статусу як учасника адміністративно-деліктного провадження, а про вплив на інших суб'єктів цих правовідносин, зокрема заходи примусу, з метою припинення наявних порушень прав дітей чи їх недопущення, включаючи притягнення винних у встановлений законом спосіб до юридичної відповідальності за такі порушення. Цей напрям можна назвати зовнішнім, оскільки права дитини стають не умовою та гарантією забезпечення найкращих інтересів неповнолітньої особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, а об'єктом захисту від порушень, які посягають на дотримання цих прав. Наприклад, М. Ю. Веселов доводить, що інститут адміністративної відповідальності є одним із засобів гарантування належної, законної та професійної діяльності посадових й інших фізичних і юридичних осіб щодо прав та інтересів дітей у правовідносинах, що виникають у сфері ювенальної юстиції. Відповідальність посадових та інших фізичних осіб не є основним засобом ювенальної юстиції. Передбачення цього компонента у сфері ювенальної юстиції є додатковою правовою гарантією забезпечення прав дітей, оскільки суспільство виходить із презумпції правомірності та дбалоного ставлення державних органів (їхніх посадових осіб) до прав і законних інтересів дітей, що ґрунтуються на філософії «*parens patriae*» [22, с. 57].

Отже, зазначене в цьому підрозділі дає підстави для таких висновків:

1) слід прагнути до створення в національному законодавстві певних адміністративно-правових механізмів захисту та забезпечення конституційних прав дітей на всіх етапах провадження у справах про адміністративні правопорушення, надання необхідної допомоги, такої як забезпечення житлом, здобуття освіти або професійної підготовки, працевлаштування чи будь-якої іншої допомоги, яка може бути корисною та практичною для дитини, сприяти процесу її перевиховання;

2) необхідно в національному (українському) законодавстві визначити спеціально-процесуальний статус дитини в адміністративно-деліктному провадженні, доповнивши права неповнолітньої особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, правом на:

- конфіденційність інформації про особу неповнолітнього та його життя;
- належне та своєчасне повідомлення батьків або законних представників неповнолітнього про його затримання та/чи притягнення до адміністративної відповідальності;

- клопотання про обрання чи заміну законного представника, а також висловлення власної думки під час здійснення провадження та розгляду справи;

- користування юридичною допомогою (зокрема безоплатною вторинною правовою допомогою) шляхом швидкого залучення захисника (адвоката) з моменту першого контакту дитини з правоохоронними органами (їх посадовими особами);

- отримання консультації та/або додаткове роз'яснення, зокрема із залученням педагога чи дитячого психолога, щодо кваліфікації інкримінованого цій неповнолітній особі адміністративного правопорушення та можливих санкцій чи інших заходів правового реагування з боку уповноважених органів;

3) закріплені в міжнародно-правовому та національному законодавстві права неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності, повинні бути об'єктом правового захисту в судовому та позасудовому порядку, у зв'язку з чим мають корелюватися з відповідними обов'язками й повноваженнями органів державної влади (зокрема щодо призначення законних представників, надання безоплатної правової допомоги, доведення необхідної інформації до дитини в зрозумілій для неї формі, забезпечення конфіденційності інформації про дитину тощо) [55, с. 112–113].

1.3. Стан дослідження проблем інституту відповідальності неповнолітніх за вчинення адміністративних правопорушень в адміністративному праві

Інститут відповідальності неповнолітніх в адміністративному праві України розглядають як систему адміністративно-правових норм, закріплених у положеннях КУпАП та інших законах, які визначають мету, систему (види стягнень і заходи впливу), особливості притягнення до адміністративної відповідальності дитини віком від 16-ти до 18 років. Аналіз формування та розвитку академічних досліджень інституту відповідальності неповнолітніх засвідчує, що у своїх дисертаційних дослідженнях певні питання порушували: О. В. Горбач «Адміністративна відповідальність неповнолітніх, батьків або осіб, які їх замінюють» [38], М. П. Легецький «Адміністративно-правові заходи протидії правопорушенням, вчиненим неповнолітніми, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» [131], І. П. Багаденко у праці «Заходи адміністративного впливу, що застосовуються до неповнолітніх» [11], Ю. І. Ковальчук «Неповнолітній як суб'єкт адміністративної відповідальності» [95], Я. М. Квітка «Попередження адміністративних правопорушень серед неповнолітніх» [85], О. Л. Чернецький «Правове регулювання адміністративної відповідальності неповнолітніх в Україні» [298], Л. А. Гачак-Величко «Адміністративно-правове регулювання профілактики правопорушень серед неповнолітніх» [32], А. О. Нестеренко «Адміністративно-правове забезпечення прав дітей в інформаційному середовищі» [146], О. В. Алексеєва «Суб'єкти адміністративної відповідальності за неправомірні дії неповнолітніх» [9], Є. Ю. Колосовський «Адміністративна відповідальність неповнолітніх» [105].

Грунтовні теоретичні розробки викладено в монографіях, зокрема такими є роботи: Є. Ю. Пліско «Соціальне виховання неповнолітніх правопорушників в Україні: теорія та практика (XX – початок XXI століття)» [166], Н. В. Ортинської «Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове

дослідження» [153], Т. А. Плугатар «Адміністративна відповідальність за неправомірні дії неповнолітніх в Україні» [167], авторського колективу Є. С. Зеленського та І. С. Кравченко «Адміністративна діяльність Національної поліції щодо запобігання вчиненню адміністративних правопорушень дітьми» [81].

У періодичних виданнях України проблематика інституту відповідальності неповнолітніх опосередковано демонструє динаміку наукових поглядів. Більша їх частина зосереджена на неповнолітньому як суб'єкті відповідальності за кримінальним правом України. На нашу думку, це зумовлено впливом міжнародних норм європейського права та становленням інституту покарання неповнолітніх як важливого елементу сучасного ювенального кримінального права. В Україні прийнято низку концепцій та програмних документів, які передбачають внесення змін до законодавства кримінально-правового блоку у цій сфері, а також вирішення питання розвитку та вдосконалення системи ювенальної юстиції. Однак, загальне концептуальне бачення розвитку інституту адміністративної відповідальності неповнолітніх потребує принципово нових підходів.

Проблема інституту відповідальності неповнолітніх за вчинення адміністративних правопорушень у вітчизняній доктрині залишається *а casu ad casum* (авторське бачення, «від випадку до випадку»). Тож важливою складовою розвитку адміністративного права на сучасному етапі є розроблення теоретико-прикладних засад інституту відповідальності неповнолітніх.

Мають незначну кількість послідовників найпрогресивніших ідей розвитку інституту відповідальності неповнолітніх за вчинення адміністративних правопорушень в адміністративному праві погляди Ф. Рагімова. Зокрема, адміністративною відповідальністю неповнолітніх він вважає специфічну діяльність суду щодо реагування на факт вчинення адміністративного правопорушення неповнолітнім з метою виправлення порушника й поновлення порушеного права [261, с. 312]. Адміністративну

відповідальність неповнолітніх як спеціальних суб'єктів О. Чернецький визначив як примусове застосування суддями районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів заходів впливу, а в деяких випадках і адміністративних стягнень, які тягнуть за собою для цих осіб обтяжливі наслідки морального характеру, їх накладають на підставах і в особливому порядку, встановлених нормами адміністративного права [297, с. 443].

Л. В. Шестак зазначає, що «адміністративна відповідальність неповнолітніх є однією з ланок правової відповідальності взагалі, зокрема такого її самостійного різновиду, як адміністративна відповідальність, що має як загальні, так і притаманні тільки їй специфічні ознаки. Характеристика особливостей адміністративної відповідальності свідчить про те, що вона має попереджувальну і виховну спрямованість і більше підходить для впливу на неповнолітніх, оскільки процес формування особистості останніх ще не завершений, у них відсутня антигромадська спрямованість» [300, с. 20–21].

Н. В. Лесько визначає адміністративну відповідальність неповнолітніх «як застосування до осіб від 16 до 18 років, винних у вчиненні адміністративного проступку, виховних заходів впливу, що застосовуються до неповнолітніх, або адміністративних стягнень» [132, с.18].

О. О. Кукшинова адміністративною відповідальністю неповнолітніх вважає негативну реакцію держави в особі уповноважених нею органів чи посадових осіб на протиправну поведінку осіб віком від 16-ти до 18 років через застосування до них стягнень і заходів впливу, передбачених чинним адміністративним законодавством [126, с. 61].

Схожу дефініцію пропонує О. М. Резнік: «адміністративною відповідальністю неповнолітніх є врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, що мають місце під час застосування в певному порядку та у відповідний спосіб суддями районних, районних у містах, міських або міськрайонних судів заходів впливу до осіб віком від 16 до 18 років у разі вчинення ними адміністративних правопорушень та які тягнуть за собою для цих осіб обтяжливі наслідки переважно виховного характеру» [264, с. 56].

Є. Ю. Колосовський тлумачить поняття «адміністративна відповідальність

неповнолітніх» як відносини між відповідними органами виконавчої та судової влади й особами віком від 16-ти до 18 років, що виникають за наявності фактів вчинення останніми порушень адміністративного законодавства України та полягають у застосуванні до них заходів впливу, а в деяких випадках адміністративних стягнень, які повинні обов'язково бути виконаними правопорушниками [104, с. 81].

До матеріальних особливостей адміністративної відповідальності неповнолітніх, на думку О. М. Резнік, належать: вік, з якого настає цей вид відповідальності; переважно виховний характер адміністративної відповідальності; мета адміністративної відповідальності неповнолітнього, що обумовлює менші обсяг і ступінь позбавлення чи обмеження прав та свобод, порівняно з особами, старшими за 18 років; в окремих випадках настання адміністративної відповідальності на загальних підставах. Процесуальні особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх, на думку О. М. Резнік, пов'язані з її застосуванням у судовому порядку, можливістю застосування адміністративно-примусових заходів до батьків неповнолітнього, участю законних представників і представників у представництві їх інтересів, обов'язковістю повідомлення батьків чи осіб, які їх замінюють, про затримання неповнолітнього, а також із неможливістю застосувати заходи адміністративного стягнення як заміну кримінальної відповідальності [264, с. 56].

Вивчення адміністративно-правового статусу суб'єктів адміністративної відповідальності за правопорушення неповнолітніх є надзвичайно важливим для розв'язання низки проблем, пов'язаних з адміністративною відповідальністю неповнолітніх, які й надалі залишаються нерозв'язаними й водночас актуальними. О. Чернецький і більшість українських учених-адміністративістів до особливих ознак адміністративної відповідальності неповнолітніх відносять: 1) те, що вона має виховне й нематеріальне спрямування, оскільки до неповнолітніх віком від 16-ти до 18 років здебільшого застосовують заходи впливу, які не є адміністративними

стягненнями, зокрема це: зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення в потерпілого; застереження; догана або суворая догана; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання; 2) за вчинення адміністративних правопорушень в окремих випадках неповнолітні віком від 16-ти до 18 років можуть нести адміністративну відповідальність на загальних підставах; 3) до неповнолітніх не застосовують адміністративний арешт, про що зазначено в ст. 32 КУпАП; 4) справи про адміністративні правопорушення неповнолітніх, учинені особами віком від 16-ти до 18 років, розглядають судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів, які наділені правом притягнення до адміністративної відповідальності цієї категорії суб'єктів, отже, адміністративна відповідальність неповнолітніх має лише судовий характер; 5) вчинення правопорушення неповнолітнім є обставиною, що пом'якшує відповідальність; 6) коли під час вчинення адміністративного правопорушення шкоду заподіяно неповнолітнім, який досягнув віку 16-ти років і має самостійний заробіток, а сума шкоди не перевищує одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян, суддя має право покласти на неповнолітнього відшкодування заподіяної шкоди або зобов'язати своєю працею усунути її; 7) інтереси особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, і потерпілого, які є неповнолітніми або особами, що через свої фізичні або психічні вади не можуть здійснювати свої права у справах про адміністративні правопорушення, мають право представляти їхні законні представники (батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники); 8) для встановлення стану загального розвитку неповнолітнього, рівня його розумової відсталості та з'ясування питання, чи міг він цілком усвідомлювати значення власних дій і наскільки міг керувати ними, може бути проведена експертиза спеціалістами в галузі дитячої та юнацької психології або зазначені питання можуть бути поставлені на вирішення експерта-психіатра [297, с. 442–443].

Є. Ю. Колосовський вважає, що неповнолітні як суб'єкти адміністративної відповідальності мають такі ознаки: 1) є спеціальними суб'єктами адміністративної відповідальності; 2) чинним законодавством установлений особливий порядок притягнення їх до адміністративної відповідальності; 3) не є суб'єктами деяких адміністративних правопорушень; 4) вчинення правопорушення неповнолітнім є обставиною, що пом'якшує їх відповідальність; 5) до неповнолітніх не може бути застосований адміністративний арешт; 6) адміністративна відповідальність неповнолітніх осіб має тільки судовий характер; справи про адміністративне правопорушення, які вони вчинили, розглядає тільки суд; 7) у більшості випадків до неповнолітніх застосовують заходи впливу, які є виховними та профілактичними; 8) деліктоздатність неповнолітніх має обмежений характер; 9) їх притягують на загальних підставах до адміністративної відповідальності лише в спеціально передбачених законодавством випадках; 10) неповнолітні особи, які не досягли віку 16-ти років на момент вчинення ними адміністративного правопорушення, не є суб'єктами адміністративної відповідальності та не можуть бути до неї притягнуті; 11) у разі вчинення особою віком від 14-ти до 16 років діяння, відповідальність за яке передбачена нормами КУпАП, суб'єктами адміністративної відповідальності визнають її батьків або осіб, що їх замінюють [104, с. 81–82].

На думку Н. Ортинської, правовий статус – це ідеальний зразок, змодельований державою та закріплений в нормах права, відповідно до якого потім формується реальне правове становище особи загалом, зокрема й неповнолітнього [152, с. 102]. Науковиця виокремлює такі особливості правового статусу неповнолітніх: відсутність повної дієздатності; у контексті нормативного закріплення прав неповнолітні мають ширші права, ніж повнолітні суб'єкти права; сфера суб'єктивних обов'язків неповнолітніх є вузькою, ніж у загальних суб'єктів права, оскільки держава, ураховуючи їх недозрілість, відсутність повної соціалізації, досвіду та знань, визначає досліджувану категорію осіб здатними нести відповідальність щодо вузьких

категорій правопорушень, зазвичай важких та особливо важких злочинів, і навіть тут встановлено особливості у видах покарання; зовнішня відокремленість як повноцінного суб'єкта правового життя і здатність продукувати, виражати та виконувати персоніфіковану волю цілком не притаманні неповнолітнім тому, що цю діяльність вони здійснюють не самостійно, а через повнолітнього суб'єкта або державу; наявність видових розбіжностей у відносинах, у які неповнолітні можуть вступати самостійно нарівні з дорослими суб'єктами права, й особливі відносини, які не визнають неповнолітнього повноцінним суб'єктом права; урахуваючи емоційну та розумову незрілість, цей суб'єкт права потребує особливої уваги й турботи з боку держави та соціуму [152 с. 103].

З цього приводу Т. М. Іванова та А. В. Братусь зазначають, що «визнання неповнолітніх особливим суб'єктом адміністративної відповідальності пов'язане саме з віком, що обумовлений психічними та фізіологічними особливостями таких осіб. У зв'язку з цим застосування адміністративних заходів до неповнолітніх може мати позитивний виховний вплив лише в разі, якщо неповнолітня особа відчує, що до неї поставилися справедливо. Грубе ж, жорстоке, несправедливе поводження з неповнолітнім має негативний вплив та є однією із причин, що сприяє рецидиву правопорушень» [82, с. 164]. З цього визначення випливає, що формування моральної та особистої відповідальності в кожного окремого індивідуума, по-перше, є певним динамічним процесом, розрізненим у часі, по-друге, залежить від розумових здібностей та рівня соціалізації такої особи, а отже, обумовлене її віковими особливостями. Кожна людина індивідуальна у своєму розвитку (у цьому контексті немає певних вікових стандартів), але моральна й духовна зрілість особи, усвідомлення правомірності власних діянь, відчуття власної відповідальності є тими критеріями, які безпосередньо залежать від вікових особливостей людини (сформованості та «зрілості» її психіки). Ідеться про стани дитинства й дорослості.

Дитина від дорослої людини відрізняється низкою анатомо-фізіологічних і психічних особливостей, а також юридичним статусом. Для діагностування адекватності психічного розвитку окремого індивіда вчені-психологи використовують поняття вікових та індивідуальних особливостей психічного розвитку людини [268, с. 27]. Право не тільки відображає та кодифікує таку концепцію дитинства, а й формує соціальну реальність, у якій діти й дорослі живуть своїм повсякденним життям. Правова система передбачає, що діти цілком здатні визначати й захищати свої інтереси. Фізіологічні та психологічні відмінності дорослих і дітей не тільки становлять основу для визнання меншою провини за останніми, у разі порушення закону, а й є причинами для створення окремої системи юстиції та зумовлюють інше поводження з неповнолітніми в таких правовідносинах.

Відповідальність неповнолітніх у системі адміністративної відповідальності через наявність особливого суб'єкта адміністративного проступку має певні відмінності, що втілюються в завданні, методі та характері впливу на зазначену категорію учасників адміністративно-деліктних відносин.

У сучасному суспільстві на інститут адміністративної відповідальності, на думку Н. В. Кізіми, слід покладати не тільки й не стільки каральну функцію, скільки виховну та превентивну [92, с. 122]. Поділяючи таке твердження, ми не заперечуємо, що адміністративна відповідальність дістає об'єктивного втілення в офіційному осуді за правопорушення особи та застосуванні до неї в процесуальній формі санкцій правових норм уповноваженими на те суб'єктами влади, а суб'єктивного – у виховному впливі, що не виключає несприятливих наслідках особистого, майнового й іншого характеру.

Однак розвиток суспільних відносин засвідчує, що ідея стримувати правопорушника, передусім неповнолітнього, за рахунок жорстокості покарання (стягнення) безперспективна. Згадуючи про погляди з приводу того, що діти значно легше піддаються виправленню, ніж дорослі, О. Г. Стрельченко

підсумовує, що застосовувати до неповнолітніх суворі заходи покарання в більшості випадків недоцільно [283, с. 4].

А. Т. Комзюк слушно стверджує, що «виховний вплив на порушника справляє як сам факт накладення на нього адміністративного стягнення, так і спеціальні виховні заходи, які застосовуються до нього під час виконання деяких стягнень. Мета запобігання вчиненню нових правопорушень із боку правопорушника та інших осіб досягається головним чином завдяки настрашці, яка утримує нестійких осіб від вчинення адміністративних проступків» [2, с. 28]. Н. В. Хорощак також наполягає на тому, що певний превентивний вплив на учасників адміністративно-деліктних відносин справляє процесуальна форма провадження та застосування адміністративних санкцій [295, с. 24]. В. О. Продаєвич, надаючи авторське визначення поняттю «адміністративна відповідальність», зазначає, що це вид юридичної відповідальності, який застосовують у встановленому адміністративним законодавством порядку із застосуванням до винних осіб адміністративних стягнень і заходів впливу, передбачених ст. 24-1 КУпАП [259, с. 6]. Надалі вчений обґрунтовує, що заходи впливу на неповнолітніх, які окреслено в ст. 24-1 КУпАП, слід відносити, як і адміністративні стягнення, до заходів адміністративної відповідальності (оскільки вони мають низку спільних ознак) [259, с. 13–14]. Н. В. Ортинська основною метою адміністративної відповідальності вважає виховання неповнолітньої особи, що має превентивний характер як для цієї особи, так і для соціуму загалом [155, с. 183].

Деякі дослідники (наприклад, І. В. Іщенко [83], К. М. Маленко [136]) не просто акцентують на профілактичному призначенні адміністративної відповідальності, а розглядають останню як засіб ювенальної превенції, а інколи й засіб їх захисту (Л. О. Кожура [99]). Водночас І. В. Іщенко включав до її змісту не лише персональну відповідальність неповнолітніх, а й відповідальність їхніх батьків за невиконання обов'язків щодо їх виховання, посадових та інших осіб за правопорушення, що детермінують дитячу

девіантність [83, с. 97]. К. Маленко стверджувала, що метою будь-якої відповідальності неповнолітніх є розвиток їх правосвідомості, розуміння протиправності своїх вчинків, їх негативних наслідків, а також усвідомлення невідворотності особистої відповідальності тощо [136, с. 242].

З огляду на зазначене, доходимо того самого висновку, який ще 2006 року дійшла у своєму дослідженні О. В. Горбач: «Адміністративна відповідальність неповнолітніх більшою мірою, ніж адміністративна відповідальність дорослих правопорушників, переслідує, насамперед, морально-виховні цілі, оскільки їх перевиховання і виправлення переважно можливе й без застосування заходів адміністративної відповідальності» [38, с. 11]. Учена аргументовано доводить, що поряд із загальними ознаками, притаманними інституту адміністративної відповідальності загалом, відповідальність неповнолітніх має притаманні тільки їй, специфічні особливості [38, с. 11]. На переконання Ю .І. Ковальчука, Н. В. Ортинської, особливості відповідальності неповнолітніх за адміністративні проступки полягають саме в наявності у вітчизняному законодавстві окремого підходу, а саме – застосування до них заходів впливу, передбачених ст. 24-1 КУпАП [95, с. 10; 155, с. 181].

Тож підсумовуючи, зазначимо, що адміністративна відповідальність неповнолітніх як складова інституту адміністративної відповідальності містить компоненти, як-от: мінімальний вік адміністративної відповідальності; гарантії захисту прав неповнолітніх осіб, передбачені міжнародними стандартами; процедури провадження у справах про адміністративні правопорушення; заходи забезпечення такого провадження; система адміністративних стягнень, заходів впливу, що можуть застосовувати до дітей-правопорушників і порядок їх виконання; альтернативні способи проваджень у справах про адміністративні правопорушення неповнолітніх [22, с. 53].

Питання відповідальності неповнолітніх за вчинення адміністративних правопорушень постійно було предметом наукового інтересу українських дослідників. Їх роботи справили певний вплив на формування в теорії

адміністративного права відокремленої сукупності поглядів на проблеми профілактики правопорушень серед неповнолітніх осіб, застосування до них заходів адміністративного впливу, забезпечення найкращих інтересів дітей як учасників адміністративно-правових відносин, що виникають з приводу порушення останніми правових норм. Ретельний аналіз цих монографічних досліджень та окремих публікацій дав змогу виявити певні тенденції у формулюванні отриманих результатів (поглядів на проблемні аспекти, висновків і пропозицій), які ми спробуємо систематизувати за п'ятьма напрямками.

Першим напрямом, який є дискусійним і на якому слід зосередити увагу, є оптимальний мінімальний вік адміністративної відповідальності. Відповідно до ст. 12 КУпАП, адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення віку 16-ти років. Тобто особи від 16-ти до 18 років перебувають під особливим статусом. У КУпАП немає визначення поняття «неповнолітня особа», але ст. 13 КУпАП закріпила позицію законодавця, що до осіб віком від 16-ти до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення, застосовують заходи впливу, передбачені ст. 24-1 КУпАП [98]. На думку М. Ю. Веселова, це питання в адміністративних дослідженнях стало предметом наукової дискусії. Деякі науковці та практики (наприклад, Н. В. Гришина, Б. П. Урбанський [39, с. 79]; [289, с. 221]) вважають найдоцільнішим встановлений в чинному українському законодавстві (у ст. 12 КУпАП) вік адміністративної відповідальності – із 16-ти років, пов'язуючи це із психічною здатністю особи цілком розуміти характер своїх вчинків і нести за них відповідальність. На думку О. М. Соловйової, встановлення віку адміністративної відповідальності із 16-ти років зумовлено психічним і фізичним розвитком неповнолітньої особи, незахищеністю, а також вітчизняним законодавством у сфері захисту прав дитини, яке зобов'язує ставитися до дитини поміркованіше, гуманно та не порушувати її прав. Відповідно до деліктного законодавства, особа віком від 16-ти до 18 років є особливим суб'єктом адміністративного проступку,

порядок притягнення її до адміністративної відповідальності має певні особливості, встановлені КУпАП [276, с. 321].

Доволі значна частина правників (О. В. Горбач [38, с. 10], І. В. Іщенко [83, с. 99], Ю. І. Ковальчук [95, с. 8], Є. Ю. Колосовський [105, с. 181] та ін.) наполегливо доводять доцільність зниження мінімального віку адміністративної відповідальності. До речі, щодо цього питання ми поділяємо підхід науковців, серед яких і М. Ю. Веселов, які переконані, що загальний вік адміністративної відповідальності за всіма складами адміністративних правопорушень в українському законодавстві має бути знижено до 14-ти років. Але до осіб, які вчинили адміністративне правопорушення віком від 14-ти до 16 років, мають застосовувати виключно виховні та реституційні заходи [22, с. 55]. Схожу позицію 2009 року висловила М. В. Співак. Авторка пропонувала внести зміни до ст. 12 КУпАП і викласти її в такій редакції: «Адміністративній відповідальності підлягають особи, які на момент вчинення адміністративного правопорушення досягли чотирнадцятирічного віку». Відповідно ч. 1 ст. 13 КУпАП слід викласти в такій редакції: «До осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили адміністративні правопорушення, застосовуються заходи впливу, передбачені статтею 24-1 цього Кодексу» [277].

Другим проблемним напрямом інституту відповідальності дітей є ефективність виховних заходів, застосування яких передбачають положення КУпАП. Важливою передумовою успішного вирішення проблеми в науці є її правильне формулювання. З огляду на наявні в адміністративно-правовій науці погляди, розв'язання цієї проблематики передбачає два взаємопов'язані напрями: 1) формування оптимального переліку та змісту цих заходів (матеріально-правового компонента); 2) створення дієвого організаційно-правового механізму їх застосування (процедурного компонента). На переконання О. В. Горбач, «застосування чинних заходів до неповнолітніх правопорушників не дає бажаного результату, оскільки безкарність призводить до безвідповідальності» [38, с. 12]. Дієвість передбачених в адміністративному законодавстві України заходів виховного впливу, за твердженням О. В. Ткалі, є

сумнівною, оскільки вони ґрунтуються на психологічному, моральному факторі й тісно пов'язані з рівнем правосвідомості, правової культури, морально-етичних настанов і ціннісних орієнтацій неповнолітнього [288, с. 128]. З огляду на це, чимало вчених, серед яких О. Л. Чернецький, О. В. Ткаля, Є. Ю. Колосовський, І. В. Іщенко, аргументують необхідність перегляду (розширення) чинного переліку заходів впливу до неповнолітніх [298, с. 19; 287, с. 90; 105, с. 182; 83, с. 99]. Крім того, слід нормативно визначити поняття, мету заходів впливу, які застосовують до неповнолітніх, а також правові наслідки застосування кожного із заходів, передбачити перелік правопорушень та їх поняття, за вчинення яких застосовують заходи виховного впливу, детально прописати процедуру застосування таких заходів [287, с. 90]. Більшість неповнолітніх ще не мають особистого джерела доходу, і це змушує суд, визначаючи міру відповідальності для неповнолітніх, звертатися до ст. 24-1 КУпАП, оскільки на неповнолітнього не можна покласти відповідальність на загальних підставах. Утім, зауважує Н. В. Ортинська, призначення цього виду відповідальності не завжди є співмірним із вчиненим деліктом (через недостатність впливу на правосвідомість неповнолітнього делінквента) [155, с. 182]. На підставі аналізу судових рішень М. Ю. Веселов доходить висновку, що актуальною проблемою адміністративної відповідальності неповнолітніх є несформованість уніфікованого підходу під час призначення судами таким особам адміністративного стягнення або заходу впливу (у передбачених законом ситуаціях), з огляду на принцип пропорційності [21, с. 73]. Відомо доволі чимало фактів (про це є згадка в одній з публікацій Н. В. Лесько), коли до неповнолітніх осіб з девіантною поведінкою застосовували виховні заходи профілактичної спрямованості, результат яких був незначний або, навпаки, негативний через те, що особа потребувала психологічного або медичного впливу [132, с. 18]. 2009 року М. В. Співак висловила авторську позицію з приводу необхідності доповнити ст. 24-1 КУпАП таким заходом впливу, як соціальні роботи. Процедура запровадження викладеної пропозиції, на її думку, могла б бути максимально наближеною до реальних потреб сьогодення,

розширення сфери її практичного застосування за рахунок закріплення винної особи за певним місцем проживання, навчання, відпрацювання соціальних робіт. На думку М. В. Співак, вони мали б виховно-педагогічний, а не каральний вплив, що цілком відповідає вимогам законодавства [277]. Законодавець 2017 року доповнив ст. 24 КУпАП ст. 31-1 «Суспільно корисні роботи». Цей вид стягнення має схожість з висловленими ідеями авторки, його може бути застосовано до неповнолітніх [198].

У контексті цієї проблематики зауважимо, що науковці лише акцентують на важливості розроблення дієвої системи примусових стягнень або оновлення заходів впливу для осіб віком від 16-ти до 18 років, однак не пропонують їх вид. Законодавець теж не поспішає вносити зміни до КУпАП і залишає два види стягнення, які суд може застосовувати до неповнолітніх: громадські роботи (виконують неповнолітні не більш як дві години на день (ст. 321-2)) і суспільно корисні роботи (виконують неповнолітні не більше двох годин на день (ст. 325-2)) [98].

Третім напрямом, який поєднує низку ключових проблемних питань у цій сфері правовідносин, є порядок (процедура) притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності. У цьому контексті М. П. Легецький зазначає про особливе адміністративно-процесуальне становище неповнолітніх як учасників провадження [131, с. 13]. Адміністративне провадження в справах про адміністративні правопорушення неповнолітніх О. Л. Чернецький визначає як частину адміністративного процесу, яка становить урегульовану адміністративно-процесуальними нормами сукупність послідовних дій уповноважених суб'єктів, що спрямована на своєчасне, усебічне, повне й об'єктивне з'ясування обставин кожного правопорушення, яке вчинене неповнолітнім, виховання його в дусі додержання законодавчих і підзаконних нормативних актів [298, с. 16–17].

До особливостей такого провадження автор відносить: пріоритетність виховного впливу; розгляд справ про адміністративні правопорушення неповнолітніх виключно судами; з'ясування під час таких проваджень повного

віку та характеру соціального середовища дитини; урахування того, що вчинення правопорушення неповнолітнім є обставиною, що пом'якшує відповідальність. О. Л. Чернецький акцентує, що до особливостей провадження в справах про адміністративні правопорушення неповнолітніх необхідно також віднести спеціальний порядок винесення постанови у справі про адміністративне правопорушення, суб'єктом якої є неповнолітній, характер її змістової частини (встановлення додаткових даних), її оскарження та виконання [298, с. 13].

Ю. І. Ковальчук зауважував, що суттєвим недоліком адміністративно-деліктного законодавства України є відсутність будь-якого згадування про порядок визначення можливого стану неосудності особи, що вчинила протиправне діяння. Значущою ця проблема стає передусім у разі причетності до правопорушення неповнолітньої особи [95, с. 15]. Позиція О. М. Ярмака з цього питання полягає в можливості застосування за аналогією з кримінально-процесуальним законодавством положення щодо встановлення віку особи шляхом проведення судово-медичної експертизи в адміністративно-деліктних провадженнях [308, с. 725]. Т. Г. Корж-Ікаєва поміж іншого зазначає про не менш важливий аспект гарантування об'єктивного з'ясування обставин кожної справи про адміністративне правопорушення – роль адвокатів у захисті прав і свобод неповнолітніх. Учена обґрунтовує доцільність введення інституту обов'язкової участі адвоката в таких справах, якщо стороною є неповнолітній [117, с. 12]. Є. Ю. Колосовський у своєму дослідженні пропонував активно запроваджувати медіаційну модель як альтернативу позасудового варіанта вирішення конфліктної ситуації між неповнолітнім правопорушником і потерпілим у процесі розслідування та розгляду провадження у справах про адміністративні правопорушення [105, с. 182]. Д. С. Левченко та О. Є. Куш вважають за доцільне закріпити в законі обов'язкову присутність педагога та психолога на судовому засіданні під час розгляду зазначеної категорії справ [130, с. 26–27].

Здійснений у цьому підрозділі аналіз стану дослідження проблем, які стосуються порядку реалізації заходів адміністративної відповідальності, зміст і спрямованість пропозицій, що надходили протягом тривалого періоду за результатами наукових пошуків від інших вітчизняних авторів, сукупно свідчать на користь того, що провадження у справах про адміністративні правопорушення стосовно неповнолітніх повинно мати свої нормативно визначені особливості. Однак, констатувала О. О. Кукшинова (2015), норми, які регламентують порядок складання протоколу про адміністративні правопорушення, провадження у справах про адміністративні правопорушення, застосування адміністративного стягнення є однаковими як для дорослих, так і для неповнолітніх правопорушників. Ми поділяємо підхід авторки, що це не цілком правильно, оскільки в цьому випадку порушується принцип індивідуалізації накладення стягнення через неврахування вікових особливостей правопорушника [126, с. 61]. Попри низку аргументованих пропозицій, що надходили від науковців і практиків, досі складно визнати, що особливе адміністративно-процесуальне становище неповнолітніх справді має належне формально-правове закріплення в українському законодавстві.

Зміни до адміністративного законодавства з питань удосконалення системи судочинства в частині притягнення неповнолітніх до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень повинні бути системними, а норми мати впорядковану та логічну структуру. Тож цілком обґрунтованим видається підхід тих учених (наприклад, Ю. І. Ковальчука [95, с. 12–13], Б. П. Урбанського [289, с. 224], Е. А. Слепової [275], Д. С. Левченко та О. Є. Куща [130, с. 26–27]), які переконливо наполягають, що КУпАП має бути доповнено окремим розділом, який би визначав особливості провадження та притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності. Групування та відокремлення норм, які визначають особливості процесуальної форми проваджень за участю дітей (встановлення додаткових гарантій та вимог, специфічних умов, певних заборон й обмежень у поведженні з неповнолітніми, залучення додаткових учасників проваджень) у сфері

публічно-правового регулювання, не є якимось прецедентом для українського законодавства. Такі елементи у своїй структурі містять КПК України – глава 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх»; КВК України – глава 21 «Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками і неповнолітніми».

Четвертим і доволі проблемним напрямом інституту адміністративної відповідальності є захист прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень. Т. Корж-Ікаєва 2008 року акцентувала на ролі суду як найважливішого органу гарантування, охорони, захисту й відновлення прав і свобод неповнолітніх, до завдань якого віднесено й розгляд справ про адміністративні правопорушення [117, с. 15].

М. М. Стефанчук 2013 року висловлював цілком слушне зауваження з приводу того, що за межами заходів удосконалення нормативно-правової бази у сфері захисту прав і законних інтересів дітей під час притягнення їх до відповідальності залишаються заходи вдосконалення законодавства про притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності, яке потребує суттєвої ревізії. Зазначений автор, проаналізувавши окремі дослідження попередніх років (роботи О. В. Гробач (2006), О. М. Ярмака (2009), але в них про забезпечення процесуальних прав неповнолітніх учасників проваджень у справах про адміністративні правопорушення йшлося лише фрагментарно), констатував, що науковці поступово стали зосереджувати увагу на факті відсутності в українському адміністративно-деліктному законодавстві належного регулювання гарантій та процедур дотримання прав неповнолітніх, які вчинили правопорушення, обґрунтовуючи цим важливість зазначеного напряму для подальших наукових розробок [281, с. 496].

Інтереси й потреби дітей часто стають другорядними в діяльності посадових осіб органів публічного адміністрування, передусім якщо це стосується розгляду вчинених ними протиправних діянь. У низці комплексних адміністративно-правових досліджень останніх років (наприклад, роботах О. О. Навроцького (2018) [141], Н. В. Коломоєць (2019) [101]), предметом яких

стали теоретичні та практичні засади адміністративно-правового регулювання забезпечення прав дитини в Україні, проблеми захисту прав неповнолітніх учасників адміністративно-деліктних проваджень не мали належного висвітлення (у цих роботах автори досліджували лише певні епізоди зазначеної проблематики). Наприклад, адміністративно-правовим захистом прав дитини в Україні Н. В. Коломоєць пропонує вважати врегульовану нормами адміністративного права діяльність уповноважених органів державної влади щодо застосування правових форм і методів, спрямованих на протидію негативним впливам, забезпечення, реалізацію та відновлення в разі порушення прав, свобод і законних інтересів дитини в межах, визначених компетенцією цих суб'єктів [101, с. 29]. За результатами дисертаційного дослідження авторка сформулювала низку пропозицій до КУпАП. Проте в контексті врахування і забезпечення прав й інтересів неповнолітнього правопорушника це стосується лише можливості його звільнення від адміністративної відповідальності за участю ювенального медіатора, що, за словами Н. В. Коломоєць: «надасть можливість розвантажити суди, розв'язати питання щодо задоволення матеріальної чи моральної шкоди потерпілого та перетворити каральну функцію адміністративно-деліктного законодавства стосовно неповнолітнього на виховну» [101, с. 8, 32].

Наявність суттєвих проблем у частині притягнення неповнолітніх до юридичної відповідальності за адміністративні правопорушення та застосування цього інституту в системі соціалізації дітей та превенції ювенальної злочинності на високому науковому рівні висвітлив у своєму комплексному дослідженні М. Ю. Веселов (2020). З приводу забезпечення прав дитини науковець зазначив, що інститут адміністративної відповідальності є і сферою правовідносин (діяльність суб'єктів владних повноважень та суду), у якій мають бути передбачені та втілені гарантії такого забезпечення, і одним із засобів забезпечення прав дітей або заходом реагування у відповідь на їх порушення та відновлення [25, с. 270–271]. Цей вчений також зауважує, що правове регулювання провадження у справах про

адміністративні правопорушення в Україні має низку проблем щодо забезпечення прав і найкращих інтересів дитини як учасника цих правовідносин [371, с. 54].

П'ятим напрямом є залучення прокурора. Досліджуючи зазначену проблематику, не можна оминати увагою зміни, прийняті після ухвалення нового Закону України «Про прокуратуру». У ст. 23 зазначено, що прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина у випадках, якщо така особа не спроможна самотійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття [241]. Інших згадок про участь прокурора на стадіях провадження у справах неповнолітніх у законі немає. Відповідних змін зазнав і КУпАП. Зміни й окремі положення визначили роль прокурора та його повноваження в адміністративних провадженнях, зокрема ч. 5 ст. 7 викладено в такій редакції: «прокурор здійснює нагляд за додержанням законів при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення шляхом реалізації повноважень щодо нагляду за додержанням законів при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян». У ст. 250 КУпАП зазначено, що «прокурор, заступник прокурора, здійснюючи нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів при провадженні в справах про адміністративне правопорушення, має право: порушувати провадження в справі про адміністративне правопорушення; знайомитися з матеріалами справи; перевіряти законність дій органів (посадових осіб) при провадженні в справі; брати участь у розгляді справи; заявляти клопотання; давати висновки з питань, що виникають під час розгляду справи; перевіряти правильність застосування відповідними органами (посадовими особами) заходів впливу за адміністративні правопорушення; вносити подання, оскаржувати постанову і рішення по скарзі в справі про адміністративне правопорушення, а також вчиняти інші передбачені законом дії» (а також ст. 253, 263, 287, 294) [98]. М. М. Стефанчук під час аналізу норм чинного законодавства в питанні забезпечення органами прокуратури додержання законів про права

неповнолітніх у разі притягнення їх до адміністративної відповідальності доходить висновку, що «в умовах недосконалої правової регламентації юридичних прав неповнолітніх при притягненні їх до адміністративної відповідальності, як обов'язкова участь захисника в провадженні, а також наявність єдиної узгодженої правової позиції судів з розгляду досліджуваної категорії справ, нагляд прокурора за додержанням законів про права неповнолітніх при їх притягненні до адміністративної відповідальності та застосуванні заходів адміністративного впливу є чи не єдиною постійно діючою гарантією додержання прав неповнолітніх при притягненні їх до адміністративної відповідальності» [281]. Р. В. Кимлик стверджує, що прокурорський нагляд повинен максимально забезпечувати баланс додержання інтересів держави й кожної особи, яка задіяна в провадженні. Участь прокурора в адміністративно-деліктному процесі шляхом ініціювання провадження за адміністративною справою, безпосередньої участі в розгляді справи, здійснення наглядових функцій на стадії виконання рішення у справі є формами наглядової діяльності та функціями прокуратури як державної установи спеціального призначення. Прокурорський нагляд спрямовано й на захист прав і свобод неповнолітніх, зокрема під час притягнення їх до адміністративної відповідальності [90, с. 40].

Наступна, шоста проблематика стосується переліку правопорушень, за які КУпАП дозволяє притягувати осіб віком від 16-ти до 18 років. У ст. 13 КУпАП законодавець висловив позицію, що до осіб віком від 16-ти до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення, застосовують заходи впливу, передбачені ст. 24-1 КУпАП. У разі вчинення особами віком від 16-ти до 18 років адміністративних правопорушень, передбачених ст. 44, 51, 89, 121–127, 130, 139, ч. 3 ст. 154, ч. 2 ст. 156, ст. 173, 173-4, 174, 183-1, 185, 190–195 КУпАП, вони підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. З огляду на характер вчиненого правопорушення та особу правопорушника, до зазначених осіб (за винятком тих, які вчинили правопорушення, передбачені ст. 185) може бути застосовано заходи впливу,

передбачені ст. 24-1 КУпАП [98]. Слід також зазначити, що ст. 13 КУпАП не містить вказівки на те, чи визначений у ній перелік проступків, за які неповнолітнього можуть притягувати до адміністративної відповідальності на загальних підставах, є вичерпним. Л. В. Шестак акцентує на значній кількості прогалин у законодавстві, що визначають умови й підстави адміністративної відповідальності неповнолітніх. Зокрема, доцільно, на думку автора, зі змісту ч. 2 ст. 13 КУпАП прибрати посилання на ст. 121-2, 190, 191, 192 цього Кодексу, оскільки неповнолітні об'єктивно не можуть бути суб'єктами названих протиправних виявів. Слід передбачити більше норм, які дозволяли б застосовувати до цієї категорії порушників заходи адміністративної відповідальності на загальних засадах. Крім того, необхідно визначити, які адміністративні покарання не можуть бути застосовані до неповнолітніх, а які застосовують з певними обмеженнями. Усе це надало б можливість зробити процедуру притягнення до адміністративної відповідальності менш несприятливою для неповнолітніх, але результативнішою в питаннях попередження та припинення адміністративних правопорушень неповнолітніми, їх виховання в дусі дотримання вимог законодавства [300, с. 21]. Деякі науковці спрямовують увагу на особливості відповідальності неповнолітніх за адміністративні правопорушення, пов'язані з вогнепальною, холодною чи пневматичною зброєю. Зокрема, це стосується ст. 192 (Порушення громадянами строків реєстрації (перереєстрації) нагородної, вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і правил взяття її на облік), ст. 193 (Ухилення від реалізації вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів), ст. 194 (Порушення працівниками торговельних підприємств (організацій) порядку продажу вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів), ст. 195 (Порушення працівниками підприємств, установ, організацій правил зберігання або перевезення вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів) [16].

Сьома проблематика стосується адміністративної відповідальності суб'єктів за неправомірні дії неповнолітніх. Генезу інституту адміністративної

відповідальності суб'єктів за неправомірні дії неповнолітніх в Україні досліджувала О. В. Алексеєва [7]. Аналізуючи положення ст. 184 КУпАП, учена дійшла висновку, що адміністративна відповідальність повинна наставати лише за наявності протиправної поведінки батьків і протиправної поведінки неповнолітньої особи. Адміністративну відповідальність за неправомірні дії неповнолітніх слід розглядати в нерозривному зв'язку із Цивільним і Сімейним кодексами, де окремим блоком висвітлено питання про відповідальність батьків за шкоду, заподіяну їхніми дітьми віком від 15-ти до 18 років. У таких випадках батьків притягують до відповідальності в справі як співвідповідачів не тільки на прохання позивача, а й за ініціативою суду. Така відповідальність батьків має характер субсидіарності [6, с. 94]. Слід виокремити питання адміністративної відповідальності батьків-вихователів за неправомірні дії неповнолітніх в умовах функціонування закладів квазісімейних форм виховання. На думку О. В. Алексеєвої, біологічні батьки не мають нести юридичної відповідальності за неправомірні дії своїх дітей, які перебувають у квазісімейному закладі, адже *a priori* в цей період їхній вплив на неповнолітнього є обмеженим і фактично не може завдати їм шкоди [8, с. 55–56].

Адміністративна відповідальність неповнолітніх тісно пов'язана з відповідальністю батьків або осіб, які їх замінюють. Т. М. Іванова та А. В. Братусь зазначають, що в ст. 184 КУпАП ідеться про вчинення правопорушень неповнолітніми віком від 14-ти до 16 років, які ще нібито не є суб'єктами адміністративної відповідальності, але в цьому разі все ж таки настає адміністративна відповідальність у вигляді накладання штрафу на батьків неповнолітніх або осіб, які їх замінюють. Це за своїм змістом не є адміністративною відповідальністю неповнолітніх, а відповідальністю батьків або осіб, що їх замінюють, за дії неповнолітніх. Отже, таке притягнення батьків неповнолітніх до адміністративної відповідальності чинить непрямої виховний вплив на неповнолітніх і вказує батькам на прогалину у вихованні, за допомогою чого здійснюють профілактику вчинення правопорушень,

зокрема повторних [82, с. 162–163]. З цього приводу Р. В. Кимлик зазначає: «Законодавством передбачено й протилежні випадки, коли особа фактично підпадає під ознаки суб'єкта адміністративного проступку, але через певні причини не може особисто нести адміністративну відповідальність, зокрема це стосується неповнолітніх. Наприклад, у ст. 184 КУпАП встановлено, що вчинення неповнолітніми віком від 14-ти до 16 років адміністративного проступку тягне за собою накладення штрафу на батьків чи осіб, які їх замінюють. Стаття 307 КУпАП, яка регламентує строки і порядок виконання постанови про накладення штрафу, передбачає стягнення штрафу з батьків осіб віком від 16-ти до 18 років, які вчинили адміністративне правопорушення, але не мають можливості самостійно його сплатити» [89, с. 61–62]. У таких випадках, зазначає В. К. Колпаков, простежується відповідальність за винні діяння третіх осіб [106, с. 199].

Восьмим, новим, але перспективним для української правової науки та законодавства напрямом розвитку та реформування інституту відповідальності неповнолітніх є зміна порядку реагування на суспільно небезпечні діяння, вчинені дітьми до досягнення ними віку, з якого настає кримінальна відповідальність, вивівши їх поза межі кримінально-правових відносин. Альтернативою призначення судом примусових заходів виховного характеру може стати вирішення в позасудовому порядку питання щодо застосування до таких дітей адміністративно-правових заходів, спрямованих на їх соціальну реабілітацію [30, с. 43–44].

Тож із цього випливає, що інститут відповідальності неповнолітніх поєднує: а) правоохоронну функцію, яка втілюється в захисті публічних інтересів суспільства й прав окремих осіб від протиправних посягань з боку осіб, які не досягли 18 років; б) превентивну функцію, яка полягає у виправленні правосвідомості неповнолітнього правопорушника, спрямовану на те, щоб утримати дитину від девіантної поведінки в майбутньому; в) ювенально-протекційну функцію, яка охоплює врахування вікових особливостей та гарантування найкращих інтересів неповнолітніх в

адміністративно-деліктних провадженнях, процесуально-правовий захист прав під час притягнення їх до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень [63, с. 112–113].

На підставі аналізу вітчизняних адміністративно-правових досліджень актуальні для України теоретичні та прикладні проблеми інституту відповідальності неповнолітніх за вчинення правопорушень ми пропонуємо об'єднати за основними групами:

1) перегляд і визначення оптимального мінімального віку адміністративної відповідальності;

2) підвищення ефективності виховних заходів, застосування яких до неповнолітніх правопорушників передбачає законодавство про адміністративну відповідальність;

3) удосконалення порядку (процедури) судочинства в частині притягнення неповнолітніх до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень;

4) захист прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень;

5) реалізація прокуратурою функції представництва інтересів неповнолітнього в суді;

6) визначення, актуалізація та розмежування норм КУпАП, за які неповнолітні можуть нести адміністративну відповідальність;

7) відповідальність батьків (або осіб, які їх замінюють) за протиправні дії, вчинені їхніми дітьми;

8) реформування порядку реагування на суспільно небезпечні діяння, вчинені дітьми до досягнення ними віку, з якого настає кримінальна відповідальність, вивівши їх поза межі кримінально-правових відносин, застосування до таких дітей адміністративно-правових заходів, спрямованих на їх соціальну реабілітацію [63, с. 113].

Необхідно зауважити, що захист прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, ми хоч і

виокремлюємо в самостійний напрям наукових досліджень, однак насправді він є передусім завданням, орієнтуючись на яке, слід вирішувати ті проблемні питання, про які згадується в інших напрямках. Виокремлення цього пріоритету в самостійний напрям наукових досліджень у зазначеній сфері на сучасному етапі зумовлено насамперед недостатньою увагою з боку наукової спільноти до цього важливого аспекту забезпечення прав і найкращих інтересів дітей у всіх видах суспільних відносин за їх участю.

Висновки до розділу 1

Здійснений аналіз генези та сучасного стану правового забезпечення захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, з 1991 року й донині дав змогу визначити, що позиція законодавця в цьому питанні була відображена в різних нормативно-правових актах, які можна згрупувати за періодами.

Перший період (1991–1995) вирізняється тим, що протягом тривалого часу після здобуття Україною незалежності використовували значний масив нормативно-правових актів радянської доби. Констатовано, що це період формування та глибокої трансформаційної кризи, притаманний пострадянським країнам. Україна залишила базовий документ (КУпАП), водночас дистанціювалася через ратифікацію Конвенції про права дитини та впровадження низки міжнародних стандартів. Важливим є створення мережі соціальних служб й інституцій, які мали відповідати інтересам і правам неповнолітніх, а також узагальнення практичних рекомендацій щодо застосування судами примусових заходів виховного характеру.

Другий період (1996–2000) ознаменувався прийняттям Конституції України, у якій закріплено непорушність прав і свобод людини й громадянина. У цей період створено Міністерство у справах сім'ї та молоді, міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства, приймальники-розподільники для неповнолітніх. З метою виконання Конвенції ООН про права дитини

затверджено та реалізовано низку національних програм, започатковано підготовку державних доповідей про становище дітей в Україні. Координацію зусиль й узгодження дій органів виконавчої влади було направлено на профілактику бездоглядності та правопорушень серед дітей. Встановлено, що важливу роль у механізмі захисту прав дитини відігравали органи прокуратури та роз'яснення Верховного Суду України щодо розгляду справ і тлумачення норм адміністративного законодавства в питаннях відповідальності неповнолітніх та їх батьків. Також виокремлено кримінальну міліцію у справах неповнолітніх, на яку було покладено обов'язок складання протоколів щодо батьків.

Третій період (2001–2005) означений розробленням нових положень кримінально-правового регулювання інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх, а також закріпленням і повнотою обсягу соціальних прав та свобод неповнолітніх, які нерозривно пов'язані із соціально-класовою структурою суспільства, рівнем демократії, станом законності, природою людини. Важливими документами в частині захисту прав дітей цього періоду стали Указ Президента України від 11 липня 2005 року № 1086/2005 «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» і Закон України «Про охорону дитинства».

Як і в попередніх періодах, посилено роль органів прокуратури.

Четвертий період (2006–2010) демонструє зусилля уряду, спрямовані на подолання економічних, соціальних, екологічних та інших проблем дітей. Період вирізняється зміною мислення законодавця у зв'язку з високою динамікою розвитку соціальної організації, яка мала негативні тенденції, а саме: високий рівень захворюваності дітей, реформування та модернізація освіти, збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, потрапляння дітей у сферу впливу кримінальних структур, заняття жебракуванням і бродяжництвом. Відсутність в країні системи ювенальної юстиції, орієнтованої на превентивні заходи, призвела до зростання кількості дітей, які перебувають у конфлікті з законом.

П'ятий період (2011–2015) засвідчив прагнення вдосконалити законодавство у сфері захисту прав дітей, поліпшити стан превентивної та профілактичної роботи, створити ефективну систему виправлення та ресоціалізації неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом.

Шостий період (з 2016 року й донині) вирізняється тимчасовим зниженням активності законодавця. Низка важливих документів, зокрема Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, втратили чинність, а деякі з них, як-от проєкт Закону України «Про юстицію, дружню до дитини», знято з розгляду й повернуто на доопрацювання. Вагомим у контексті визначеної проблематики стає створення та запровадження підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, а також прийняття Закону України «Про Національну поліцію». Прослідковується вплив ЄС через запровадження проєктів із захисту прав дитини, реалізацію яких покладено на органи Національної поліції. Помітною стає участь РЄ в контексті захисту прав дитини через встановлення стандартів, механізми моніторингу й діяльність у сфері співпраці. Обґрунтовано доцільність розроблення та прийняття Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2035 року.

Встановлено, що об'єктом адміністративно-правового регулювання забезпечення права неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності, є адміністративно-правові відносини, що виникають між суб'єктами з приводу реалізації, охорони, захисту й відновлення їхніх порушених прав і свобод. Розглядаючи права неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності, як об'єкт адміністративно-правового захисту:

1) слід прагнути до створення в національному законодавстві певних адміністративно-правових механізмів захисту та забезпечення конституційних прав дітей на всіх етапах провадження у справах про адміністративні правопорушення, надання необхідної допомоги, такої як забезпечення житлом, здобуття освіти або професійної підготовки, працевлаштування чи будь-якої

іншої допомоги, що може бути корисною та практичною для дитини, сприяти процесу її перевиховання;

2) необхідно в національному (українському) законодавстві визначити спеціально-процесуальний статус дитини в адміністративно-деліктному провадженні, доповнивши права неповнолітньої особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, правом на:

- конфіденційність інформації про особу неповнолітнього та його життя;
- належне та своєчасне повідомлення батьків або законних представників неповнолітнього про його затримання та/чи притягнення до адміністративної відповідальності;

- клопотання про обрання чи заміну законного представника, а також висловлення власної думки під час здійснення провадження та розгляду справи;

- користування юридичною допомогою (зокрема безоплатною вторинною правовою допомогою) шляхом швидкого залучення захисника (адвоката) з моменту першого контакту дитини з правоохоронними органами (їх посадовими особами);

- отримання консультації та/або додаткове роз'яснення, зокрема із залученням педагога чи дитячого психолога, щодо кваліфікації інкримінованого цій неповнолітній особі адміністративного правопорушення та можливих санкцій чи інших заходів правового реагування з боку уповноважених органів;

3) закріплені в міжнародно-правовому й національному законодавстві права неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності, повинні бути об'єктом правового захисту в судовому та позасудовому порядку, у зв'язку з чим мають корелювати з відповідними обов'язками та повноваженнями органів державної влади (зокрема щодо призначення законних представників, надання безоплатної правової допомоги, доведення необхідної інформації до дитини в зрозумілій для неї формі, забезпечення конфіденційності інформації про дитину тощо).

На основі аналізу праць науковців сформульовано висновок, що проблеми інституту відповідальності неповнолітніх за вчинення адміністративних правопорушень в адміністративному праві доцільно об'єднати в такі групи: 1) перегляд і визначення оптимального мінімального віку адміністративної відповідальності; 2) підвищення ефективності виховних заходів, застосування яких до неповнолітніх правопорушників передбачає законодавство про адміністративну відповідальність; 3) удосконалення порядку (процедури) судочинства в частині притягнення неповнолітніх до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень; 4) захист прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень; 5) реалізація прокуратурою функції представництва інтересів неповнолітнього в суді; 6) визначення, актуалізація та розмежування норм КУпАП, за які неповнолітні можуть нести адміністративну відповідальність; 7) відповідальність батьків (або осіб, які їх замінюють) за протиправні дії, вчинені їхніми дітьми; 8) реформування порядку реагування на суспільно небезпечні діяння, вчинені дітьми до досягнення ними віку, з якого настає кримінальна відповідальність, вивівши їх поза межі кримінально-правових відносин, застосування до таких дітей адміністративно-правових заходів, спрямованих на їх соціальну реабілітацію.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЩО ПРИТЯГАЮТЬСЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

2.1. Принципи захисту прав неповнолітніх, що притягаються до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень

Результативність будь-якої діяльності безпосередньо обумовлюється засадами, на яких вона ґрунтується та які визначають її подальше функціонування і розвиток. Не є винятком і сукупність організаційно-правових вимог та заходів, спрямованих на захист прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень. Відмітні особливості зазначеної діяльності в сукупності визначають дві групи принципів: перша – принципи адміністративно-деліктного провадження; друга – закріплені на міжнародному рівні стандарти (правила) поведіння з дитиною у специфічній сфері правовідносин – під час здійснення правосуддя. Доречно з цього приводу зауважила О. О. Панова: «Такі принципи не існують у відриві один від одного, а подекуди й напряду зумовлюють дію інших принципів» [157, с. 70].

Принцип – це основоположна позиція будь-якого вчення, науки, концепції, системи поглядів тощо. Їх розгляд доцільно розпочати з принципів адміністративно-деліктного провадження, оскільки саме це юрисдикційне провадження становить основу тих відносин, які виникають як реакція на адміністративний проступок (чи ознаки його ймовірного вчинення). Не єдиним, але основним законодавчим актом України про адміністративні правопорушення є КУпАП. Проте, на відміну від КПК України, цей Кодекс досі не має окремої глави, яка об'єднувала б усі засади провадження у справах

про адміністративні правопорушення, тому норми, що містять основні такі принципи, розосереджено в різних частинах Кодексу.

Серед принципів адміністративного провадження А. Т. Комзюк виокремлює: законність, розгляд справи про адміністративний проступок на засадах рівності громадян, презумпція невинуватості, забезпечення права на захист, встановлення об'єктивної (матеріальної) істини, публічність (офіційність), гласність (відкритість) розгляду справи, безпосередність, самостійність і незалежність суб'єктів адміністративної юрисдикції в прийнятті рішень та підкорення їх тільки закону, національна мова провадження. Учений акцентує на тому, що йдеться не про всі принципи, властиві цьому провадженню, а лише про ті з них, які впливають на законність прийняття рішення у справі. Тобто зазначені принципи розгортаються в систему вимог, порушення яких тягне незаконність прийнятого у справі рішення [110, с. 33–34]. Т. О. Коломоєць визначає такий комплекс принципів для реалізації адміністративного провадження: законність; публічність; гласність; об'єктивність; здійснення провадження національною мовою; безпосередність провадження; дотримання змагальності сторін; простота та швидкість (оперативність) провадження; дотримання права на захист законних інтересів громадян; рівність осіб, які беруть участь у провадженні [103, с. 63]. Інший науковець-адміністративіст В. К. Колпаков пропонує фактично ідентичний двом попереднім перелікам список принципів адміністративно-деліктного провадження, а саме принципи: законності; охорони інтересів держави й особи; публічності (офіційності); самостійності та незалежності суб'єктів юрисдикції в ухваленні рішень; гласності; поєднання диспозитивності й імперативності; рівності учасників процесу перед законом; оперативності та економічності; провадження процесу національною мовою; встановлення об'єктивної (матеріальної) істини; право на захист [107, с. 20]. Цей перелік на той час автор вважав «вичерпним». Водночас у сучасних роботах окремі вчені з певних причин конструктивно критикують таке твердження. По-перше, вважає О. О. Панова, занадто категорично називати

такий перелік вичерпним, оскільки він може бути доповнений як за допомогою проведення додаткових наукових досліджень у будь-якому напрямі, так і внаслідок природного розвитку цієї сфери суспільних відносин. По-друге, серед принципів не йдеться про одну з найважливіших засад кожного провадження – верховенство права. По-третє, залежно від правового статусу суб'єкта адміністративно-деліктного провадження набір принципів, на основі яких буде функціонувати ця сфера суспільних відносин, може істотно змінюватися [157, с. 71].

Одним із сучасніших комплексних досліджень з питань адміністративного права є дисертація О. В. Панасюк. У зазначеній науковій праці авторка на підставі аналізу науково-теоретичних і нормативних джерел формує перелік основних принципів адміністративної відповідальності, до яких відносить: верховенство права, законність, відповідальність лише за вчинення протиправного діяння, обґрунтованість, тобто відповідальність лише за наявності відповідно визначених нормативно-правовими актами підстав, невідворотність відповідальності, індивідуалізацію відповідальності, гуманізм, відкритість і прозорість, презумпцію невинуватості [156, с. 99]. Учена цілком слушно зауважує, що верховенство права є одним із пріоритетних принципів у демократичному суспільстві. Згідно з цим принципом, адміністративна відповідальність і процедура притягнення до неї ґрунтуються на конституційних засадах та правових презумпціях, які мають основою ідеальні, духовні та справедливі поняття про право. Права та свободи людини й громадянина є найвищою цінністю, і ніхто не може їх порушувати [156, с. 99].

А. П. Гусак виокремлює такі принципи ювенальної юстиції: охоронний, відновний та примирний, реабілітаційний та ресоціалізаційний, соціальної насиченості, максимальної індивідуалізації судового процесу [45, с. 193].

Можна й далі наводити приклади робіт у галузі адміністративного права, у яких окреслено принципи адміністративно-деліктного провадження. Проте слід виокремити ті засади, які впливають із завдань цього виду провадження. Відповідно до ст. 245 КУпАП, такими завданнями є: своєчасне, усебічне,

повне й об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності із законом, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності [98]. Цілком логічно припустити, що йдеться про такі принципи, як оперативність провадження, водночас про його повноту й об'єктивність, а також законність прийнятих рішень. З останніх засад впливає принцип відповідальності посадових осіб (суб'єктів, що є лідерами цього виду провадження) за процесуальні дії та рішення.

Т. О. Коломоєць вважає, що принцип швидкості й оперативності притаманний виключно провадженням у справах про адміністративні правопорушення. Саме він суттєво відрізняє цей вид провадження від інших видів діяльності. На думку вченої, його доволі часто ототожнюють з принципом ефективності, який за своїм змістом передбачає визначення мінімально обтяжливого для держави характеру ведення адміністративних справ [103]. Принцип оперативності М. О. Ктиторов ототожнює з принципом простоти й економічності, відносить їх до спеціальних принципів адміністративно-деліктного провадження і стверджує, що ці засади зводяться не лише до скорочення бюджетних коштів, відведених для розгляду справи про адміністративне правопорушення, а й до раціонального підходу щодо кількості процесуальних дій для виконання завдань провадження, що визначають певними витратами для їх проведення [125, с. 49–50]. Утіленням цього можна вважати передбачені законом випадки (ст. 258 КУпАП), коли в провадженні не складають навіть протокол про адміністративне правопорушення (спрощене провадження).

Відповідно до ст. 221 КУпАП, справи про адміністративні правопорушення, вчинені особами віком від 16-ти до 18 років, розглядає суд, а тому протокол про адміністративне правопорушення складають у кожній такій ситуації (здійснюють лише у формі загального провадження). Проте принцип швидкості та/чи оперативності адміністративно-деліктного провадження має й

інші приклади втілення в нормах відповідного законодавства (наприклад, стисліші процесуальні строки тощо), що не завжди асоціюється з ефективністю, а тим паче – з повнотою адміністративно-деліктного провадження. У випадку провадження щодо неповнолітніх осіб, які притягують до адміністративної відповідальності, може виникати конкуренція цієї засади з іншими стандартами та правилами забезпечення найкращих інтересів дітей, про що йтиметься далі.

М. Ю. Веселов, досліджуючи принципи адміністративно-правового забезпечення функціонування та розвитку системи ювенальної юстиції, ефективність і результативність не розглядає в сукупності з оперативністю чи швидкістю провадження. На переконання вченого, з принципу ефективності та результативності впливає обов'язок публічної адміністрації забезпечувати досягнення необхідних результатів у виконанні покладених на неї завдань у сфері ювенальної юстиції за оптимального використання публічних ресурсів. Оперативність провадження він розглядає лише в контексті встановлення розумних строків і своєчасності здійснення адміністративної процедури, а також мінімальній формалізації прийняття, оформлення та виконання рішень відповідними уповноваженими суб'єктами [26, с. 191–193] (що більше корелює із завданнями провадження в справах про адміністративні правопорушення). Утім швидкості й економічності провадження не можна досягти завдяки повноті й обґрунтованості рішення та пріоритету захисту прав і свобод дитини.

Принцип відповідальності за дотримання правил процесу та прийнятий акт впливають із загальноправової засади законності. Ніхто не може бути підданий заходу впливу у зв'язку з адміністративним правопорушенням інакше, як на підставах і в порядку, встановлених законом. Додержання вимог закону під час застосування заходів впливу за адміністративні правопорушення забезпечують систематичним контролем з боку вищестоящих органів і посадових осіб, правом оскарження, іншими встановленими законом способами (ч. 1 та 4 ст. 7 КУпАП) [98].

С. Ю. Беньковський, аналізуючи принцип гуманності в провадженні у справах про адміністративні правопорушення, стверджує, що «гуманна поведінка повинна бути притаманна особі, що здійснює провадження, на всіх стадіях провадження справи: від виявлення правопорушення до виконання адміністративного стягнення. Вибір таких, що не відповідають цій меті, процедурних форм гальмує реалізацію ідей гуманізму. Крім того, гуманізм є критерієм правильності рішення. Достеменно визначену істину у справі мають оцінювати згідно з моральними принципами» [13, с. 47]. О. В. Фазикош переконує, що «принципи здійснення провадження в справах про адміністративне правопорушення можна поділити на загальні та спеціальні, або адміністративно-процесуальні. Однак найвагомими вважають принципи гуманізму, змагальності сторін, рівності осіб, які беруть участь у провадженні, і швидкості (оперативності), оскільки саме їх реалізація сприятиме повному й об'єктивному адміністративному провадженню» [290, с. 40]. О. В. Глібоко зосереджує увагу на вивченні змісту й особливостей застосування в судовому адміністративно-деліктному провадженні таких нерозривно взаємопов'язаних принципів, як рівність учасників провадження перед законом і судом, змагальність сторін у наданні суду своїх доказів та доведенні їх у переконливості [36, с. 136]. Досліджуючи принципи адвокатської діяльності у провадженні у справах про адміністративні правопорушення, В. Ф. Пузирний стверджує, що сумлінністю професійної діяльності адвоката слід вважати внутрішній критерій дотримання правил, що забезпечують незалежність і свободу під час вираження власного переконання, упевненість у неупередженості та справедливості адвокатського захисту. Справедливість, необхідними умовами якої є законність й обґрунтованість, тісно пов'язана з принципом доцільності. Щодо принципу справедливості адвокатської діяльності у справах про адміністративні правопорушення необхідно зазначити, що це практична реалізація адвокатом моральних критеріїв під час здійснення захисту із застосуванням диференціації вартості юридичних послуг на основі законності для отримання належного результату [260, с. 89].

На нашу думку, у випадку регламентації кримінального провадження законодавець ґрунтовніше визначив завдань цього виду діяльності, і в ст. 2 КПК України серед іншого згадує про «охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [124]. Принцип відповідальності публічної адміністрації обумовлює обов'язок публічної адміністрації нести юридичну відповідальність за прийняті рішення, дії та бездіяльність, що можуть негативно позначитися на правах і становищі дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, правах інших фізичних та юридичних осіб [26, с. 191–193].

На думку С. В. Оверчук, спеціалізація суддів може стати підставою для того, щоб оминати принцип імовірності, за яким визначають суддю для конкретного судового провадження, адже коло суддів, передусім у нечисельних районних судах, звужується до однієї особи. За таких умов ускладнюється забезпечення автоматизованою системою документообігу суду об'єктивного й неупередженого розподілу матеріалів кримінального провадження між судьями з додержанням принципів черговості й однакової кількості проваджень для кожного судді. Тобто, якщо в суді обрано лише одного суддю, уповноваженого здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, то і правосуддя щодо неповнолітніх без жодних альтернатив буде відправляти лише він [147, с. 9].

Отже, принципи адміністративно-деліктного провадження – це закріплені в адміністративно-правових нормах (переважно КУпАП) основоположні засади, керівні ідеї, що відображають загальну сутність і специфіку провадження у справах про адміністративні правопорушення. Якщо

ж ідеться про особливості участі в цьому провадженні неповнолітніх осіб, яких притягують до адміністративної відповідальності, слід зазначити про другу групу засад – стандарти (правила) поведіння з дитиною під час здійснення правосуддя. Ця група принципів як самостійно («у чистому вигляді») надає певного колориту ювенальним правовідносинам (будь-яким суспільним відносинам за участю дітей, зокрема і ювенально-деліктним), так і впливає на особливості вияву засад, властивих для провадження у справах про адміністративні правопорушення (деякі приклади з цього приводу ми вже наводили).

У Конвенції ООН про права дитини закріплено засадничі принципи, які стосуються будь-якого аспекту забезпечення прав дітей, зокрема відображені в юрисдикційних провадженнях. Основними засадами є: найкращі інтереси дитини (ст. 3); недискримінація (ст. 2); право на життя, виживання та здоровий розвиток (ст. 6); можливість бути заслуханою (ст. 12) [332, с. 24].

У Настанові Генерального Секретаріату ООН щодо правосуддя для дітей визначено дев'ять важливих принципів, якими повинні керуватися всі держави в ювенальних правовідносинах, – від розроблення державної політики до безпосередньої роботи з дітьми: 1) першочергове врахування найкращих інтересів дитини; 2) справедливе й однакове ставлення до кожної дитини без будь-якої дискримінації; 3) вільне висловлювання дитиною своїх поглядів і можливість бути почутою; 4) захист кожної дитини від жорстокого поведіння, експлуатації та насильства; 5) ставлення до кожної дитини з гідністю та співчуттям; 6) належні правові гарантії в усіх видах юридичних проваджень; 7) запобігання конфлікту дитини із законом як найважливіший елемент будь-якої політики щодо ювенальної юстиції; 8) застосування позбавлення волі дітей лише як виключний захід і на максимально стислий строк; 9) врахування верховенства права в усіх заходах щодо розв'язання проблем дітей [330].

У Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийнятих 17 листопада 2010 року, увагу

акцентовано на таких основних принципах: а) участь; б) найкращі інтереси дитини; в) гідність; г) захист від дискримінації; д) верховенство права. Деякі з них (такі як верховенство права, захист від дискримінації, повага людської гідності) є загально правовими, тому семантично збігаються з принципами провадження у справах про адміністративні правопорушення. У контексті правосуддя за участю дітей вони здобувають особливі риси, які зумовлені вразливішим становищем дитини в цих правовідносинах, з огляду на її вік і соціально-психологічні здібності. Крім того, цей міжнародний документ, ураховуючи необхідність забезпечення ефективної реалізації обов'язкових універсальних і європейських стандартів захисту й заохочення прав дітей, передбачає аналіз практики впровадження загальних елементів правосуддя, дружнього до дітей: 1) інформація та консультації; 2) захист приватного та сімейного життя дитини; 3) безпека дитини (спеціальні профілактичні заходи); 4) підготовка фахівців; 5) багатопрофільний підхід; 6) позбавлення волі (затримання дитини) у ювенально-деліктних правовідносинах як крайній захід. Зауважено, що Керівні принципи слід застосовувати до всіх способів, якими діти можуть з будь-якої причини та в будь-якій якості контактувати з усіма компетентними органами й службами, що беруть участь у реалізації кримінальних, цивільних або адміністративних правовідносин [87, с. 16–19]. Слушно зазначають укладачі Керівних принципів правосуддя, дружнього до дітей, що цей міжнародно-правовий документ є практичним інструментом для держав-членів у процесі адаптації їх судових і позасудових систем до конкретних прав, інтересів та потреб дітей, прийняття якого є значним зрушенням. Однак окреслене в Керівних принципах завдання буде виконано лише тоді, коли зміни можна буде спостерігати на практиці. Щоб досягнути цього, вирішальними є пропагування, поширення і моніторинг керівних принципів, забезпечення того, що на них ґрунтується політика на національному рівні [87, с. 9].

Вважаємо, що слід розпочати саме зі змісту й особливостей втілення під час притягнення неповнолітнього до адміністративної відповідальності

принципу забезпечення найкращих інтересів дитини. У Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи зазначено, що під час оцінки інтересів залучених до правосуддя або постраждалих дітей: а) слід зосереджувати належну увагу на їхні погляди й думки; б) усі права дитини, зокрема такі, як право на гідність, свободу й рівне поводження, мають бути дотримані на всіх етапах юрисдикційного провадження; в) психологічний та фізичний добробут, а також правові, соціальні й економічні інтереси дитини мають ураховувати всі відповідні органи [87, с. 18].

Цей принцип визнають (як на міжнародно-правовому, так і на національному рівні) однією з визначальних засад забезпечення прав дітей в усіх сферах суспільних відносин, що впливає зі ст. 3 Конвенції ООН про права дитини 1989 року [323]. Наприклад, у шотландському законодавстві принцип найкращих інтересів дитини є пріоритетним для суду й полягає в позитивному зобов'язанні судів віддавати тільки ті розпорядження, які вигідні дітям (розділ 11(7) (а) Закону Шотландії про дітей 1995 року) [312]. У Кодексі Грузії про правосуддя щодо неповнолітніх 2015 року найкращими інтересами неповнолітніх визначено інтереси безпеки, добробуту, охорони здоров'я, освіти, розвитку, ресоціалізації та реабілітації дітей, інші інтереси неповнолітніх, визначені з огляду на міжнародні стандарти й індивідуальні характеристики неповнолітнього, а також його думку [338]. За українським законодавством забезпечення найкращих інтересів дитини – це дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності, які враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку й рівня розвитку, що може її висловити (ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства») [231]. Утім, вважає М. Ю. Веселов, поняття «найкращі інтереси дитини» є орієнтовним, отже, воно не може містити вичерпного переліку таких інтересів. У межах суто юрисдикційних проваджень цей принцип повинен задовольняти не лише процесуальні потреби дітей, а й сприяти вирішенню інших організаційно-правових питань

їх соціального захисту [371, с. 55]. Ж. В. Петрочко й Н. А. Датченко стверджують, що іноземні й українські вчені принцип «забезпечення найкращих інтересів дитини» вважають гнучким, а отже, у кожному конкретному випадку він потребує певної інтерпретації. Така гнучкість, з одного боку, надає можливість для аналізу індивідуальних особливостей дитини, її потреб і необхідних ресурсів, з другого – такі інтерпретації можуть мати суб'єктивний і маніпулятивний характер з боку професіоналів, які його застосовують [160, с. 152]. Зокрема, у контексті юрисдикційних проваджень складним питанням видається дотримання балансу інтересів під час визначення найкращих інтересів дитини, яке, зазначають Ж. В. Петрочко та Н. А. Датченко (посилаючись на результати досліджень Дж. К. Ллоренса), має принаймні три виміри: «колізії можуть виникати, коли постає потреба прийняття збалансованих рішень при: 1) виборі відповідних обставин, елементів і гарантій; 2) виборі між захистом та розширенням прав і можливостей; 3) урахуванні всіх елементів у процесі дорослішання дитини» [160, с. 153]. З цього приводу в Керівних принципах Комітету міністрів РЄ зауважено, що вони (ці принципи) спрямовані на забезпечення того, аби в процесі таких розглядів усі права дітей, серед яких право на інформацію, представництво, участь і захист, цілком було дотримано з огляду на рівень зрілості й розуміння дитини, а також обставини справи. Дотримання прав дітей не повинно ставити під загрозу права інших зацікавлених сторін [87, с. 9]. У Керівних принципах ОБСЄ з додержання прав людини в процесі повернення жертв торгівлі людьми до країни походження визначення найкращих інтересів дитини розглянуто як формальна процедура, яка передбачає тверді процесуальні гарантії та слугує для визначення найкращих інтересів дитини під час прийняття особливо важливих рішень, що її стосуються [86, с. 7]. На такому підході акцентовано і в Рекомендаціях Агенції ООН у справах біженців 2008 року. У цих Рекомендаціях зазначено, що термін «найкращі інтереси» усебічно описує добробут дитини. Такий стан визначають різними індивідуальними обставинами, такими як вік, рівень

зрілості дитини, наявності чи відсутності батьків, оточення та власний досвід дитини. Оцінити відповідність процедурних заходів чи рішень найкращим інтересам конкретної дитини уповноважена особа, що реалізує адміністративно-юрисдикційні повноваження, може як самостійно, так і з залученням для консультування фахівців інших установ (з необхідними знаннями педагогіки, дитячої психології тощо), що в обох ситуація потребує безпосередньої участі такої дитини. Найкращі інтереси дитини завжди мають розглядати одночасно з іншими правами дітей, наприклад, правом бути почутою, правом на захист від насильства, правом не бути розлученою з батьками тощо [368, с. 8–14]. Комплексний підхід у забезпеченні всіх прав дитини в адміністративно-деліктному провадженні має бути непохитним правилом для суб'єктів, що здійснюють таке провадження.

Тож засада найкращих інтересів дитини має самостійне значення, а також створює передумови чи відображається через інші, не менш важливі принципи, дотримання яких може вимагати додаткових обов'язків для суб'єктів та учасників здійснення адміністративно-деліктного провадження, не ставлячи під загрозу передбачені законом права інших зацікавлених сторін. Наприклад, такі засади адміністративно-деліктного провадження, як відкритість і прозорість у разі участі в процесі неповнолітнього учасника, набувають нового змісту та мають розглядатися в контексті забезпечення права дитини на конфіденційність.

У згадуваній вище публікації Ж. В. Петрович та Н. А. Датченко слушно акцентують на механізмах участі дитини в прийнятті рішень, які її стосуються. З цього питання авторки зазначають про дослідження нідерландської вченої Х. Боума, яка активно вивчає проблематику змістового наповнення та практичного забезпечення найкращих інтересів дитини. Ця науковиця вважає, що принцип участі дітей є сутнісним аспектом для захисту й розширення можливостей неповнолітніх у системі їх захисту, а неучасть може призводити до ще більшої їхньої вразливості. На думку голландської дослідниці, дитина має знання та компетенції, які не мають дорослі. Наприклад, здатність

знаходити креативні рішення, що є додатковим свідченням важливості уваги до думки дитини [160, с. 152].

У п. 8 Загальних принципів політики ЄС щодо підтримки правосуддя перехідного періоду (які були схвалені Радою закордонних справ ЄС у листопаді 2015 року і є частиною впровадження Плану дій ЄС з прав людини та демократії на 2015–2019 роки) зазначено, що діти є важливими зацікавленими учасниками процесів правосуддя, зокрема вони мають унікальний погляд на те, що сталося. Незалучення дітей до цих процесів буде порушенням Конвенції ООН про права дитини, яка гарантує право дитини вільно висловлювати свої думки з усіх питань, що на них впливають [75].

Як носії прав діти повинні мати можливість вдаватися до засобів правового захисту для ефективного здійснення своїх прав або діяти в разі порушення їх.

З низки законодавчих визначень випливає, що невід'ємною умовою забезпечення найкращих інтересів дитини є врахування її думки. За міжнародними нормами правова система держави, діяльність її органів й установ у ювенальних правовідносинах мають враховувати принцип забезпечення дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що її стосуються, причому поглядам дитини має бути приділено належну увагу відповідно до її віку та зрілості. З цією метою дитині, зокрема, надають можливість бути заслуханою в процесі будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства (ст. 12 Конвенції ООН про права дитини). Реалізація зазначеної засади щільно пов'язана з іншим принципом – забезпеченням вільного висловлювання дитиною своїх думок (це право охоплює свободу шукати, одержувати й передавати інформацію) (ст. 13 Конвенції ООН про права дитини) [112].

Керівні принципи Комітету міністрів РЄ щодо правосуддя, дружнього до дітей, визнають право останніх бути почутими, отримувати інформацію про

свої права, використовувати незалежне представництво й ефективно брати участь у прийнятті рішень щодо них і дають рекомендації щодо їх дотримання. На рівні внутрішнього законодавства окремої країни втіленню цих пов'язаних принципів мають сприяти відповідні правові механізми, зокрема в галузі адміністративно-деліктного права, які гарантуватимуть можливість отримання дитиною (її законними представниками, захисником) повної інформації про правопорушення, перелік її прав й обов'язків, доступу до суду, а також використання засобів правового захисту цих прав на основі адекватно наданої юридичної консультації.

Право дитини бути почутою і висловлювати свої думки під час здійснення правосуддя обумовлює активне впровадження в усі види проваджень (зокрема й до адміністративно-деліктного) відповідного принципу, що охоплює:

1) обов'язок суддів поважати право дитини бути почутою в усіх питаннях, які стосуються її, або принаймні бути почутою, якщо вона, як вважається, має достатнє уявлення про питання, про яке йдеться. Засоби для цієї мети повинні бути адаптовані до рівня розуміння та вміння спілкуватися та враховувати обставини справи дитини. Діти повинні отримувати консультації щодо способу, у якому вони хочуть бути заслуханими;

2) спрямування належної уваги на погляди й думки дитини відповідно до її віку та зрілості. Дитина не повинна бути позбавлена можливості бути почутою тільки на підставі віку. Щоразу, коли неповнолітній виступає з ініціативою у справі, якщо такі висловлювання є корисними для об'єктивного та повного з'ясування обставин справи, мотивів і причин девіантної поведінки, суддя не повинен, якщо це не суперечить інтересам дитини, відмовляти її заслухати й повинен дослухатися до поглядів і думок такої особи з питань, що допоможуть правильно прийняти рішення у справі;

3) чітке розуміння того, що надання свідчень, висловлювання власних думок і ставлення до обставин справи є правом дитини, а не обов'язком. Такі наміри дитини мають відповідати її інтересам, реалізовуватися добровільно та

враховувати її емоційний стан. Ювенально-деліктні правовідносини вирізняються тим, що засоби, які використовують у провадженні, мають бути адаптованими до рівня розуміння дітей та їх здатності спілкуватися, а також враховувати обставини справи. Діти повинні бути забезпечені всією необхідною інформацією про те, як ефективно використовувати право бути почутим. Проте слід пояснити їм, що це право і врахування їхньої думки не обов'язково визначатиме остаточне рішення;

4) рішення та постанови суду щодо дітей повинні бути належно обґрунтовані й пояснені їм мовою, яку діти можуть зрозуміти, зокрема ті рішення, у яких погляди й думки дитини не було підтримано [87].

Безумовно, право дитини та принцип бути почутою безпосередньо пов'язані з такими правами, а отже, і принципами, як доступ неповнолітнього до суду й отримання необхідної інформації в доступній для дитини формі та спосіб.

Якщо вдатися до аналізу відповідності норм КУпАП (який визначає основні умови та порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення) вимогам Керівних принципів дружнього до дитини правосуддя, можна виявити низку вад національного законодавства.

По-перше, ст. 268 КУпАП не містить будь-яких гарантій чи додаткових умов реалізації прав особи, яку притягують до адміністративної відповідальності. Законодавець надає однакові права всім таким особам без винятків чи привілеїв. Певні фізичні чи психічні вади особи можуть бути компенсовані за рахунок участі в провадженні її законних представників чи захисника (до речі, участь останнього не є обов'язковою). Однак такий підхід фактично усуває неповнолітнього учасника провадження від безпосередньої участі в процесі (другорядна роль), позбавляє його суб'єктності, ставить у залежність від дій та рішень законних представників. З одного боку, це можна розцінювати як намагання захистити дитину від негативного морального впливу неприємного для неї розгляду обставин інкримінованого їй протиправного діяння. З другого – законодавство України про адміністративні

правопорушення не ставить окремим завданням провадження з'ясування стану здоров'я та рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис неповнолітньої особи, які необхідно враховувати під час індивідуалізації адміністративної відповідальності чи обрання заходу впливу, що застосовують до неповнолітніх; ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння; умов його життя та виховання; наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників адміністративного проступку. Утім встановлення цих обставин потребує, зокрема, й безпосереднього контакту з дитиною, звісно, за умови бажання останньої.

Показовим прикладом утілення цього принципу у внутрішньому адміністративно-деліктному законодавстві є Кодекс Грузії про правосуддя щодо неповнолітніх, який містить ст. 10 «Участь неповнолітніх у процесі правосуддя щодо неповнолітніх». Відповідно до положень цієї норми, неповнолітні, які перебувають у конфлікті із законом, мають право на участь у процесі правосуддя безпосередньо або через законного представника. Вони також мають право на те, щоб їх вислухали та врахували їхню думку відповідно до віку та рівня розвитку. Адвокати цих осіб мають право за письмовою згодою їхніх законних представників, незалежно від волі таких неповнолітніх, подавати скаргу або відмовлятися від неї, якщо це відповідає найкращим інтересам дитини. Якщо вимоги неповнолітніх та їхніх законних представників або процесуальних представників суперечать одна одній, перевагу надають вимогам, що більше відповідають найкращим інтересам неповнолітніх. Дії, які здійснюють за участю неповнолітніх, у процесі ювенального правосуддя мають відповідати їх здатності адекватно сприймати та розуміти те, що відбувається. Під час здійснення під час провадження певних дій за участю неповнолітнього уповноважений орган зобов'язаний надати цій дитині інформацію про її права, а також про особливості здійснення правосуддя щодо неповнолітніх та його результати, механізми допомоги й оскарження [338]. Додатково зазначимо, що цей Кодекс встановлює особливості адміністративної та кримінальної відповідальності неповнолітніх,

провадження у справі про адміністративне правопорушення та кримінального процесу за участю неповнолітніх.

Згадування в законі про вік і рівень розвитку дитини як про умову обсягу реалізації права бути заслуханою і загалом як умову участі неповнолітнього в провадженні слід розглядати не як обмеження, а як обов'язок суб'єктів юрисдикції повністю оцінити здібності дитини, а саме наскільки вона здатна сформулювати власні погляди щодо справи, адекватно оцінювати інформацію правового змісту.

За результатами проведеного нами соціологічного опитування дітей віком від 13-ти до 18 років (додаток А) було встановлено, що близько 75 % з них нібито цілком уявляють, що таке юридична відповідальність. Інші опитані: знають, що таке відповідальність, але не розуміють відмінності між такими її видами, як адміністративна та кримінальна, – 14,3 %; мають орієнтовне уявлення про цей інститут права – 6,5 %; не розуміють взагалі – 4,2 % (рис. 1).

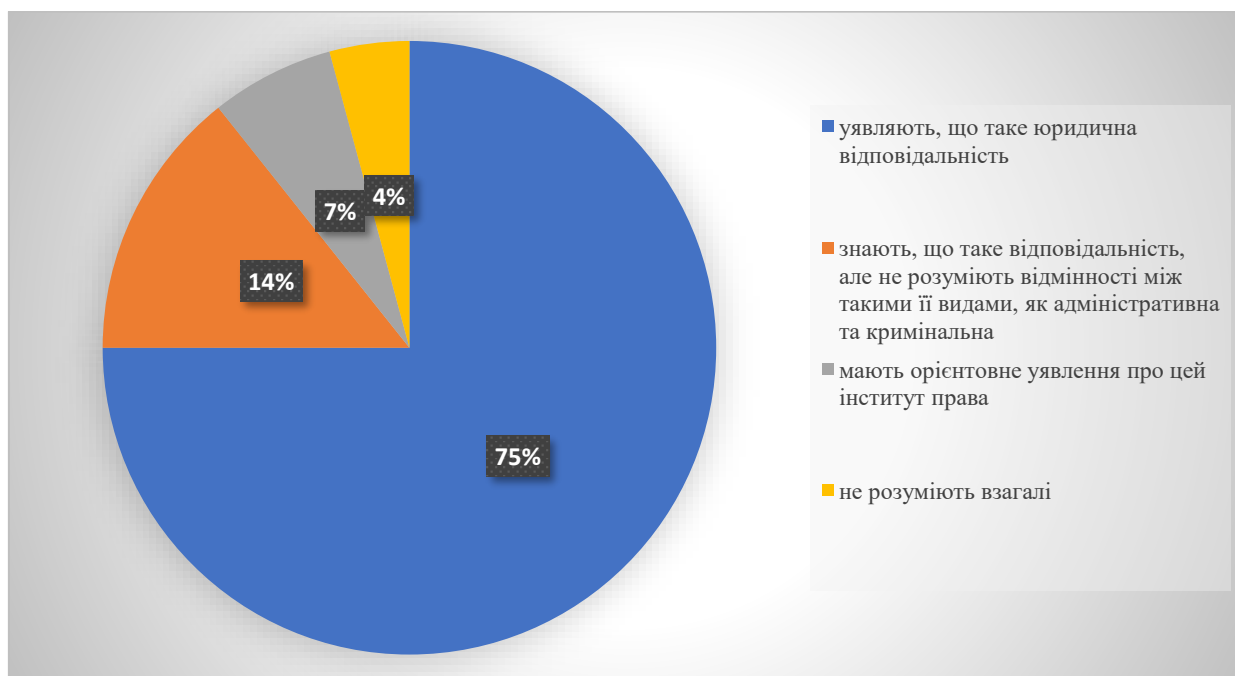

Рис. 1. Розподіл за групами респондентів, які дали відповідь на запитання: «Що таке юридична відповідальність?»

Однак аналіз відповідей на конкретніші запитання з цього приводу (наприклад, щодо віку чи виду відповідальності за деякі поширені адміністративні та кримінальні правопорушення) засвідчує, що базове уявлення про юридичну відповідальність неповнолітніх має не більше ніж 45–50 % від опитаних дітей. Коли йдеться про процесуальні права неповнолітнього, якого притягують до адміністративної відповідальності, то рівень обізнаності буде ще нижчим. Лише 39,2 % дітей вважають, що вони знають перелік прав, які має особа, яку притягують до адміністративної відповідальності, 38,6 % знає такі права орієнтовно. Тільки 15,6 % неповнолітніх респондентів впевнено заявили, що змогли б самостійно оцінити ситуацію стосовно дотримання або порушення їхніх прав у разі притягнення до адміністративної відповідальності, а 6,6 % дітей відверто зазначили, що не знають свої права (рис. 2). Слід зауважити, що в усіх окреслених ситуаціях позиція респондентів може бути доволі суб'єктивною. Вважаємо, що насправді реальний відсоток дітей, які мають мінімально необхідний рівень знань щодо правового статусу особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, не надто високий. Про це опосередковано свідчить аналіз відповідей на останнє запитання в анкетуванні дітей щодо їх уявлення та ставлення до юридичної відповідальності: близько половини опитаних (47,4 %) визнали, що в них виникли складнощі під час надання відповідей на запитання анкети через незрозумілість юридичної термінології та/чи незнання законів.

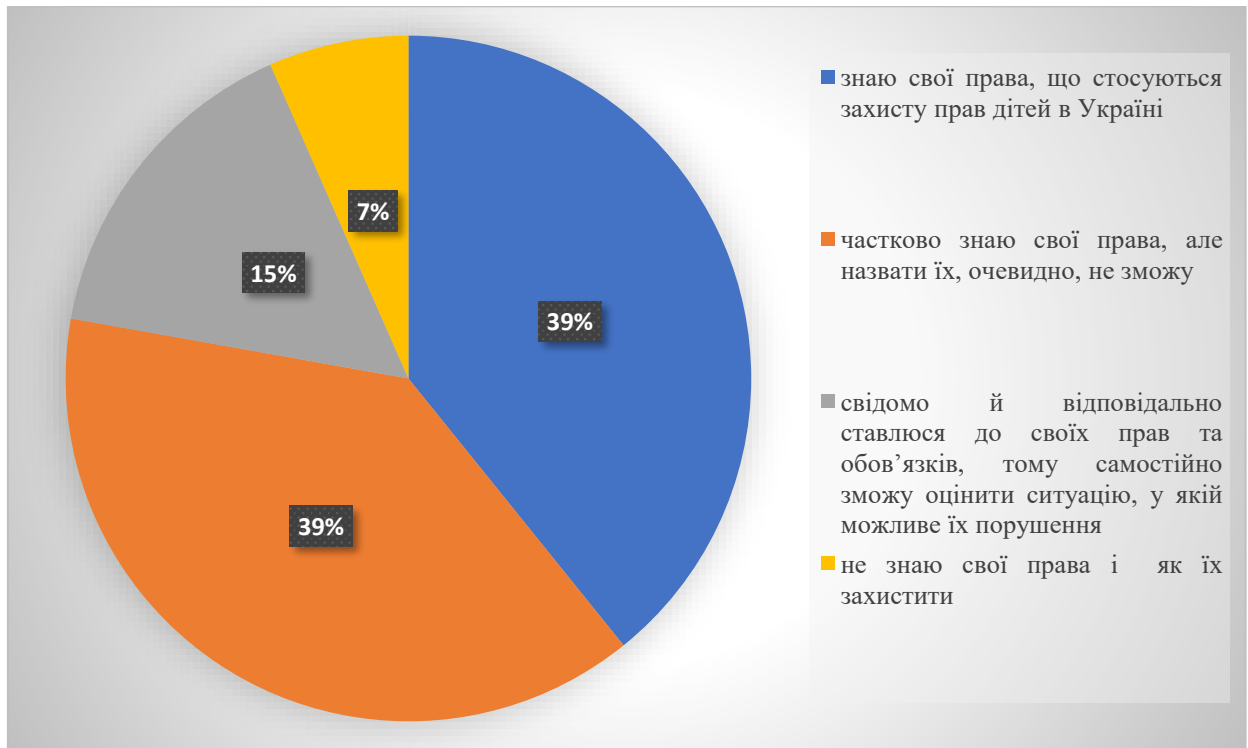

Рис. 2. Розподіл за групами респондентів, які дали відповідь на запитання щодо знань про їхні права та як їх захистити

Водночас у поясненнях до Керівних принципів Комітету міністрів РЄ щодо правосуддя, дружнього до дітей зазначено: «Замість того, щоб занадто легко припускати, що дитина не може сформулювати думку, державам слід припустити, що в дитини, насправді, є ця здатність. Дитина не повинна доводити це» [87, с. 51]. Тобто, коли йдеться про право дитини на активну участь у провадженні у справі про адміністративне правопорушення, – має діяти принцип презумпції здатності бути повноцінним учасником цих правовідносин. Можна вважати, що така презумпція закладена в змісті п. 18 Керівних принципів, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв і свідків злочинів, 2005 року, а саме: «Вік не може перешкоджати здійсненню дитиною права повною мірою брати участь у процесі відправлення правосуддя. Поводження з будь-якою дитиною має відбуватися як з дієздатним свідком, який може бути допитаний і показання якого не повинні вважатися недійсними або недостовірними лише через його вік, якщо

вік і ступінь зрілості дитини дозволяють їй давати ясні та такі, що заслуговують на довіру, показання з використанням або без використання допоміжних засобів спілкування та інших видів допомоги» [88]. Тож лише необхідність ужиття додаткових організаційно-правових заходів з боку суб'єктів юрисдикції для ефективної участі неповнолітнього в провадженні та пошук прийнятної для дитячої свідомості форми подання і роз'яснення відповідної інформації щодо справи не можна вважати приводом для відмови в реалізації зазначених вище процесуальних прав дитини [52, с.142]. У Європейській конвенції про здійснення прав дітей термін «відповідна інформація» означає інформацію, яка відповідає віку й рівню розуміння дитини та яку надають для того, щоб дитина могла здійснювати свої права в повному обсязі, якщо надання цієї інформації не завдає шкоди добробуту дитини.

Значення принципів забезпечення дитини відповідною інформацією та можливістю вільно висловлювати свої думки у справі, що її стосується, для ефективності участі такої неповнолітньої особи в судовому розгляді можна продемонструвати на прикладі Рішення ЄСПЛ від 15 червня 2004 року за скаргою № 60958/00 (Справа «S. C. проти Сполученого Королівства»). У скарзі заявник стверджував, що через свій юний вік й обмежені інтелектуальні здібності він не міг ефективно брати участь у судовому розгляді у своїй справі, що порушувало положення п. 1 ст. 6 «Право на справедливий судовий розгляд» Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року. У мотивувальній частині рішення ЄСПЛ зазначено, що у справі, що стосувалася неповнолітнього обвинуваченого з низьким рівнем розуміння, Суд встановив, що «ефективна участь у цьому контексті передбачає, що обвинувачений має широке розуміння природи судового процесу і значущість будь-якого покарання, яке може бути накладено. Це означає, що він, у разі необхідності, за допомогою, наприклад, перекладача, юриста, соціального працівника або друга повинен бути спроможний зрозуміти загальну спрямованість того, що сказано в суді. Обвинувачений повинен бути

спроможний розуміти, що кажуть свідки обвинувачення, і, в разі представництва, пояснити своїм адвокатам власну версію подій, вказати на будь-які заяви, з якими він не згоден, і повідомити їм про будь-які факти, які повинні бути висунуті на його захист» [315, п. 29]. Крім того, у рішенні зауважено: «важливо, щоб його справу розглядав спеціалізований суд, який спроможний повністю і на належному рівні враховувати перешкоди, за яких він здійснює свою діяльність, й адаптувати свої процедури відповідним чином» [315, п. 35].

Право бути почутою в будь-якому виді провадження (чи то кримінальне, чи то адміністративне) є дієвим інструментом не лише для з'ясування ступеня вини неповнолітньої особи, а й для нівелювання суб'єктивних та об'єктивних детермінант делікту, превенції схожих вчинків у майбутньому. У більшості випадків девіантна поведінка з боку дитини детермінована або вадами соціального виховання (у родині, впливом медіа), або відвертою агресією чи цькуваннями з боку найближчого соціального оточення (тобто статусу дитини-правопорушника передуює статус дитини-жертви). Деякі кримінологічні дослідження до типів неповнолітніх жертв відносять: 1) пасивний тип – неповнолітні, які несвідомо ставлять себе під загрозу стати жертвою кримінального правопорушення (підлітки, які не дотримуються правил поведінки й особистої безпеки); 2) активний тип – неповнолітні, які свідомо власними діями ставлять себе під загрозу стати жертвою (підлітки, в навколишньому середовищі яких є правопорушники, а також підлітки, які самі створюють сприятливу ситуацію для вчинення протиправного акту); 3) агресивний (провокаційний) тип – неповнолітні, які зухвалими діями схиляють особу до вчинення щодо них кримінального правопорушення; 4) добровільний тип – неповнолітні, які є рецидивними, «хронічними» потерпілими [144, с. 95]. Зазначене свідчить, що фактично в усіх цих типах ситуацій дитина одночасно може стати жертвою і правопорушником. Забезпечення дитині права бути почутою та належне ставлення до її висловлювань на початку й під час адміністративно-деліктного провадження

може сприяти правильному визначенню причин адміністративного проступку з її боку, привернути увагу до суспільно небезпечних діянь інших осіб, зрештою, своєчасно відреагувати на можливий конфлікт інтересів неповнолітньої особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, та її законних представників (батьків, інших осіб), що гарантує дитині належне представлення її інтересів й одержання допомоги від обраної нею особи.

Тож є право дитини на звернення до суду та право бути почутою, з яких випливають відповідні принципи гарантування і забезпечення зазначених прав, зокрема принцип поінформованості, які своєю чергою мають бути належно втілені в законодавство та реалізовуватися в адміністративно-деліктному провадженні. З огляду на це, постає питання про доцільність обов'язкової участі дитини в судовому розгляді справи про адміністративне правопорушення, яке їй інкримінують. Чи є необхідність запровадження такого принципу? Обізнаність про час і місце розгляду справи про адміністративне правопорушення є частиною прав особи, яку притягують до адміністративної відповідальності. Згідно з ч. 1 ст. 268 КУпАП, справу про адміністративне правопорушення розглядають у присутності особи, яку притягують до адміністративної відповідальності. Проте відповідне положення законодавства сформульовано так, що за умови своєчасного сповіщення особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, про місце та час розгляду справи, і якщо від останньої не надійшло клопотання про відкладення такого розгляду, справу може бути розглянуто й за її відсутності. Тож розгляд справи про адміністративне правопорушення за участю особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, можна вважати гарантією забезпечення реалізації її інтересів, що покладає певні обов'язки для посадових осіб, уповноважених складати протоколи про адміністративні правопорушення та розглядати такі справи, а для правопорушника – здебільшого право брати участь у розгляді. Винятком є лише деякі окреслені в законі склади адміністративних проступків (ч. 2 ст. 268 КУпАП), під час розгляду яких присутність особи, яку притягують

до адміністративної відповідальності, є обов'язковою. У разі ухилення від явки таку особу Національна поліція може піддати приводу. Водночас частина третя зазначеної норми містить примітку, згідно з якою «законами України може бути передбачено й інші випадки, коли явка особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, в орган (до посадової особи), який вирішує справу, є обов'язковою» [98].

У суді, крім з'ясування обставин справи, здійснюють перевірку дотримання процедурних аспектів і прав учасників адміністративно-деліктного провадження, ставлення неповнолітньої особи до правопорушення. Наприклад, під час судового засідання неповнолітні правопорушники «свою вину в учиненні адміністративного правопорушення визнавали повністю, щиро розкаювалися». З огляду на це, суд визнавав за необхідне та достатнє для виховання і виправлення особи застосувати до цих осіб захід впливу у виді попередження (постанови Зборівського районного суду Тернопільської області від 11 жовтня 2019 року у справі № 599/2091/19 [174], Сарненського районного суду Рівненської області від 11 жовтня 2019 року у справі № 572/3132/19 [186]). У рішенні Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 23 грудня 2021 року у справі № 183/8787/21 обставиною, яка пом'якшує відповідальність, суддя визнає «щире розкаяння винного в залі судового засідання, яке ґрунтується на належній критичній оцінці своєї протиправної поведінки, визнанні вини та готовності підлягати відповідальності за адміністративне правопорушення» [182]. В іншому прикладі, викладеному в постанові Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 11 жовтня 2019 року у справі № 157/1523/19, підлітка притягали до адміністративної відповідальності одночасно за декілька адміністративних проступків, передбачених ч. 5 ст. 121, ч. 2 ст. 126, ч. 1 ст. 130 КУпАП (керував належним іншої особі мотоциклом без мотошолома, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння та не маючи права керування таким транспортним засобом). Під час розгляду справ неповнолітній свою винуватість у вчинених проступках визнав повністю, просив суворо не карати.

Законний представник цієї неповнолітньої особи (мати) просила її сина суворо не карати, зважити, що він виховується в неповній сім'ї тощо. Суд, заслухавши присутніх, урахувавши сімейні обставини правопорушника та його ставлення до своїх попередніх протиправних дій (у вигляді каяття), присудив застосувати до нього захід впливу у виді попередження [176].

Натомість у судовій практиці чимало й таких прикладів, коли неповнолітні правопорушники в судові засідання не з'являлися. У такому разі, за умови належного повідомлення зацікавлених осіб про час і місце розгляду, судові засідання відбувалося без участі неповнолітніх чи їхніх законних представників, що суттєво знижувало виховний вплив на неповнолітніх правопорушників. Один з таких прикладів міститься в постанові Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 15 жовтня 2019 року у справі № 686/27640/19: неповнолітній вчинив правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 175 КУпАП (курив цигарки на території освітнього закладу), у судові засідання не з'явився, про причини неявки суд не повідомив, заяв про відкладення розгляду справи від нього не надходило. Суд, розглянувши обставини адміністративного правопорушення лише на підставі матеріалів справи, визнав за доцільне застосувати до цієї особи заходи впливу відповідно до ст. 24-1 КУпАП, у вигляді попередження [194]. Фактично таке рішення та процедура його прийняття жодних правових чи моральних наслідків для неповнолітнього правопорушника не створили, навіть виховний вплив було зведено нанівець, що обумовило неекономічність й оперативність адміністративного провадження, а «безглуздість» витрат часу посадових осіб.

Тож зазначене доводить, що принцип участі дитини в адміністративно-деліктному провадженні може також передбачати вимогу обов'язкової присутності неповнолітньої особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, у засіданні з розгляду її справи.

Слід зауважити, що низка грубих порушень прав неповнолітніх, перевищення повноважень періодично фіксують з боку уповноважених органів (посадових осіб поліції, виконавчих органів міських, сільських і селищних

рад) під час адміністративного затримання цих підлітків та притягнення їх до адміністративної відповідальності. Про це свідчать аналітичні огляди прокуратури, наприклад, за 2018 рік [22, с. 50]. Однак такий моніторинг є періодичним і вибіркоvim. Натомість судовому контролю підлягає кожний адміністративний матеріал стосовно неповнолітнього, який потрапляє до суду для прийняття рішення у справі про адміністративне правопорушення. Зокрема, під час підготовки до розгляду справи про адміністративне правопорушення суддя, ознайомившись із протоколом про адміністративне правопорушення та перевіrivши матеріали справи, дійшов висновку, що адміністративна справа підлягає поверненню для належного оформлення, у зв'язку з неможливістю об'єктивного розгляду по суті, з огляду на таке: особа, яку притягали до відповідальності за правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 178 КУпАП, на час учинення проступку була неповнолітньою. У цій ситуації істотного значення для захисту прав й інтересів неповнолітнього правопорушника набуває можливість участі його батьків або інших законних представників під час першого пояснення та складання протоколу про адміністративне правопорушення. У порушення вимог ст. 270 КУпАП поліцейський, встановивши, що правопорушнику на час притягнення до адміністративної відповідальності не виповнилося 18 років, не забезпечив участі законного представника неповнолітнього під час складання щодо нього протоколу про адміністративне правопорушення, не роз'яснив їхніх прав, визначених ч. 3 ст. 270 КУпАП, зокрема право ознайомитися з матеріалами справи, вносити клопотання. З огляду на те, що даних зазначених осіб у матеріалах не було, суд зауважив, що позбавлений можливості розглянути адміністративну справу, не порушуючи права на захист неповнолітньої особи [183].

Зазначене дає підстави стверджувати, що процедура розгляду справи про адміністративне правопорушення судом (судочинство) у присутності правопорушника (якщо така особа є неповнолітньою) набуває додаткового значення і для повнішого з'ясування найкращих інтересів цієї дитини в

процесі притягнення її до адміністративної відповідальності, і для моніторингу дотримання її процесуальних прав. Факти наявних порушень процесуальних прав неповнолітніх осіб, яких притягують до адміністративної відповідальності, що наявні в адміністративній практиці підрозділів Національної поліції та інших уповноважених органів й установ, зобов'язують суддів під час підготовки до розгляду та безпосередньо під час такого розгляду справи про адміністративне правопорушення за участю неповнолітніх не лише вирішувати питання, чи правильно складено протокол та інші матеріали справи про адміністративне правопорушення, а й з'ясувати, чи було дотримано та забезпечено всіх прав дитини під час адміністративно-деліктних правовідносин. На відміну від загального дорослого суб'єкта, неповнолітній особі, яку притягують до адміністративної відповідальності, потрібно забезпечити участь у провадженні її законного представника, може бути надано (на наше переконання – обов'язково слід надавати) професійну правничу допомогу. Відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», справи щодо неповнолітніх, які вчинили адміністративні правопорушення, розглядають спеціально уповноважені на те судді (склад суддів) за участю представників служб у справах дітей, крім випадків, передбачених законом [225].

Тож можна припустити, що у справах про адміністративні правопорушення, вчинені неповнолітніми (інкриміновані неповнолітнім), суддя має керуватися принципом презумпції вразливості адміністративно-процесуальних прав дитини. І таке припущення вважають істинним доти, доки дотримання передбачених міжнародними стандартами й національними законами прав дитини в таких правовідносинах не буде безспірно доведено за результатами ознайомлення судді з матеріалами та обставинами справи. Такий підхід (на рівні принципу, закріпленого в законодавстві) усуне наявний у деяких випадках формалізм ювенального судочинства («...розгляд справ про адміністративні правопорушення, скоєні неповнолітніми, та прийняття по них рішень подекуди мають поверхневий характер, без належного з'ясування та

урахування обставин, які в таких ситуаціях повинні бути прийняті суддями до уваги» [21, с. 78]) і доповнить гарантованість захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень.

Отже, принципами захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, є закріплені в міжнародних і національних адміністративно-правових актах основоположні засади, керівні ідеї, що відображають загальну сутність і специфіку провадження у справах про адміністративні правопорушення за участю неповнолітніх осіб [64, с. 39].

Основу захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, утворює сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених принципів адміністративно-деліктного провадження та міжнародно-правових стандартів (правил) поведіння з дитиною під час здійснення правосуддя.

Визначальними принципами, які формують першу групу засад, є: верховенство права; законність; гуманізм і недискримінація; своєчасне, усебічне, повне й об'єктивне з'ясування обставин кожної справи; відповідальність лише за вчинення протиправного діяння; невідворотність та індивідуалізація адміністративної відповідальності; відкритість і прозорість, поєднані із забезпеченням права дитини на конфіденційність; участь законних представників у провадженні; забезпечення професійної правничої допомоги; презумпція невинуватості; презумпція вразливості адміністративно-процесуальних прав дитини; оскаржуваність дій та рішень суб'єктів адміністративної юрисдикції, відповідальність таких суб'єктів за власні дії та рішення.

Другу групу засад становлять основні принципи: забезпечення найкращих інтересів дитини; доступ неповнолітнього до суду й отримання необхідної інформації в доступній для дитини формі та способі; участь неповнолітнього в адміністративно-деліктному процесі щодо нього (принцип

активної участі, включаючи презумпцію здатності дитини бути повноцінним учасником цих правовідносин й обов'язкову участь неповнолітнього в розгляді адміністративної справи щодо нього); вільне висловлювання дитиною своїх поглядів і врахування її думки (принцип бути почутою); застосування затримання та примусового утримання дітей лише як винятковий захід і на максимально стислий строк.

Як у першому, так і в другому випадках перелік цих принципів не можна вважати вичерпним, а втілення низки з них мають чимало спільних аспектів і потребують подальшого вдосконалення українського законодавства [64, с. 40].

2.2. Система суб'єктів захисту прав неповнолітніх, що притягаються до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень

У попередньому підрозділі серед інших принципів захисту прав неповнолітніх в адміністративно-деліктному провадженні йшлося, зокрема, про так звану презумпцію здатності дитини бути повноцінним учасником цих правовідносин й обов'язкову участь неповнолітнього в розгляді адміністративної справи щодо нього, а також принцип «бути почутим». Акцентовано, що ці засади є умовою самореалізації неповнолітніх, забезпечення їхніх прав як повноцінних учасників юрисдикційних проваджень. Це нібито корелюється з тим, що дитину визнають самостійним суб'єктом суспільних відносин, вона не є ні «дорослим у мініатюрі», ні власністю дорослих і держави. Н. М. Крестовська стверджує, що на сучасному етапі розвитку громадянського суспільства постало питання про перетворення дитини з об'єкта захисту й охорони з боку сім'ї, суспільства, держави на активного учасника життя громадянського суспільства в усіх його позитивних виявах [120, с. 411; 121, с. 24]. Безумовно, діти є хоча й спеціальними, але все ж таки суб'єктами права. На переконання О. В. Максименко, спеціальний адміністративно-правовий статус дитини охоплює: наділення її

адміністративними правами від народження, право реалізувати свої законні можливості через законних представників і здатність самостійно відповідати за свої протиправні вчинки після досягнення віку 16-ти років [135, с. 39]. Р. В. Кимлик акцентує, що держава повинна створити такий механізм реагування на адміністративні проступки, який гарантував би оперативне застосування заходів адміністративного впливу до винних осіб й одночасно виключав би будь-які вияви беззаконня та свавілля щодо громадян [91, с. 23]. Сучасні науковці (наприклад Д. В. Слинько) механізм сучасної держави розглядають як з'єднану спільними, нормативно закріпленими ідейними засадами, що ґрунтуються на принципі розподілу влад, системі державних органів, підприємств та організацій, за допомогою яких реалізуються завдання та функції держави [284, с. 90]. Тож, по-перше, певні державні інституції мають реалізовувати свої адміністративно-юрисдикційні повноваження в суворій відповідності до вимог законів, по-друге, забезпечувати необхідний захист прав решти учасників адміністративно-деліктних проваджень.

Коли йдеться про «процесуальну автономність» дитини, слід зауважити, що через недостатньо сформовану дитячу психіку, відсутність повноцінних соціальних комунікацій така самостійність є доволі умовною. Законні представники, органи (посадові особи), які уповноважені здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення, інші державні та громадські інституції мають дослухатися до дитини, урахувати її позицію, однак це не знімає з них додаткових зобов'язань щодо дотримання процесуальних гарантій та створення необхідних умов для захисту прав неповнолітніх учасників адміністративно-деліктних відносин, що повинно становити окреме завдання їх юрисдикційної (для деяких суб'єктів – контрольної-наглядової або правозахисної) діяльності чи участі у відповідних правовідносинах.

Проблему створення в Україні ювенальної юстиції (як найкращої форми забезпечення прав дітей під час здійснення правосуддя) В. О. Левченко пов'язує насамперед із системою органів, сфера діяльності яких зорієнтована

на захист прав, свобод і законних інтересів дітей [129, с. 44]. Із цього приводу слушно зазначає М. В. Корнієнко: «Міжнародне та чинне українське законодавство, захищаючи дитину, не звільняє її від відповідальності за вчинені нею незаконні дії, проте зобов'язує насамперед державні органи, їх посадових осіб ставитися до дитини більш зважено, індивідуально, не порушуючи її прав» [118, с. 163].

Аналіз наявних наукових публікацій надає можливість оцінити низку авторських систем суб'єктів забезпечення в певному аспекті прав дітей. Р. М. Опацький, досліджуючи інституціональний механізм формування та реалізації ювенальної політики в Україні, розмежовує системи суб'єктів формування та реалізації ювенальної політики в Україні [150]. О. О. Навроцький зосереджує увагу на особливостях діяльності державно-владних інституцій як суб'єктів забезпечення прав дитини [141]. Н. В. Коломоець на монографічному рівні дослідила види суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні, їх функції, завдання, компетенції [102]. Н. В. Лесько пропонує систему суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства ц інших протиправних дій [133]. М. Ю. Веселов, розглядаючи адміністративно-правові засади функціонування системи суб'єктів ювенальної юстиції у сфері забезпечення прав дітей, розробив перспективну модель, у якій обґрунтовує доцільність реформування деяких інституцій (наприклад, міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх у Міжвідомчу координаційну раду з питань ювенальної юстиції (змінивши її статус)), а деяких – формування (утворення) (наприклад, Координаційного центру ювенальної юстиції та превенції, територіальних координаційних рад з питань ювенальної юстиції, мультидисциплінарних ювенальних команд) [25]. Перелік таких праць не є вичерпним, але й цього достатньо, щоб зауважити, що сфера та предмет діяльності зазначених суб'єктів виходить за межі захисту прав неповнолітньої особи, яку притягують до адміністративної відповідальності. Відповідно не кожний суб'єкт, який бере участь у

забезпеченні певних прав дитини, буде мати відношення до зазначених у попередньому реченні правовідносин.

Захист прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, не означає безапеляційне їх звільнення від адміністративної відповідальності, а передбачає комплекс інституційно-правових заходів, спрямованих на компенсацію «процесуальних вад» неповнолітнього учасника адміністративно-деліктного провадження, пов'язаних із віковими психофізіологічними властивостями дитини. Така діяльність має чітко визначені межі в часі та просторі (від початку адміністративно-правового переслідування неповнолітнього делінквента – до завершення фактичного виконання накладеного адміністративного стягнення чи іншого виховного заходу) і предмет адміністративно-правового регулювання. Отже, визначення суб'єктів захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, доцільно розпочати з кола учасників провадження у справі про адміністративне правопорушення.

По-перше, інтереси особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, і потерпілого, які є неповнолітніми, мають право представляти їх законні представники (батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники).

Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них і на піклування батьків. Батько й мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей. Предметом турботи й основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини (ст. 11 Закону України «Про охорону дитинства») [231]. Права й обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому органом державної реєстрації актів цивільного стану в порядку, встановленому нормами Сімейного кодексу України (ст. 121). Батьки перестають бути законним представником дитини в разі позбавлення їх у передбаченому законом порядку батьківських прав (ст. 166 СК України). Усиновителями є особи, які прийняли

дитину у свою сім'ю на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду (ст. 207 СК України). Усиновлення надає усиновлювачеві права й накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому самому обсязі, який мають батьки щодо дитини (ст. 207 СК України). Опіку, піклування встановлюють щодо дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Опіку встановлюють над дитиною, яка не досягла віку 14-ти років, а піклування – щодо дитини віком від 14-ти до 18 років. Якщо дитина постійно проживає в закладі охорони здоров'я, освітньому або іншому дитячому закладі, функції опікуна та піклувальника щодо неї покладають на адміністрацію цих закладів (ст. 243-245 СК України). Прийомні батьки та/чи батьки-вихователі – це подружжя або особа, яка не перебуває в шлюбі, які взяли для спільного проживання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Прийомні батьки й батьки-вихователі є законними представниками прийомних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальник (ст. 256-2, 256-6 СК України) [274].

Законне представництво в кримінальному процесі В. В. Самолюк визначає як систему правових відносин, які виникають, з одного боку, між законним представником та особою, яку він представляє, а з другого – законним представником й іншими суб'єктами кримінального процесу, спрямовані на реалізацію, охорону та захист суб'єктивних прав учасника, який не володіє повною процесуальною дієздатністю. Серед ознак, властивих виключно законному представництву, науковець виокремлює такі: 1) законні представники покликані законодавцем охороняти права й законні інтереси суб'єктів, які не мають повної дієздатності (у нашому випадку – це неповнолітні особи); 2) вони отримують повноваження на представництво інтересів особи, яку вони представляють, не від неї (оскільки вона не володіє повною дієздатністю), а на підставі закону; 3) обсяг їхніх прав не залежить від волі представлюваного, оскільки така воля не може бути визнана правом; 4) здійснюючи представництво, вони виражають свою власну волю; 5) представництво інтересів визначених законом осіб є обов'язком законного

представника [266, с. 4–7]. Такі самі властивості притаманні й інституту законного представництва в адміністративно-деліктному провадженні.

У провадженні у справах про адміністративні правопорушення законні представники мають право: а) ознайомитися з матеріалами справи; б) заявляти клопотання; в) від імені неповнолітнього, інтереси якого вони представляють, приносити скарги на рішення органу (посадової особи), який розглядає справу.

Р. В. Кимлик слушно зауважує, що законний представник неповнолітнього не завжди є юридично обізнаним. Тому, з огляду на посилений інтерес держави до забезпечення прав дітей, з метою виконання завдань адміністративно-деліктного провадження, учений пропонує визнати обов'язковою участь захисника у справах про адміністративні правопорушення неповнолітніх, а також психолога – під час відібрання пояснень [91, с. 23].

Чинне українське законодавство передбачає можливість участі захисника в розгляді справи про адміністративне правопорушення. Ним може бути адвокат чи навіть інший фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Повноваження адвоката на участь у розгляді справи підтверджують довіреністю на ведення справи, посвідченою нотаріусом або посадовою особою, якій відповідно до закону надано право посвідчувати довіреності, або ордером чи дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, або договором про надання правової допомоги. До ордера обов'язково додають витяг з договору, у якому зазначають повноваження адвоката або обмеження його прав на вчинення окремих дій як захисника. Витяг засвідчують підписами сторін. Крім того, діти, згідно з п. 2 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», мають право на всі види правових послуг, що передбачає безоплатна вторинна правова допомога (захист; здійснення представництва інтересів цих осіб в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів

процесуального характеру) [197]. Якщо ж особа є суб'єктом права на безоплатну вторинну правову допомогу, у розгляді справи про адміністративне правопорушення може брати участь адвокат, який призначений Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Повноваження адвоката, призначеного Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги, підтверджують дорученням, яке видає Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Згідно з ч. 1 ст. 271 КУпАП, захисник під час розгляду справи про адміністративне правопорушення має право: а) ознайомитися з матеріалами справи; б) заявляти клопотання; в) за дорученням особи, яка його запросила, від її імені подавати скарги на рішення органу (посадової особи), який розглядає справу, а також інші права, передбачені законами України. Якщо ж захисником є адвокат, то відповідно до ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» він додатково наділяється правами: а) звертатися з адвокатськими запитами, зокрема щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб); б) доповідати клопотання та скарги на прийомі в посадових і службових осіб та відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання та скарги; в) бути присутнім під час розгляду своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів, давати пояснення щодо суті клопотань і скарг; г) збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати й вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою; д) одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань [196].

Зазначене дає підстави дійти таких попередніх умовиводів. По-перше, участь захисника в адміністративно-деліктному провадженні щодо неповнолітньої особи, на відміну від кримінального провадження, є бажаною,

але не обов'язковою умовою (і всі пропозиції науковців щодо обов'язкової участі захисника в таких провадженнях досі залишаються лише побажаннями). По-друге, навіть за умови бажання особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, залучити захисника, його участь за законом передбачена фактично лише з другої стадії цього виду провадження – розгляду справи про адміністративне правопорушення. І такий правовий припис не містить жодних винятків стосовно неповнолітніх осіб. По-третє, у разі притягнення до адміністративної відповідальності неповнолітнього як захисник може бути адвокат, інший фахівець у галузі права, утім, ураховуючи, що перелік прав, спрямованих на надання правничої допомоги своєму підзахисному, в адвоката ширший, для захисту неповнолітніх осіб, яких притягують до адміністративної відповідальності, доцільно долучати саме адвокатів. По-четверте, таку професійну правничу допомогу для категорії «діти» з боку адвокатів за відповідним законом може бути надано безоплатно. Ураховуючи навіть наявні, на наш погляд, недосконалості правового регулювання участі захисника в адміністративно-деліктних провадженнях, слід визнати важливість його ролі в захисті прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень.

Наступною групою учасників адміністративно-деліктного провадження є особи, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення (їх перелік визначено в ст. 255 КУпАП) й органи (посадові особи), уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення (їх перелік і підвідомчість справ окреслено в гл. 17 КУпАП). Тут слід нагадати, що всі справи про адміністративні правопорушення, вчинені особами віком від 16-ти до 18 років, належать до підвідомчості районних, районних у містах, міських чи міськрайонних судів (суддів). Тому зазначені дві категорії суб'єктів, які є лідерами в адміністративно-деліктного провадження, слід розмежувати.

Фактично всі адміністративні правопорушення, які вчиняють неповнолітні, повинні оформлювати (складати протокол про адміністративне

правопорушення) уповноважені на те посадові особи органів Національної поліції (поліцейські). Роль й активна участь цих суб'єктів в адміністративно-деліктному провадженні за участю неповнолітніх виявляється вже на початковій стадії, яка має два етапи (порушення адміністративної справи й адміністративне розслідування). Крім оцінки ситуації, попередньої кваліфікації правопорушення, збору та закріплення доказів у справі, під час цієї стадії уповноважені суб'єкти (переважно поліцейські) обов'язково зобов'язані з'ясувати відомості про особу, яку притягують до адміністративної відповідальності (а в разі інкримінування правопорушення неповнолітній особі, чітке встановлення її віку на час вчинення протиправного діяння набуває принципового значення), роз'яснити цій особі її процесуальні права й обов'язки, передбачені ст. 268 КУпАП, про що роблять відмітку в протоколі, сповістити батьків чи інших законних представників. За результатами аналізу судової практики, недотримання цих вимог тягне закономірне закриття суддею провадження у справі про адміністративне правопорушення. Такі наслідки, з одного боку, відновлюють порушені права неповнолітнього порушника, з другого – заважають досягненню кінцевої мети інституту адміністративної відповідальності (запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного й неухильного додержання Конституції та законів України, поваги до прав, честі, гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством). Тож своєчасне (починаючи з перших кроків адміністративно-деліктних відносин) акцентування уваги особами, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення, на питаннях дотримання, а також захисту прав неповнолітніх осіб, яких притягують до адміністративної відповідальності, є умовою не лише законності й об'єктивності прийнятих надалі рішень, а й запорукою невідворотності покарання (відповідальності).

Відповідно до змісту ст. 221 КУпАП, ст. 6 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», єдиним органом,

уповноваженим розглядати справи про адміністративні правопорушення, вчинені неповнолітніми особами, є суд.

Стаття 124 Конституції України закріплює, що юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір і будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи [115]. Доходимо висновку, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі. У зв'язку з цим К. В. Гусаров слушно називає судову юрисдикцію сферою діяльності органів судової влади [46, с. 6]. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами, згідно з Основним Законом України, не допускаються.

Суди всіх рівнів становлять єдину судову систему, у якій кожен суд за характером своєї діяльності, наданими йому повноваженнями є специфічним державним органом, що зобов'язаний від імені держави захищати права та свободи шляхом здійснення правосуддя [46, с. 10].

О. І. Безпалова зазначає, що в межах судової системи здійснюють реалізацію як головної правоохоронної функції держави (шляхом судового розгляду справ), так і допоміжної (зокрема шляхом судового контролю з метою запобігання порушенням прав, свобод та законних інтересів людини й громадянина, офіційного тлумачення Конституції, законів України, аналізу судової статистики, вивчення й узагальнення судової практики, вирішення скарг усіх учасників судового процесу, направлення окремих ухвал у державні органи, установи, організації тощо) [12, с. 38]. Слушно зауважує І. Я. Олендер, що правоохоронна функція суду виявляється насамперед в адміністративному та кримінальному процесах, де високою є ймовірність порушення прав та інтересів особи через необгрунтоване втручання державних органів у сферу її приватного життя [148, с. 153].

Роль судової системи в механізмі захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, виявляється переважно шляхом об'єктивного розгляду справ

про адміністративні правопорушення. Одночасно надають правову оцінку як інкримінованому діянню неповнолітньої особи (з позицій його фактичних обставин, протиправності та винності), так і процедурі оформлення правопорушення, належності, допустимості, достатності наявних доказів, дотримання процесуальних прав учасників провадження, передусім особи, яку притягують до адміністративної відповідальності. У випадку, коли такою особою є неповнолітній, за міжнародними стандартами відправлення правосуддя щодо дітей суд додатково має брати до уваги й аспекти, пов'язані із забезпеченням найкращих інтересів дитини (звісно, з огляду на наявні обставини й можливості чинного законодавства).

Суддя під час підготовки до розгляду справи про адміністративне правопорушення вирішує такі питання: 1) чи належить до його компетенції розгляд цієї справи; 2) чи правильно складено протокол та інші матеріали справи про адміністративне правопорушення; 3) чи сповіщено осіб, які беруть участь у розгляді справи, про час і місце її розгляду; 4) чи витребувано необхідні додаткові матеріали; 5) чи підлягають задоволенню клопотання особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, потерпілого, їх законних представників й адвоката (ст. 278 КУпАП).

Суддя, що розглядає справу, оголошує, яка справа підлягає розгляду, кого (яку саме неповнолітню особу) притягують до адміністративної відповідальності, роз'яснює особам, які беруть участь у розгляді справи, їхні права й обов'язки. Після цього оголошують протокол про адміністративне правопорушення. На засіданні заслуховують осіб, які беруть участь у розгляді справи, досліджують докази й вирішують клопотання (ч. 2 ст. 279 КУпАП). У судових рішеннях послідовно акцентують (посилаючись на непоодинокі рішення ЄСПЛ, наприклад, справи «Карелін проти Росії», «Озеров проти Росії», «Кривошакін проти Росії»), і це впливає із засад здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, під час розгляду справи про адміністративне правопорушення суд не може самостійно перебирати на себе «функції обвинувачення» і відшукувати докази вини особи,

яку притягують до адміністративної відповідальності. Винуватість особи мають доводити саме в суді, що вимагає «обережності дій суду» під час вирішення питання про тягар доказування в такій категорії справ. Виявлені під час розгляду справи недоліки в проведенні процесуальних дій та оформленні відповідних матеріалів, на які вказує суд, автоматично й незалежно від доданих до справи матеріалів тягне за собою закриття провадження на підставі п. 1 ст. 247 КУпАП [170].

Контрольна функція судів щодо захисту прав неповнолітніх осіб в адміністративно-деліктних відносинах передбачає також перегляд дій і рішень органів (їх посадових осіб) у зазначених правовідносинах. Цей вид судової діяльності охоплює два види. До першого виду належить контроль за актами, діями або бездіяльністю несудових органів (суб'єктів владних повноважень). Суб'єктами здійснення контрольної функції в цьому випадку є місцеві загальні суди як суди першої інстанції чи окружні адміністративні суди, які за наявними правилами підсудності (ст. 19 та ст. 20 Кодексу адміністративного судочинства України [97]) здійснюють адміністративне судочинство в таких справах. Другий вид контрольної функції правосуддя є особливою формою діяльності органів судової влади, що полягає в перегляді тих, що підлягають оскарженню, судових рішень. Характеризуючи контрольну функцію правосуддя та її вияв у справах про адміністративну відповідальність неповнолітніх, слід зазначити про інституціоналізацію судової контрольної функції. Контрольно-процесуальний режим у цьому виді судочинства вирізняється адміністративно-деліктною процесуальною формою. Суб'єктами цього перегляду є суди апеляційної інстанції. Згідно зі ст. 294 КУпАП, постанова судді у справі про адміністративне правопорушення може бути оскаржена протягом десяти днів з дня винесення постанови особою, яку притягнуто до адміністративної відповідальності, її законним представником, захисником – перегляд здійснює суддя апеляційного суду.

Відповідно до ст. 55 Конституції України, після використання всіх національних засобів юридичного захисту кожен має право звертатися за

захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Для забезпечення дотримання державами прав людини, закріплених у Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод (1950), на рівні міжнародного судового захисту створено та діє Європейський суд з прав людини. Юрисдикція ЄСПЛ поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд, зокрема Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав (ст. 32, 34 Конвенції) [111]. Головною метою діяльності європейської системи захисту прав людини є саме досягнення такого становища, коли людина зможе отримати дієвий захист своїх прав, звернувшись передусім за захистом до доступних та ефективних засобів захисту у своїй державі, а звернення до ЄСПЛ стало б засобом виняткового характеру у випадках, коли держава з певної причини не змогла забезпечити належного захисту [267, с. 13]. Аналіз положень Закону України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» у сукупності з нормами гл. 24-1 КУпАП (Перегляд постанови по справі про адміністративне правопорушення у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом) дає змогу впевнено розглядати ЄСПЛ як потенційного суб'єкта міжнародного судового захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень.

Наступним учасником адміністративно-деліктного провадження, який «за сумісництвом» здатен бути і суб'єктом захисту прав неповнолітніх у зазначених правовідносинах, є прокурор. Українське законодавство покладає на прокуратуру обов'язок здійснювати нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів під час провадження в справах про адміністративне

правопорушення, а також нагляд за додержанням законів під час застосування заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Відповідно до ст. 250 КУпАП, здійснюючи такий нагляд, прокурор, заступник прокурора має право: а) порушувати провадження в справі про адміністративне правопорушення; б) ознайомлюватися з матеріалами справи; в) перевіряти законність дій органів (посадових осіб) під час провадження в справі; г) брати участь у розгляді справи; д) заявляти клопотання; е) давати висновки з питань, що виникають під час розгляду справи; ж) перевіряти правильність застосування відповідними органами (посадовими особами) заходів впливу за адміністративні правопорушення; и) вносити подання, оскаржувати постанову й рішення за скаргою в справі про адміністративне правопорушення, а також вчиняти інші передбачені законом дії. Своєю чергою, керуючись приписами ст. 26 Закону України «Про прокуратуру», прокурор має право: 1) у будь-який час за посвідченням, що підтверджує займану посаду, відвідувати будь-які місця, до яких доставлено осіб з метою складання протоколу про адміністративне правопорушення чи в яких осіб примусово тримають згідно із судовим рішенням або рішенням адміністративного органу; 2) опитувати осіб, які перебувають у зазначених місцях, з метою отримання інформації про умови їх тримання та поведіння з ними, ознайомлюватися з документами, на підставі яких цих осіб тримають у таких місцях; 3) ознайомлюватися з матеріалами, отримувати їх копії, перевіряти законність наказів, розпоряджень, інших актів відповідних органів та установ, у разі невідповідності законодавству вимагати від посадових чи службових осіб їх скасування та усунення порушень закону, до яких вони призвели, а також скасовувати незаконні акти індивідуальної дії; 4) вимагати від посадових чи службових осіб надання пояснень щодо допущених порушень, а також вимагати усунення порушень причин та умов, що їм сприяли, притягнення винних до передбаченої законом відповідальності тощо. Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час застосування заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи

громадян в органах та установах, шляхом проведення регулярних перевірок, а також у зв'язку з необхідністю належного реагування на відомості про можливі порушення законодавства, що містяться в скаргах, зверненнях чи будь-яких інших джерелах. У межах реалізації зазначеної функції прокурор має право залучати відповідних спеціалістів. Прокурор зобов'язаний негайно звільнити особу, яка незаконно (за відсутності відповідного судового рішення, рішення адміністративного органу або іншого передбаченого законом документа чи після закінчення передбаченого законом або таким рішенням строку) перебуває в місці тримання затриманих [241].

Аналіз прав (повноважень) та обов'язків наведеного переліку учасників адміністративно-деліктного провадження (законний представник, захисник, особи, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення, особи, які уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення (суд, судді), прокурор) дає підстави одночасно розглядати їх і як суб'єктів захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень. Урахування їхньої ролі в зазначених правовідносинах і специфіка статусу неповнолітнього як суб'єкта адміністративного делікту вимагає з'ясування ще одного важливого питання, а саме доцільності чи необхідності спеціалізації тих учасників адміністративно-деліктного провадження, які здійснюють цю діяльність на професійній основі (ідеться про суддів, прокурорів, захисників).

Спеціалізацію або щонайменше високий професіоналізм осіб, які уповноважені на роботу з дітьми в межах кримінальної юстиції (умовно – «ювенальна спеціалізація»), у положеннях міжнародних і національних правових актів, наукових і практичних публікаціях окремих фахівців (К. Гамільтон [332, с. 50–51], Ю. Ємець [69, с. 7–8], Дж. Т. Вайтхед, С. П. Лаб [373], С. Старосольська [279]) розглянуто як принцип або гарантію забезпечення прав дітей у ювенальній юстиції [23, с. 81]. З огляду на практику застосування Європейським судом ст. 6 Конвенції Ради Європи про захист

прав людини і основоположних свобод (1950), у випадку, якщо передбачені санкції є достатньо суворими, то вчинене правопорушення має природу кримінального злочину, а отже, його судовий розгляд має відповідати принципу справедливості відповідно до ст. 6 Конвенції (п. 39 рішення ЄСПЛ у справі «Лучанінова проти України» від 9 червня 2011 року) [278]. З огляду на те, що значна частина санкцій за адміністративні правопорушення передбачає адміністративні стягнення, схожі за природою з видами кримінальних покарань, на цю категорію справ поширюються вимоги ст. 6 Конвенції. У Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя, дружнє до дитини, зазначено: «Усі фахівці, які працюють з дітьми і для дітей, повинні отримувати необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також щодо процедур, які адаптовані до них»; «фахівці, які мають безпосередній контакт з дітьми, також повинні бути навчені спілкуватися з ними в будь-якому віці та стадії розвитку, а також із дітьми, які знаходяться в умовах особливої вразливості» (п. 14, 15) [87]. У Керівних принципах акцентовано, що вони стосуються будь-яких проваджень за участю дітей. Крім того, серед очікуваних результатів Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016–2021) йдеться про підготовку фахівців у сфері права щодо правосуддя, дружнього до дітей, медіації тощо [282, с. 18].

Слід констатувати, що обов'язкові вимоги з приводу спеціалізації в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх осіб чинне українське законодавство містить лише стосовно суддів і слідчих (ч. 14 ст. 31, ч. 2 ст. 484, ч. 1 ст. 499 КПК України). На рівні підзаконних нормативних актів, які мають адміністративно-правову природу в кримінальному провадженні, визначено ювенальну спеціалізацію прокурорів і персоналу органів пробації. Важливе місце в системі ювенальної юстиції відведено й наданню якісної правової допомоги дітям, що перебувають у «конфлікті» із законом. Утім додаткових умов стосовно залучення чи вимог до кандидатури адвоката, який братиме участь у кримінальному провадженні щодо захисту прав неповнолітнього, законодавство не висуває [23, с. 84–87]. Натомість можна навести такий

приклад зі світової практики: фламандська Асоціація адвокатів (Бельгія) та її Комісія ювенальних адвокатів пропонує своїм членам дворічний курс із прав дітей. Правова інформація доповнює базову підготовку в галузі дитячої психології та розвитку, а також практичним навчанням, таким як спілкування з дітьми. Відвідування всіх модулів є обов'язковим, щоб отримати сертифікат «ювенального адвоката» [324, с. 65]. У Нідерландах ювенальний суддя, ювенальний прокурор, ювенальний адвокат, центри пробації, спеціально підготовлені поліцейські та Рада із захисту дітей при Міністерстві юстиції [116, с. 90] є ключовими елементами системи ювенальної юстиції.

З метою з'ясування думки фахівців права (суддів, прокурорів, адвокатів) щодо ювенальної спеціалізації учасників юрисдикційних проваджень за участю неповнолітніх ми провели анкетування (участь в опитуванні взяли 120 осіб) (додаток Б). Згідно з його результатами, 100 % респондентів схвалює ювенальну спеціалізацію суддів, прокурорів та осіб, що здійснюють досудове розслідування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Позицію щодо обов'язкової спеціалізації захисника в таких категоріях проваджень поділяють 56,3 % опитаних.

Так звана ювенальна спеціалізація в адміністративно-деліктному провадженні є ще менш поширеною практикою, однак для процесу забезпечення прав й інтересів дітей у таких суспільних відносинах має важливе значення. Соціальне опитування засвідчило, що всі опитані фахівці схвалюють необхідність ювенальної спеціалізації суддів, які здійснюватимуть розгляд справ про адміністративні правопорушення щодо неповнолітніх; відповідну спеціалізацію прокурора в адміністративно-деліктному провадженні поділяють 62,5 %, захисника – 56,3 %, осіб, які мають право скласти протоколи про адміністративні правопорушення, – 6,3 % (рис. 3).

Рис. 3. Результати опитування працівників суду та правоохоронних органів щодо ювенальної спеціалізації

Чільне місце в системі спеціалізованих органів у справах неповнолітніх належить ювенальному суду. Відокремлені (автономні) від загальної системи ювенальні суди функціонують у деяких, але не всіх країнах, наприклад: Франції, Бельгії, Італії, Іспанії, Нідерландах, Швейцарії, Австрії, Аргентині, Колумбії, Венесуелі, Японії тощо. Це притаманно для так званої континентальної моделі ювенальної юстиції, де суди мають широку предметну підсудність: усі види правопорушень неповнолітніх розглядають саме там, і водночас суд розглядає справи дітей, які потребують допомоги держави [27, с. 152; 285, с. 118]. Поняття «ювенальний суд» І. В. Ольшанецький визначає як державний орган, який відповідно до визначених Конституцією та законом процедур судочинства здійснює правосуддя щодо неповнолітніх. Це поняття, на думку науковця, відображає значно ширші повноваження, ніж ті, які визначені українським законодавцем для ювенального суду та судді, зокрема це поняття наділяє суд повноваженнями на здійснення всіх видів судочинства у сфері ювенальної юстиції, а не лише на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх [149, с. 48]. Якщо українська модель

кримінального судочинства щодо неповнолітніх є інтегрованою в галузеву систему судочинства [28, с. 84] (правосуддя здійснюють хоч і спеціалізовані судді, але в загальних судах), то адміністративно-деліктне провадження не містить і таких вимог.

З положень ч. 2 ст. 6 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» випливає, що справи, зазначені в частині першій цієї статті, розглядають спеціально уповноважені на те судді (склад суддів) за участю представників служб у справах дітей, крім випадків, передбачених законом, а до таких (у частині першій) законодавець відносить і справи щодо неповнолітніх, які вчинили адміністративні правопорушення, віком від 16-ти до 18 років [225]. Однак у ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» цей припис не знайшов додаткового підтвердження, і ювенальна спеціалізація суддів передбачена лише в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх [249]. КУпАП також не містить вимоги щодо спеціалізації суддів, що, на думку М. Ю. Веселова, «безумовно, є правовим казусом» [24, с. 51].

Серед опитаних у межах нашого дослідження фахівців права більшість респондентів переконані, що справи про адміністративні правопорушення щодо неповнолітніх мають розглядати суди, водночас деякі з них віддають перевагу саме спеціалізованим ювенальним судам. Інша частина опитаних вважає, що розгляд цієї категорії справ можуть здійснювати суди чи інші посадові особи, які уповноважені складати протокол про адміністративне правопорушення (у разі, якщо кваліфікація правопорушення передбачає застосування виховних заходів згідно зі ст. 13 та 24-1 КУпАП). Тож виключна компетенція суду щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, які вчинені неповнолітніми, хоча й відповідає чинному українському законодавству, втім залишає місце для подальших дискусій.

Нормативно-правова спеціалізація прокурора в адміністративно-деліктному провадженні має підзаконний характер. Наказ Офісу Генерального прокурора від 4 листопада 2020 року № 509 безпосереднє виконання функцій

прокуратури, зокрема і щодо здійснення нагляду за додержанням законів під час застосування до дітей заходів впливу за адміністративні правопорушення, доручає так званим ювенальним прокурорам (прокурорам, які мають високі моральні, ділові та професійні риси). Здійснення цих повноважень реалізують у межах ст. 26 Закону України «Про прокуратуру» шляхом проведення перевірок, моніторингу судових рішень і рішень адміністративних органів, внесення письмових вказівок й оскарження постанов у справах про адміністративні правопорушення (п. 11.6 наказу) [230]. Водночас практика засвідчує, що фактична участь прокурора в захисті прав неповнолітніх осіб в адміністративно-деліктному провадженні не є системною і має незначний відсоток у загальній кількості таких справ.

Адміністративно-деліктні відносини охоплюють і виконання (реалізацію) адміністративного стягнення. Захист прав і забезпечення найкращих інтересів неповнолітніх осіб на останній стадії цього виду провадження є не менш важливим завданням відповідних органів й установ, які забезпечують таку діяльність. Громадські, виправні й суспільно корисні роботи виконує орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань (ст. 321-1, 322, 325-1 КУпАП). Сектор ювенальної пробації (далі – Сектор) є уповноваженим органом з питань пробації, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, і пробації щодо неповнолітніх. Згідно з Типовим положенням про Сектор (затверджене наказом Міністерства юстиції України від 18 серпня 2017 року № 2649/5), серед його основних завдань визначено виконання адміністративних стягнень щодо неповнолітніх осіб у вигляді громадських робіт, виправних робіт і суспільно корисних робіт, дотримання прав людини й громадянина під час здійснення заходів пробації щодо неповнолітніх [286]. Пробацію щодо неповнолітніх здійснює орган пробації спільно з органами й службами у справах дітей, спеціальними установами та

зкладами, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень [240].

Захист прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, безпосередньо стосується адміністративно-деліктних відносин, але може виходити за їх межі, а тому проводити таку діяльність (також в інший спосіб) можуть й інші інституції.

Коли йдеться про реалізацію права дитини на безоплатну вторинну правову допомогу в адміністративно-деліктному провадженні, слід зазначити про Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, які призначають адвокатів для участі у цих провадженнях. Згідно з Положенням про такі Центри, вони: узагальнюють, аналізують і поширюють практику надання безоплатної вторинної правової допомоги; забезпечують оплату послуг і відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу в установленому порядку; здійснюють моніторинг дотримання адвокатами стандартів якості надання безоплатної правової допомоги та в разі отримання згоди відповідного суб'єкта права на безоплатну вторинну правову допомогу – оцінювання якості її надання; організовують підвищення кваліфікації адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, працівників регіональних і місцевих центрів тощо [213].

Захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі (у вигляді парламентського контролю) здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений). Метою цього контролю є не лише запобігання порушенням прав і свобод людини, а й сприяння їх поновленню (нагадаємо, що в ст. 1 Конвенції ООН про права дитини (1989) визначено: «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку» [112]). Права цього суб'єкта захисту прав дитини (зокрема і такої, яку притягують до адміністративної відповідальності) окреслено в ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». Зокрема він уповноважений: відвідувати без попереднього повідомлення про час і мету відвідування місця,

у яких особу примусово тримають за судовим рішенням або рішенням адміністративного органу; бути присутнім на засіданнях судів усіх інстанцій; з метою захисту прав і свобод людини й громадянина особисто або через свого представника в установленому законом порядку звертатися до суду про захист прав і свобод осіб, які через недосягнення повноліття не спроможні самостійно захистити свої права та свободи; направляти у відповідні органи акти реагування Уповноваженого в разі виявлення порушень прав і свобод людини й громадянина для вжиття цими органами заходів тощо [255].

Окрему групу суб'єктів захисту прав дітей в адміністративно-деліктних відносинах становлять інституції, які створюють певні передумови для функціонування, а подеколи й створення інших суб'єктів (тобто забезпечують формування відповідної політики «протекціонізму» процесуальних та інших прав неповнолітніх в адміністративно-деліктному провадженні):

– Кабінет Міністрів України – розробляє та подає на розгляд Верховної Ради України проєкти законів України про правосуддя, дружнє до дитини; про внесення змін до законодавчих актів, спрямований на встановлення вимог до кваліфікації певних учасників проваджень у справах про адміністративні правопорушення;

– Радник – уповноважений Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації – здійснює заходи, спрямовані на захист і відновлення порушених прав та законних інтересів дитини, інформує громадськість про такі заходи та їх результати;

– Національна школа суддів України, Офіс Генерального прокурора, МВС України, Національна поліція України, Міністерство юстиції України, Національна асоціація адвокатів України – забезпечують підвищення кваліфікації суддів, прокурорів, поліцейських, працівників органу пробації, адвокатів з питань дотримання та захисту прав дитини в провадженнях у справах про адміністративні правопорушення;

– Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх (є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету

Міністрів України) – створює міжінституційну платформу для системного обговорення та вирішення проблемних питань розвитку правосуддя щодо неповнолітніх, прийняття узгоджених рішень, що відповідають інтересам дитини, тощо.

Зрештою, слід зазначити про правозахисні вітчизняні й міжнародні громадські організації та науково-дослідні установи, які займаються дослідженням питань захисту прав дітей у різних сферах суспільного життя. Дослідження позитивних світових практик засвідчує, що більшість країн схвалюють утвердження «Child Law» («дитячого права») як комплексної, міждисциплінарної галузі, яка охоплює широке й різноманітне коло правовідносин, одним з учасників яких є дитина. Наприклад, Стокгольмський центр прав дитини (Stockholm Centre for the Rights of the Child – дослідницький центр і платформа Стокгольмського університету, що здійснює дослідження та операції, зосереджені на правах дітей та юридичних питаннях, які стосуються дітей, у широкому спектрі ситуацій та різних галузях права) визначає, що Child Law можна схарактеризувати як сукупність усіх законів, які будь-яким способом вирішують або регулюють життєві ситуації за участю дітей, зокрема права дітей, які закріплені в Конвенції ООН про права дитини. У юридичній школі Гарварду є Child Advocacy Program (CAP). Розробники цієї навчальної програми стверджують, що вони прагнуть просувати інтереси дітей шляхом сприяння продуктивній взаємодії між науковими колами та світом політики і практики, а також через підготовку поколінь студентів опосередковано сприяти реформуванню законодавства та здійсненню соціальних змін. Створення Центру «Адвокат дитини» Вищої школи адвокатури НААУ в серпні 2020 року започаткувало вітчизняну платформу дитячого права відповідно до принципів і підходів зарубіжного досвіду спеціалізації адвокатів у сфері Child Law [31].

Ми окреслили систему основних суб'єктів захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, до якої входять:

1) суб'єкти формування політики захисту прав дітей в адміністративно-деліктних відносинах:

- Радник – уповноважений Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації;

- Кабінет Міністрів України;

- Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх;

- Національна школа суддів України, Офіс Генерального прокурора, МВС України, Національна поліція України, Міністерство юстиції України, Національна асоціація адвокатів України;

2) суб'єкти, які представляють і захищають права й інтереси неповнолітньої особи в провадженнях у справах про адміністративні правопорушення:

- законні представники;

- захисник;

3) суб'єкти, які мають здійснювати захист прав неповнолітніх під час реалізації адміністративно-юрисдикційних повноважень у провадженнях у справах про адміністративні правопорушення:

- особи, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення (посадові особи органів Національної поліції);

- суд (судді);

4) суб'єкти, які мають здійснювати захист прав неповнолітніх під час виконання адміністративних стягнень чи заходів впливу:

- органи пробації (сектор ювенальної пробації);

- органи і служби у справах дітей;

- міждисциплінарні команди з питань соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах (у разі реформування системи юстиції, дружньої до дитини) та інші органи;

5) особи, які здійснюють нагляд за виконанням законів під час провадження в справах про адміністративні правопорушення:

– прокурор;

б) суб'єкти, які здійснюють запобігання порушенням прав і свобод дитини, сприяють їх поновленню:

– центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги;

– Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;

– ЄСПЛ;

7) громадські правозахисні організації та наукові правозахисні установи (наукові школи) [60, с. 41–42].

Звісно, перелік цих інституцій може бути доповнено шляхом деталізації чи реформування системи захисту прав дітей в Україні.

Вважаємо за доцільне окреслити такі властивості та перспективи, що характеризують систему суб'єктів захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень: а) завдання щодо захисту прав дітей в адміністративно-деліктних відносинах відповідні суб'єкти реалізують у межах адміністративно-юрисдикційної діяльності чи публічного адміністрування; б) обов'язок низки суб'єктів щодо захисту прав зазначеної категорії осіб впливає із завдань провадження у справах про адміністративні правопорушення та поєднується з їхніми адміністративно-юрисдикційними повноваженнями; в) ювенальна спеціалізація таких учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення, як суддя, прокурор, захисник, є необхідною умовою ефективного захисту прав дитини, яка перебуває в конфлікті із законом, і забезпечення її найкращих інтересів в адміністративно-деліктних правовідносинах; г) для забезпечення якісної правничої допомоги захисником неповнолітньої особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, має бути лише адвокат, який здобув (бажано) ювенальну спеціалізацію та здійснює адвокатську діяльність відповідно до законодавства; д) необхідно активізувати участь наукових, правозахисних установ й інституцій місцевих громад до пошуків і запровадження дієвих

адміністративно-правових механізмів захисту прав неповнолітніх осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності [60, с. 42–43].

З метою залучення прокурора в адміністративно-деліктне провадження пропонуємо в Кодексі України про адміністративні правопорушення статтю 250 доповнити частиною третьою такого змісту: *«При провадженні у справах про адміністративні правопорушення, вчинені особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, участь прокурора в розгляді справи судом є обов'язковою»*.

2.3. Адміністративно-правові форми захисту прав неповнолітніх, що притягаються до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень

Функціонування більшості суб'єктів захисту прав неповнолітніх, яких притягаються до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, відбувається у вигляді реалізації ними своєї компетенції (процесуальних прав) за допомогою відповідних форм. Таку діяльність, як і будь-яке інше явище у сфері публічного адміністрування, слід розглядати в діалектичній єдності змісту й форми. С. М. Мельничук вважає, що «правозастосовна форма правової діяльності – це обумовлений правом і змістом напрямів діяльності держави нормативно визначений процес діяльності компетентних органів державної влади, посадових осіб, а в окреслених чинним законодавством межах, способах і недержавних організацій із застосування правових приписів у чіткій процесуально-процедурній формі, результатом якої є акт правозастосування з метою ефективного здійснення функцій держави. Це формулювання оптимально відображає основні моменти в розумінні правозастосовної діяльності як правової форми здійснення функцій держави на сучасному етапі, оскільки відображає зміст цієї правової форми діяльності держави та її спрямованість;

місце держави в політичній системі суспільства як первинного суб'єкта, однак вторинного, субсидіарного щодо особистості й громадянського суспільства інституції» [138, с. 38]. В. Р. Біла, досліджуючи форми та зміст публічного адміністрування, зауважує, що «форма виражає зміст діяльності публічної адміністрації, який доцільно вбачати не лише у втіленні в життя субстрату державної волі, однак і в активній участі у формуванні адміністративного права, залучення до нього самоврядних організацій та інших інститутів громадянського суспільства, побудові його зв'язків із зовнішнім середовищем. Форма є способом існування змісту діяльності публічної адміністрації, тобто дозволяє відмежувати за зовнішніми ознаками, виокремити назовні різні за своєю суттю види діяльності публічної адміністрації, надати юридичної сили її велінням; форма володіє власною структурою, її призначення – організувати, упорядкувати зміст діяльності публічної адміністрації, тим самим надати не лише юридичної сили правилам поведінки, що складатимуть сутність права, однак і забезпечити їх ієрархію, утворити та забезпечити стійкість зв'язків як між елементами адміністративного права, так і правом та іншими явищами суспільного життя, що потребують юридичної регламентації» [15, с. 83].

У більшості наукових публікацій (їх окремих частинах), присвячених висвітленню форм адміністративної діяльності (у будь-якій сфері суспільних відносин), розгляд цього питання розпочинається зі з'ясування лексичного значення слова «форма». У більшості тлумачних словників цей термін потрактовано як спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація та зовнішній вияв [20, с. 1543]. У правничих дослідженнях слово «форма» здобуває специфічного сигніфікативного значення – вираження або вияв управлінської діяльності суб'єкта владних повноважень.

Формами діяльності органів публічної влади вважають зовнішню сторону їх функціонування, тобто сукупність їх однорідних дій, які здійснюють у певних організаційних межах, визначених законодавством. Іншими словами, форми діяльності – це однорідні види діяльності, що здійснюються органами державної влади через виконання ними своїх функцій.

На переконання Р. М. Опацького, найбільш обґрунтованою та конструктивною є позиція тих науковців, які, розглядаючи форми діяльності як особливий структурний елемент правового статусу органів публічної влади, розмежовують правові (юридичні) й організаційні (неправові) форми їх діяльності залежно від характеру породжуваних наслідків. Правові форми передбачають діяльність, яка пов'язана зі здійсненням юридично значущих дій. Такому вияву діяльності відповідних суб'єктів властиві гранично жорстка правова визначеність і настання юридично значущих наслідків [150, с. 347]. Тож правова форма діяльності органів держави – це визначений законодавством (юридично оформлений) порядок здійснення ними юридично значущих дій та операцій, спрямованих на здійснення функцій держави. Правові форми діяльності державних органів поділяють на установчу, правотворчу, правозастосовну, контрольню-наглядову та правосуддя [3, с. 132–134; 73, с. 396–400; 128, с. 182–183]. Р. М. Опацький до цього переліку додає інтерпретаційну форму, яка, за його словами, «пронизує всі основні форми створення і реалізації права», охоплює «роботу щодо з'ясування та роз'яснення змісту і цілей норм права» [150, с. 349].

Від правових форм діяльності держави відрізняють організаційні (або фактичні) форми, оскільки вони є фактичними діями, спрямованими на сприяння реалізації функцій держави. Якщо право як форма владного веління держави безпосередньо впливає на поведінку та свідомість індивіда, пропонуючи йому суспільно корисну модель поведінки, то організаційні форми справляють вплив опосередковано – переважно шляхом створення сприятливих умов для такої поведінки. Правові форми пов'язані з виданням юридичних актів, а організаційні – реалізуються в межах уже виданих актів і становлять фактичні дії, що сприяють здійсненню прийнятих правових актів. Вони не пов'язані з виданням юридичних актів, тому не спричиняють юридичні наслідки, хоча реалізуються в межах певного правового регулювання на основі виконання вимог законності [3, с. 132–134; 73, с. 396–400; 128, с. 182–183].

Р. М. Опацький стверджує, що всі форми мають низку спільних ознак: 1) урегульовані матеріальними та процесуальними нормами права; 2) приводять до юридично значущих наслідків, тобто до виникнення, зміни або припинення правовідносин; 3) завжди пов'язані з розглядом юридичних справ, а саме таких життєвих обставин, які прямо передбачені законом (чи іншим нормативно-правовим актом) і потребують відповідного підтвердження та юридичного забезпечення; 4) їх здійснюють виключно вповноважені на те органи держави й посадові особи; конкретний склад, обсяг повноважень учасників правової форми діяльності чітко фіксують відповідним нормативним актом; 5) втілюються в здійсненні безпосередніх операцій з нормами права (матеріальними та процесуальними); 6) їх результати завжди закріплюють у відповідних процесуальних документах, що мають офіційний характер і встановлену законом форму; 7) пов'язані з необхідністю використання різноманітних методів і засобів юридичної техніки [150, с. 349–350].

У новітній юридичній літературі зазначено, що характер форм діяльності конкретного суб'єкта визначають «природою суб'єкта державної влади та його компетенцією в галузі здійснення державно-владних повноважень» [150, с. 347]. У своєму дослідженні за результатами теоретичного аналізу функцій держави щодо забезпечення правового статусу неповнолітніх С. П. Коталейчук доходив висновку, що в цій сфері вони реалізуються в правореалізаційній та правоохоронній формах [119, с. 11]. Н. М. Опольська стверджує, що захист прав дитини громадянським суспільством може здійснюватися як у юрисдикційній, так і в неюрисдикційній формах, водночас передбачає захист як визнаних прав дитини, так і формально не закріплених (моральних) прав [151, с. 14]. Ми поділяємо підхід тих науковців, які вважають, що реалізація галузевої політики захисту прав дітей втілюється в найрізноманітніших формах: у встановленні загальнообов'язкових правил, стандартів і нормативів; створенні (реорганізації, ліквідації) управлінських структур; здійсненні кадрових призначень; проведенні контрольно-наглядових заходів; організації

та підтримці наукових досліджень, інформаційних кампаній, інвестиційних проєктів тощо. Однак, попри широкий спектр конкретних способів реалізації ювенальної політики, більшість із них за природою та характером є однорідними [150, с. 351].

Відповідно до найпоширенішої класифікації, форми адміністративної діяльності суб'єктів захисту прав дітей в адміністративно-деліктних відносинах також доцільно розглядати в межах класичного поділу: правові й неправові. Зокрема, О. І. Бондарчук до правових форм адміністративної діяльності органів, служб і спеціальних установ у сфері соціального захисту прав дітей відносить: видання правових актів управління, укладання адміністративних договорів, прийняття актів індивідуального характеру, вчинення реєстраційних дій та інших юридично значущих дій (облік, моніторинг), до організаційних – роботу з дітьми та сім'ями, інформаційні заходи, науково-практичні заходи, психологічну підтримку, заходи щодо підвищення кваліфікації працівників тощо [17, с. 9].

Адміністративно-правовими формами захисту прав неповнолітніх, яких притягуються до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, є:

1) *видання адміністративних актів*. Серед суттєвих ознак адміністративних нормативно-правових актів органів публічної адміністрації необхідно виокремити їх *нормативність* (за їх допомогою встановлюють (затверджують) загальні правила регулювання однотипних відносин, зокрема тих, які стосуються оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, забезпечення прав затриманих осіб, осіб, яких притягують до адміністративної відповідальності, режиму законності тощо (наприклад, Порядок інформування центрів з надання безоплатної правничої допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, затверджений постановою КМУ від 28 грудня 2011 року № 1363 (у редакції від 11 березня 2015 року № 110) або Інструкція з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в

органах поліції, затверджена наказом МВС України від 6 листопада 2015 року № 1376)); *обов'язковість* (імперативність) – виконання адміністративного акта полягає в здійсненні, реалізації прийнятого рішення, яке в ньому викладено [109, с. 40]; *односторонність*, тобто такий акт є результатом юридично-владного волевиявлення відповідного суб'єкта, що його видав [296, с. 64];

2) *укладання адміністративних договорів*. В адміністративно-правовій сфері є відносини, які ніяк не можуть ґрунтуватися на основі наказу. Договірні правовідносини дають змогу суб'єктам здійснювати відособлене погодження волевиявлення та приймати взаємовигідні спільні рішення [296, с. 65]. О. І. Харитонova зауважує, що адміністративно-правовий договір є засобом кореляції взаємодії учасників адміністративних відносин на засадах координації та реординації [292, с. 8]. В адміністративно-деліктних відносинах за участю неповнолітніх також наявна зазначена правова форма діяльності суб'єктів цих правовідносин. Наприклад, повноваження адвоката на участь у розгляді справи про адміністративне правопорушення за участю неповнолітнього в разі надання безоплатної правничої допомоги підтверджують ордером чи дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, або договором про надання правової допомоги, виданим відповідно до Порядку і умов укладення договорів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу (затвердженого постановою КМУ від 11 січня 2012 року № 8). До ордера обов'язково додають витяг з договору, у якому зазначають повноваження адвоката або обмеження його прав на вчинення окремих дій як захисника. Відповідно до завдань і наданих повноважень, Координаційний центр з надання правової допомоги забезпечує проведення наукових досліджень і прикладних розробок, зокрема підготовку оглядів законодавства України й іноземних держав з питань надання правової допомоги неповнолітнім особам, що перебувають у конфлікті із законом, і практики його застосування, здійснює методичне забезпечення та консультаційну підтримку із зазначених

питань. Для цього Координаційний центр з надання правової допомоги укладає меморандуми з правозахисними організаціями, науковими установами, державними органами й органами місцевого самоврядування (наприклад, Меморандум про співпрацю між Українською Гельсінською спілкою з прав людини та Координаційним центром з надання правової допомоги від 18 квітня 2016 року) тощо;

3) *вчинення інших юридично значущих дій*. До них належать такі дії, які безпосередньо створюють нове юридичне становище, змінюють наявні правовідносини або стають необхідною умовою для настання зазначених правових наслідків – незалежно від того, були вони спрямовані на ці наслідки чи ні. Такими діями є реєстрація, документування, примусове виконання адміністративних стягнень, застосування примусових заходів без попереднього видання таких актів [4, с. 255]. Згідно зі ст. 260 КУпАП, у випадках, безпосередньо передбачених законами України, з метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи неповнолітнього його можуть затримати уповноважені особи поліції. негайно після фактичного затримання особи (а в разі затримання неповнолітнього, на наше переконання, це набуває особливого значення) орган (посадова особа), уповноважений здійснювати адміністративне затримання, повідомляє за допомогою телефонного, факсимільного зв'язку на єдиний телефонний номер системи надання безоплатної правничої допомоги й інші телефонні номери, електронної пошти або через комплексну інформаційно-аналітичну систему забезпечення надання безоплатної правової допомоги відповідному регіональному центру з надання безоплатної вторинної правничої допомоги. Повідомлення суб'єктів подання інформації, які надходять до регіонального центру, реєструють у журналі реєстрації таких повідомлень у момент їх надходження та в системі. Протягом години з моменту реєстрації повідомлення заявника або уповноваженого з прав людини уповноважена службова особа регіонального центру проводить перевірку інформації про затримання особи шляхом підготовки й надсилання

від імені такого центру запиту факсимільним зв'язком на адресу відповідного регіонального або міжрегіонального органу. Протягом години з моменту реєстрації повідомлення суб'єкта подання інформації про затримання неповнолітньої особи або реєстрації факсограми, що підтверджує інформацію про затримання особи, уповноважена службова особа регіонального центру в установленому порядку призначає адвоката шляхом видання доручення для надання такій особі безоплатної вторинної правової допомоги, копію якого із зазначенням реєстраційного номера повідомлення за допомогою факсимільного зв'язку, електронної пошти або через систему передають суб'єкту подання інформації, яку він реєструє [169]. У цьому прикладі можна встановити ланцюг юридично значущих дій, які створюють нове юридичне становище як для дитини (вона здобуває статусу затриманої особи), так і для посадовців відповідних державних установ (у поліції виникає обов'язок сповістити про затримання дитини регіональний центр з надання безоплатної вторинної правничої допомоги, посадові особи якого мають призначити затриманому неповнолітньому захисника, у захисника (у разі погодження) виникають повноваження захищати затриманого тощо), змінюють наявні правовідносини або стають необхідною умовою для настання зазначених правових наслідків. До речі, до юридично значущих дій слід віднести й заходи посадових осіб, уповноважених складати протоколи про адміністративні правопорушення щодо встановлення особи та віку правопорушника, якщо є підстави вважати, що ним є неповнолітня особа. З'ясування факту недосягнення такою особою на час учинення правопорушення 16-ти років виключає можливість притягнення її до адміністративної відповідальності (у разі досягнення малолітнім правопорушником 14-ти років до адміністративної відповідальності за ч. 3 ст. 184 КУпАП або ч. 3 ст. 173-4 КУпАП можуть бути притягнуті його батьки чи особи, які їх замінюють), а недосягнення 18-ти років – зобов'язує уповноважених посадовців складати протокол про адміністративне правопорушення і в обов'язковому порядку направляти його для розгляду до суду тощо.

Правові форми також класифікують за змістом, цілеспрямованістю, способом вираження, суб'єктом застосування.

1. За *змістом* адміністративно-правові форми захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, поділяють на:

– *нормотворчу* – суб'єкти адміністративної діяльності (здебільшого це суб'єкти формування політики захисту прав дітей в адміністративно-деліктних відносинах) використовують цю форму в межах своєї компетенції з метою встановлення нового або зміни, доповнення чи скасування організаційно-правового механізму захисту прав дітей, забезпечення режиму законності діяльності суб'єктів адміністративно-правової юрисдикції в адміністративно-деліктних правовідносинах, реалізації процедури здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення за участю неповнолітніх, які є обов'язковими для інших органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, а також юридичних осіб, що не належать до сфери управління суб'єкта нормотворення. Нормотворча діяльність органів виконавчої влади, зазначає Є. А. Гетьман, становить сутність і зміст нормотворчого процесу, який є різновидом правотворчості й полягає в діяльності уповноважених органів (державної виконавчої влади України, посадових осіб таких органів) зі створення нормативно-правових актів у порядку, суворо регламентованому законодавством (залежно від органу нормотворення та виду нормативно-правового акта, який створюють) [34, с. 46]. Відповідно до Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади (затвердженого постановою КМУ від 28 грудня 1992 року № 731), суб'єктами нормотворення є міністерства, інші органи виконавчої влади [210]. Наприклад, серед наказів Генерального прокурора з основних напрямів прокурорської діяльності є наказ від 4 листопада 2020 року № 509 «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству». Утім у процесі ініціювання та підготовки проєкту нормативного акта можуть брати

участь й інші суб'єкти (ініціювання нормативного акта відбувається шляхом подання відповідних ідей та пропозицій суб'єктами нормотворення [294, с. 145]). Наприклад, відповідно до Положення, Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх бере участь у розробленні проєктів нормативно-правових актів з питань, що належать до її компетенції [257]. Тож слід визнати, що правозастосовна діяльність може мати або пряму, або опосередковану форми;

– *правозастосовну* – полягає в діях суб'єктів щодо застосування норм права. Тобто, стверджують Р. А. Калюжний та Л. О. Шапенко, правозастосовна діяльність є важливою складовою механізму правового регулювання, функціональне призначення якої полягає в продовженні розпочатого правотворчістю процесу шляхом переведення закріплених у нормах права ідеальних моделей поведінки в реальну правову дійсність, де відбувається виконання певних завдань задля впорядкування різноманітних відносин у соціумі [84, с. 8]. Правозастосовна форма захисту прав неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності, залежить від завдань (ролі в механізмі адміністративно-правового захисту) і повноважень суб'єкта, виду й характеру конкретних ризиків чи виявів порушень прав дитини в цих правовідносинах.

2. За *цілеспрямованістю* (метою використання) правозастосовні форми адміністративної діяльності суб'єктів захисту прав неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності, поділяються на:

– *внутрішні* – існують для здійснення внутрішньоорганізаційної діяльності відповідних суб'єктів: рішення штатних питань, ведення діловодства, а також вирішення питань матеріально-технічного й іншого забезпечення адміністративної діяльності. Наприклад, під час підготовки до моніторингового візиту (виїзна форма роботи Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини) начальник Управління з дотримання прав дитини та сім'ї Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за погодженням із представником Уповноваженого з питань

дотримання прав дитини та сім'ї визначає з числа працівників Управління керівника моніторингової групи та формує склад цієї групи; готує та подає доповідну записку (за результатами аналізу інформації про можливі порушення прав дитини) задля отримання доручення Уповноваженого на проведення позапланового моніторингового візиту чи безвізної перевірки певних державних органів, установ тощо [216];

– *зовнішні* – використовують з метою забезпечення виконання покладених на суб'єктів захисту прав неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності завдань і функцій. Для суб'єктів юрисдикційних проваджень, які лідирують, це втілюється в дотриманні процесуальної форми провадження, виконанні таких дій та прийнятті таких рішень, які не виходять за межі встановленої для них законом компетенції;

– *позитивно-перспективні* – втілюються у вимогах і заходах позитивно-перспективного характеру, які зазвичай створюють умови реалізації процесуальних прав або примушують певного учасника своїми діями виконувати покладений на нього обов'язок [142, с. 55]. Під час складання протоколу про адміністративні правопорушення особа, яка його складає, повинна роз'яснити особі, яку притягують до адміністративної відповідальності, її права й обов'язки, передбачені ст. 268 КУпАП, про що роблять відмітку в протоколі. Якщо неповнолітня особа, так само як і її законний представник, заявляють клопотання про потребу в послугах перекладача, останнього призначає орган (посадова особа), у провадженні якого знаходиться справа про адміністративне правопорушення (ст. 274 КУпАП). Також вважаємо, що до позитивно-перспективних правових форм захисту прав неповнолітніх, які вчинили адміністративні проступки, може бути віднесено врегулювання конфлікту між неповнолітнім правопорушником і потерпілою стороною шляхом добровільного відшкодування шкоди, публічного вибачення. Зауважимо, що процедури провадження у справах про адміністративні правопорушення, порівняно з кримінальними, є спрощеними, а перелік засобів для захисту неповнолітньої особи, яку притягують до

адміністративної відповідальності, доволі обмежений. Однак сподіваємося, що в перспективі окреслені правові форми будуть не лише визначені в Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей, а й матимуть відповідне закріплення в адміністративному законодавстві України;

– *ретроспективно-відновлювальні* – адміністративно-правові форми реагування на випадок імовірного чи фактичного порушення прав неповнолітньої особи, яку притягують до адміністративної відповідальності. Можуть здійснювати як у межах провадження у справах про адміністративні правопорушення, наприклад, оскарження прокурором постанови у справі про адміністративне правопорушення чи особою, щодо якої її винесено, апеляційний перегляд справи, так і поза адміністративно-деліктним провадженням, наприклад, звернення неповнолітніх осіб чи їх законних представників, захисників про порушення прав і свобод дитини до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, провадження справ та призначення Уповноваженим перевірок за фактами звернень тощо. До цієї підгрупи можна віднести також такі заходи, як проведення внутрішніх службових розслідувань (перевірок) за фактами допущення порушень законності (у нашому випадку – тих вимог законодавства, що призвели (чи ймовірно призвели) до порушень прав неповнолітніх учасників адміністративно-деліктних відносин), притягнення винних посадових осіб до дисциплінарної відповідальності тощо. Ці приклади (зокрема останній) засвідчують, що позитивно-перспективні, як і ретроспективно-відновлювальні, адміністративно-правові форми захисту прав неповнолітніх осіб, яких притягують до адміністративної відповідальності, за цілеспрямованістю одночасно можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми.

3. За *способом вираження* правозастосовні форми захисту прав неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності, поділяють на:

– *письмові* – складання (винесення) індивідуальних актів-документів, як-то протоколу про адміністративне правопорушення щодо неповнолітнього,

письмових вказівок ювенального прокурора й оскарження постанов у справах про адміністративні правопорушення, подання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (акт, який вносить Уповноважений до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадовим і службовим особам для вжиття відповідних заходів у місячний строк щодо усунення виявлених порушень прав і свобод дитини) тощо;

– *усні* – накази, вказівки, розпорядження, команди. Зокрема, до повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини закон відносить право вимагати від посадових і службових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності сприяння проведенню перевірок діяльності підконтрольних і підпорядкованих їм підприємств, установ, організацій, виділення спеціалістів для участі в проведенні перевірок, експертиз і надання відповідних висновків (п. 6 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»). Прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, має право вимагати від посадових чи службових осіб надання пояснень щодо допущених порушень, а також вимагати усунення порушень та причин й умов, що їм сприяли, притягнення винних до передбаченої законом відповідальності (п. 4 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про прокуратуру») тощо;

– *конклюдентні* – конкретні жести та дії уповноваженої особи для демонстрування наочності виявленої проблеми. Згідно зі ст. 26 Закону України «Про прокуратуру», прокурор у будь-який час за посвідченням, що підтверджує займану посаду, має право відвідувати будь-які місця, до яких доставлено осіб (зокрема неповнолітніх) з метою складання протоколу про адміністративне правопорушення чи в яких особи примусово тримаються згідно із судовим рішенням або рішенням адміністративного органу.

4. Об'єктивне вираження форми захисту прав неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності, залежить, зокрема, і від інституційної складової. Міжнародні стандарти ювенальної юстиції рекомендують передавати справи неповнолітніх на розгляд позасудових установ [74]. Про важливість ролі судів (суддів) у захисті прав неповнолітніх осіб, яких притягують до адміністративної відповідальності, ми зазначали в попередньому підрозділі. Правозастосовні форми такого захисту реалізують у межах здійснення судочинства, що є виключною компетенцією судів. Тож за *суб'єктом застосування* правозастосовні форми захисту прав неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності, можна поділити на судові й позасудові.

Специфіка правовідносин, які є предметом нашого дослідження, полягає в тому, що суб'єктів захисту прав неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності, умовно можна поділити на тих, що є:

а) учасниками адміністративно-деліктного провадження (форми їх діяльності обумовлені правовим регулюванням провадження у справах про адміністративні правопорушення);

б) інші інституції, які здійснюють формування політики та забезпечують публічне адміністрування у сфері захисту прав дітей в адміністративно-деліктних відносинах.

До переліку суб'єктів першої групи ми відносимо й таких учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення, як законні представники й захисник. Вони своєю чергою не наділені державно-владними повноваженнями, проте як учасники адміністративно-деліктного провадження мають процесуальні права, реалізація яких також має здійснюватися за певною адміністративно-правовою процедурою і тягне юридично значущі наслідки. Законні представники мають право в межах адміністративно-деліктного провадження заявляти клопотання; від імені неповнолітнього, інтереси якого вони представляють, приносити скарги на рішення органу (посадової особи),

який розглядає справу. Такі форми звернення мають певні юридичні наслідки – зокрема, вони є обов’язковими до розгляду тощо.

Продовжуючи розгляд правових форм захисту прав неповнолітніх, яких притягують до будь-якої юридичної відповідальності, слід зауважити про процесуальну форму провадження в таких справах.

Діяльність органів (посадових осіб), які мають право складати протоколи, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, є формалізованою. Тобто така діяльність упорядкована, урегульована, має певні форми, які створює низка вимог, що пред’являють до неї. Наприклад, у кримінальному провадженні порядок його здійснення називають ще кримінальною процесуальною формою діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду, а також усіх осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Отже, процесуальна форма передбачає правовий режим кримінальної чи адміністративно-деліктної процесуальної діяльності, що охоплює дотримання юридичних процедур, виконання певних процесуальних умов і забезпечення гарантій у певному виді провадження [123, с. 14].

Юридичними процедурами слід вважати певну послідовність, черговість вчинення процесуальних дій (наприклад, складання протоколу про адміністративні правопорушення в разі його оформлення у двох примірниках, направлення цього адміністративного матеріалу до суду для прийняття рішення у справі). Процесуальними умовами є нормативні приписи, які встановлюють підстави здійснення процесуальних дій (наприклад, підстави застосування заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення); зобов’язують окремих учасників провадження отримувати попередній дозвіл (згоду) чи повідомляти про проведені дії.

Учений-правознавець, фахівець у галузі кримінального процесу Ю. М. Грошевий зазначав, що кримінальна процесуальна форма гарантує права та законні інтереси всіх осіб, які беруть участь у справі [123, с. 15]. Отже, процесуальні гарантії – це спеціальні правові заходи, що забезпечують

реалізацію прав і законних інтересів учасників кримінального провадження та виконання покладених на них обов'язків.

Застосування під час провадження у справах про адміністративні правопорушення заходів державного примусу також обумовлює високий ступінь формалізації процесу. Слушно зауважує М. В. Ковалів, що це частково зближує провадження у справах про адміністративні правопорушення з кримінальним процесом [93, с. 241].

Загальність адміністративно-деліктної процесуальної форми передбачає її диференціацію. Для прикладу, диференціацією кримінальної процесуальної форми Ю. М. Грошевий пропонував вважати можливість у межах єдиної судової системи, єдиного кримінального процесуального законодавства, ґрунтуючись на єдиних засадах кримінального провадження, вирішувати єдині завдання кримінального провадження різними способами. Науковці виокремлюють два напрями диференціації кримінальної процесуальної форми: її спрощення (спрощене провадження щодо кримінальних проступків) й ускладнення (кримінальне провадження щодо неповнолітніх, провадження в суді присяжних). Водночас запровадження ускладненої кримінальної процесуальної форми має цілком раціональне пояснення, що може бути обумовлено, наприклад, необхідністю встановлення додаткових процесуальних гарантій для окремих категорій осіб, що характеризуються певними специфічними юридично значущими властивостями тощо [123, с. 15–16].

Водночас адміністративному провадженню не властива складна процедура розслідування справ, спрощено порядок порушення, а нерідко й розгляду справи [93, с. 241]. Але спрощеність процедури адміністративно-деліктного провадження також є відносною характеристикою і залежить від того, з чим порівнювати. Порівняно з кримінальною процесуальною формою, адміністративно-деліктна, справді вирізняється оперативністю процесуальних процедур, меншим навантаженням обов'язкових процесуальних умов тощо. Попри це, розглядаючи провадження у справах про адміністративні

правопорушення, також слід зазначати про його загальний та спрощений порядок. Законодавство України про адміністративні правопорушення виключає можливість спрощеного порядку вирішення справ про адміністративні проступки стосовно неповнолітніх. Тож диференціацію адміністративно-деліктної процесуальної форми не здійснюють у напрямі її спрощення, а навпаки, може йтися про доцільність її так званого ускладнення, спрямованого на встановлення додаткових процесуальних гарантій захисту прав неповнолітніх осіб, яких притягують до адміністративної відповідальності.

До ознак диференціації процесуальної форми в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх І. Я. Мокрицька відносить: особливий предмет доказування, участь законного представника, обов'язкову участь захисника, достовірне встановлення віку особи, з'ясування відомостей, що характеризують неповнолітню особу тощо [140, с. 57–58]. У правовій регламентації провадження у справах про адміністративні правопорушення ми не спостерігаємо такої чіткої диференціації та додаткових процесуальних умов до процесуальної форми у випадку здійснення провадження щодо неповнолітніх. Законодавець для всіх випадків однаково в ст. 280 КУпАП окреслює обставини, що підлягають з'ясуванню під час розгляду справи про адміністративне правопорушення (предмет доказування). Можна лише зауважити, що в разі вчинення деяких адміністративних проступків (за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) у разі накладення стягнення на загального (дорослого) суб'єкта правопорушення закон виключає можливість урахувати характер вчиненого делікту, особу порушника, ступінь вини, майнове становище, обставини, що пом'якшують й обтяжують відповідальність (ч. 2 ст. 33 КУпАП), оскільки санкції тих статей, які передбачають відповідальність за цю категорію деліктів, все одно не містять жодних альтернатив. Натомість ч. 2 ст. 13 КУпАП закріплює можливість урахувати характер вчиненого правопорушення та особи правопорушника в разі вчинення таких проступків особами віком від 16-ти до

18 років і застосовувати до них заходи впливу, передбачені ст. 24-1 цього Кодексу. Законодавство України про адміністративні правопорушення не встановлює обов'язкової участі захисника у справах про адміністративні правопорушення, вчинені неповнолітніми особами.

Водночас наявність навіть загальних для всіх учасників адміністративно-деліктних проваджень процедур, умов і гарантій створює мінімально необхідний правовий режим захисту процесуальних прав, зокрема й неповнолітніх учасників цих правовідносин.

Отже, обираючи за основу класичну модель адміністративно-правової науки, слід констатувати, що захист прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, здійснюють у правовій та неправовій (організаційно-забезпечувальній) формах. Ця діяльність так само втілюється в таких адміністративно-правових формах, як видання адміністративних актів, укладання адміністративних договорів, вчинення інших юридично значущих дій.

Адміністративно-правові форми захисту прав неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності, пропонуємо класифікувати за змістом (нормотворча і правозастосовна), цілеспрямованістю (внутрішні й зовнішні; позитивно-перспективні та ретроспективно-відновлювальні), способом вираження (письмові, усні, конклюдентні), суб'єктом застосування (судові та позасудові).

Висновки до розділу 2

Основу захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, становить комплекс взаємопов'язаних і взаємодоповнюваних принципів адміністративно-деліктного провадження та міжнародно-правових стандартів (правил) поведіння з дітьми під час здійснення правосуддя.

На основі позицій науковців, зарубіжного досвіду й аналізу численних законодавчих спроб визначення принципів захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, виокремлено дві групи принципів. Головними принципами, які утворюють першу групу засад, є: верховенство права; законність; гуманізм і недискримінація; своєчасне, всебічне, повне й об'єктивне з'ясування обставин кожної справи; відповідальність лише за вчинення протиправного діяння; невідворотність та індивідуалізація адміністративної відповідальності; відкритість і прозорість, поєднані із забезпеченням права дитини на конфіденційність; участь законних представників у провадженні; забезпечення професійної правничої допомоги; презумпція невинуватості; презумпція вразливості адміністративно-процесуальних прав дитини; оскаржуваність дій та рішень суб'єктів адміністративної юрисдикції, відповідальність таких суб'єктів за свої дії та рішення.

Другу групу засад становлять основні принципи: забезпечення найкращих інтересів дитини; доступ неповнолітнього до суду й отримання необхідної інформації в доступній для дитини формі та способі; участь неповнолітнього в адміністративно-деліктному процесі щодо нього (принцип активної участі, зокрема презумпція здатності дитини бути повноцінним учасником цих правовідносин, обов'язкова участь неповнолітнього в розгляді адміністративної справи щодо нього); вільне висловлювання дитиною власних поглядів, урахування її думки (принцип бути почутою); застосування затримання та примусового утримання дітей лише як виняткового заходу і на якомога стисліший строк.

Коли неповнолітні вступають у конфлікт як правопорушники, однаково важливо, щоб вони зустрілися із системою, яка розуміє та поважає їхні права.

Сформульовано висновок, що ювенальну юстицію слід розглядати через систему державних, судових, правоохоронних, освітніх і виховних інституцій, що мають на меті захищати права, свободи й інтереси дитини. На основі здійсненого дослідження визначено систему основних суб'єктів захисту прав

неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень. До них входять: 1) суб'єкти формування політики захисту прав дітей в адміністративно-деліктних відносинах: Радник – уповноважений Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації; Кабінет Міністрів України; Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх; Національна школа суддів України, Офіс Генерального прокурора, МВС України, Національна поліція України, Міністерство юстиції України, Національна асоціація адвокатів України; 2) суб'єкти, які представляють і захищають права й інтереси неповнолітньої особи в провадженнях у справах про адміністративні правопорушення: законні представники, захисник; 3) суб'єкти, які мають здійснювати захист прав неповнолітніх під час реалізації адміністративно-юрисдикційних повноважень у провадженнях у справах про адміністративні правопорушення: особи, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення (посадові особи органів Національної поліції тощо); суд (судді); 4) суб'єкти, які мають здійснювати захист прав неповнолітніх під час виконання адміністративних стягнень чи заходів впливу: органи пробації (сектор ювенальної пробації); органи й служби у справах дітей; міждисциплінарні команди з питань соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах (у разі реформування системи юстиції, дружньої до дитини) й інші органи; 5) особи, які здійснюють нагляд за виконанням законів під час провадження в справах про адміністративні правопорушення (прокурор); 6) суб'єкти, які здійснюють запобігання порушенням прав і свобод дитини, сприяють їх поновленню: центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; ЄСПЛ; 7) громадські правозахисні організації та наукові правозахисні установи (наукові школи). Перелік цих інституцій може бути доповнено шляхом деталізації чи реформування системи захисту прав дітей в Україні.

Узагальнено результати опитування, яке засвідчило, що більшість дітей потребують стійких знань у правовій сфері. Інше дослідження підтвердило

високий ступінь узгодженості думок експертів і законодавця щодо необхідності запровадження ювенальної спеціалізації суддів, прокурорів в адміністративно-деліктному провадженні; захисника; осіб, які будуть наділені правом складати протоколи про адміністративні правопорушення, вчинені неповнолітніми.

Аргументовано необхідність окреслити перспективи, що характеризують систему суб'єктів захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень. Серед яких: а) завдання щодо захисту прав дітей в адміністративно-деліктних відносинах відповідні суб'єкти реалізують у межах адміністративно-юрисдикційної діяльності чи публічного адміністрування; б) обов'язок низки суб'єктів щодо захисту прав зазначеної категорії осіб впливає із завдань провадження у справах про адміністративні правопорушення та поєднується з їхніми адміністративно-юрисдикційними повноваженнями; в) ювенальна спеціалізація таких учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення, як суддя, прокурор, захисник, є необхідною умовою ефективного захисту прав дитини, яка перебуває в конфлікті із законом, і забезпечення її найкращих інтересів в адміністративно-деліктних правовідносинах; г) для забезпечення якісної правничої допомоги захисником неповнолітньої особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, має бути лише адвокат, який здобув (бажано) ювенальну спеціалізацію та здійснює адвокатську діяльність відповідно до законодавства; д) необхідно активізувати участь наукових, правозахисних установ й інституцій місцевих громад до пошуків і запровадження дієвих адміністративно-правових механізмів захисту прав неповнолітніх осіб, яких притягують до адміністративної відповідальності.

Визначено, що наявність навіть загальних для всіх учасників адміністративно-деліктних проваджень процедур, умов і гарантій створює мінімально необхідний правовий режим захисту процесуальних прав, зокрема неповнолітніх учасників цих правовідносин.

Слід констатувати, що захист прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, здійснюють у правовій та неправовій (організаційно-забезпечувальній) формах. Ця діяльність так само втілюється в таких адміністративно-правових формах, як видання адміністративних актів, укладання адміністративних договорів, вчинення інших юридично значущих дій.

Адміністративно-правові форми захисту прав неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності, запропоновано класифікувати за змістом (нормотворча і правозастосовна), цілеспрямованістю (внутрішні та зовнішні; позитивно-перспективні, ретроспективно-відновлювальні), способом вираження (письмові, усні, конклюдентні), суб'єктом застосування (судові й позасудові).

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛОЖЕНЬ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПРИТЯГАЮТЬСЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

3.1. Зарубіжний досвід захисту прав неповнолітніх, що притягаються до відповідальності за адміністративні правопорушення

Розглядаючи неповнолітнього як спеціального суб'єкта адміністративної відповідальності, зауважимо, що в більшості країн визначення віку, з якого настає адміністративна відповідальність, є доволі складною проблемою. Науковці здебільшого аналізують три моделі правового регулювання адміністративної відповідальності. Перша – «німецька» модель правового регулювання адміністративної відповідальності, до неї тяжіє законодавство Швейцарії, Бельгії, Італії та Португалії, де адміністративні правопорушення також є різновидом кримінально караних діянь, закріплених у кримінальних кодексах [304, с. 134–135].

У Німеччині відповідальність неповнолітніх тісно пов'язана з двома основними законами – Кримінальним і Цивільним кодексами. Відповідно до положень Цивільного кодексу [313], кожна особа несе відповідальність за шкоду, яку вона протиправно заподіяла іншій особі. Шкода може бути завдана як умисно, так і з необережності. Однак закон ставить дітей під особливий захист. Діти до 7-ми років не несуть відповідальності за шкоду. Діти віком від 7-ми до 10 років несуть відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок дорожньо-транспортних пригод, лише в разі вчинення умисних дій. Діти віком до 18 років несуть відповідальність, якщо вони усвідомлювали власні дії в силу віку та зрілості [331; 364].

2024 року в Німеччині за оприлюдненою статистикою найпоширенішими злочинами серед неповнолітніх віком від 14-ти до 17 років

(189 149) були крадіжки – 64 428, вуличні заворушення – 41 509, наркозлочини – 26, 022, пошкодження майна – 19 112, злочини проти статевої свободи – 17 794, злочини проти свободи пересування та вільного вибору місця проживання – 15 780, злочини проти громадського порядку – 12 780, образа – 10 724, порушення правил дорожнього руху – 7957, погрози – 7945 [333].

Практика засвідчує, що неповнолітні мають віковий поділ у контексті зведення статистичних даних – діти до 14 років, неповнолітні (від 14-ти до 18 років), підлітки (від 18-ти до 21 року). Діти до 14 років, які вчинили незначне правопорушення, все одно потрапляють у загальну статистику кримінальних злочинів, адже статистику щодо такої категорії неповнолітніх у Німеччині не ведуть. Якщо вони вчинили дії, які караються згідно із загальними правилами, то в більшості випадків у цій країні застосовують не Кримінальний кодекс, а закон про суди для неповнолітніх, який також відомий як ювенальний кримінальний закон. Його положення ґрунтуються на педагогічній системі, ураховують психологічний розвиток дитини [363]. За кримінальним законодавством до неповнолітніх найчастіше застосовують дисциплінарні стягнення, передусім якщо покарання для неповнолітніх видавалося «недоцільним», а виховні заходи були «недостатніми» [311]. Це можуть бути обмеження в користуванні або вилучення предметів дозвілля, за винятком матеріалів для читання, на термін до двох місяців; обмеження покупок на строк до одного місяця; обмеження або припинення перебування в громаді чи участі в індивідуальних заходах дозвілля на строк до двох місяців тощо. Під час затримання неповнолітні перебувають під наглядом медичного персоналу. Право брати участь у богослужіннях та інших релігійних заходах, а також проводити час на свіжому повітрі залишаються незмінними. Також батьки мають право бути присутніми під час допиту неповнолітнього, ставити питання підсудному, свідкам й експертам, можуть самостійно подавати клопотання під час процедури, неповнолітній або його законні опікуни мають право на вибір захисника та право на оскарження [309].

Узагальнюючи практику притягнення неповнолітніх до відповідальності, слід визначити позицію законодавця, яка полягає в тому, що: провідна ідея освітньої системи полягає в необхідності об'єднання зусиль педагогів, психологів, батьків, громадських організацій для виховання та перевиховання дітей; у кожному окремому випадку необхідно враховувати вияв моральних почуттів і моральних рис, психологічний стан особи [365].

Наступною країною цієї моделі є Італія. Адміністративна юстиція в Італії виокремлена в самостійну гілку правосуддя, що розглядає справи у сфері публічного управління між приватними особами й органами публічної адміністрації. Саме тому першочерговими завданнями органів адміністративної юстиції є захист прав і свобод приватних осіб від свавілля публічної адміністрації, забезпечення прийняття органами публічної влади належних рішень, які відповідають законам і не порушують права та свободи приватних осіб. Контроль за діяльністю органів публічної влади Італії здійснюють суди загальної юрисдикції та органи адміністративної юстиції. У процесі розгляду публічно-правових справ орган адміністративної юстиції перевіряє законність рішення, винесеного органом публічної адміністрації. Публічно-правові справи розглядають органи адміністративної юстиції за правилами адміністративно-процесуального кодексу Італії, який визначає систему адміністративних судів загальної юрисдикції та встановлює основні принципи їх діяльності, перелік учасників публічно-правових спорів та їх процесуальний статус, основні правила розгляду таких справ адміністративними судами загальної юрисдикції [273, с. 59]. У зв'язку з цим неповнолітні несуть відповідальність у межах кримінального та цивільного законодавства. В Італії батько й мати неповнолітньої дитини можуть бути притягнуті до цивільної відповіді за збитки, завдані деліктом останньої. Термін «батьківська відповідальність» охоплює повноваження, що впливають з батьківських чи будь-яких аналогічних відносин, які визначають права, обов'язки та представництво стосовно особи чи майна дитини батьків, опікунів або інших законних представників [342]. Основна ідея італійського

законодавця – це не перекласти відповідальність неповнолітнього на батьків або опікунів, а зробити її спільною. Передусім це стосується випадків, коли буде доведено, що батьки або опікуни виховували дитину належно, і проступок учинено за інших підстав [336]. Отже, батьки несуть відповідальність за всю шкоду, заподіяну їхньою неповнолітньою дитиною, оскільки вона ще не здатна «розуміти і воліти» [360].

За даними Служби кримінального аналізу Центрального управління кримінальної поліції Італії, злочинність серед неповнолітніх з 2010-го до 2022 року зросла на 15,34 %. У період з 2010-го до 2022 року кількість неповнолітніх правопорушників в Італії, передусім віком від 14-ти до 17 років, зросла з 28 196 до 32 522. Зокрема, збільшилася кількість правопорушень, учинених неповнолітніми через погрози (+27,6 % з 2019-го до 2022 року), бійки (+123,3 % з 2018-го до 2022 року), крадіжки (+11,9 % з 2010-го до 2022 року), пограбування (65,62 %), тілесні ушкодження (58,4 %). З 2010-го до 2022 року кількість умисних убивств, учинених неповнолітніми, зменшилася на 10 %, натомість кількість замахів на вбивство збільшилася на 32,3 % [353].

В Італії немає конкретних стандартів, які визначали б вікові групи для дітей, підлітків і молоді. Загалом ці періоди часу пов'язані зі шкільним навчанням і призначені для процесу дорослішання та повноліття, яке встановлено законом і сягає 18 років. Зазвичай поділ відбувається так: дитинство («*bambini/bambine*» – хлопчики/дівчатка) з періодом від народження до 10 років (раннє, або «перше» дитинство – 0–6 років, «друге» дитинство – 6–10 років); передпідлітковий вік («*ragazzi/ragazze*» – підлітки «хлопчики/дівчатка») від 11-ти до 13 років; молодь (італійський термін «*ragazzi/ragazze*») від 14-ти до 17 років. Однак ця схема лише частково відповідає визначенню загального психологічного розвитку. Після ратифікації Конвенції ООН про права дитини (1989) Законом № 176/1999 Італія автоматично прийняла визначення дитини («*fanciullo*») як синонім неповнолітнього [367].

Італійська пенітенціарна система для неповнолітніх від 14-ти до 18 років побудована навколо концепції, за якою особа має «розуміти і воліти». Кримінальний кодекс Італії закріплює три основні принципи відповідальності неповнолітніх: неповнолітній віком до 14 років не підлягає притягненню до відповідальності; підлягає притягненню будь-хто, кому на момент вчинення діяння виповнилося 14 років, але йому ще не виповнилося 18-ти, якщо він мав здатність розуміти й хотіти настання негативних наслідків; для неповнолітніх віком від 14-ти до 17 років усвідомлення та волевиявлення щодо вчиненого злочину обов'язково мають бути з'ясовані та встановлені, а для повнолітніх – припущені.

В Італії адміністративні органи в контексті кримінального провадження виконують освітню, профілактичну та виховну функції. Законодавство Італії передбачає використання інструментів для захисту неповнолітніх від негативного впливу антисоціальних груп і втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. До таких інструментів належить контроль за поведінкою неповнолітнього. До системи суб'єктів, що задіяні в провадженні, належать: офіс державного прокурора при суді у справах неповнолітніх, який може втручатися як у цивільні, так і в кримінальні справи за участю неповнолітніх, ініціювати «адміністративні» заходи щодо неповнолітніх для перевиховання неповнолітнього; суд у справах неповнолітніх (судовий орган першої інстанції, спеціалізований і зі змішаним складом, тобто складається з професійних суддів і почесних суддів, функціонує як суд першої інстанції в усіх кримінальних і цивільних справах, а також в «адміністративних» справах щодо неповнолітніх для можливого застосування заходів превентивного характеру); апеляційний суд, державний прокурор, суддя для попереднього розслідування, суд у попередньому слуханні (колегіальний орган, до складу якого входять професійний суддя та двоє (один чоловік і одна жінка) почесних суддів; суд з нагляду (має юрисдикцію щодо осіб, засуджених за злочини, віком до 25 років); наглядовий суд (є колегіальним органом, до його складу входять два професійні та два почесні судді).

У кримінальному, цивільному й адміністративному провадженні рішення можуть приймати професійні та почесні судді (чоловік і жінка). Професійний суддя повинен мати магістерський рівень з кримінального права, а почесний суддя – бути обізнаним з питань захисту прав неповнолітніх, експертом з біології, психіатрії, кримінальної антропології, педагогіки або психології тощо.

Систему суб'єктів можна доповнити департаментом ювенальної юстиції. З огляду на адміністративно-територіальний устрій Республіки Італія, права та функції, які раніше належали департаменту, було делеговано регіонам і місцевим органам влади. У великих містах створено спеціальні поліцейські служби зі спеціальною підготовкою щодо роботи з неповнолітніми, залучають волонтерів, громадські організації, соціальні служби, Національну службу охорони здоров'я, батьків, учителів, медіаторів і фахівців з культурного посередництва [337].

Указом Президента Італії 1988 року було затверджено Положення про кримінальний процес щодо неповнолітніх обвинувачених, у якому закріплено процесуальну модальність щодо кримінально-процесуального законодавства. Отже, сформовано диференційовану систему правосуддя з переходом неповнолітнього від об'єкта захисту до суб'єкта з певними правами, які потребують спеціального захисту. На першому місці, не залежно від стадії провадження, постають інтереси неповнолітнього, культурні й освітні потреби, що обумовлені єдиною метою – повернення суб'єкта до нормального соціального життя. Права неповнолітнього відповідають Мінімальним стандартним правилам Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), від 29 листопада 1985 року. Загалом їх можна визначити як: захист від медіа, право затриманого неповнолітнього на чотириразове харчування; право на віросповідання (наприклад, з нагоди Рамадану неповнолітні можуть споживати їжу до світанку та після заходу сонця, а також дозволено замінити страви зі свинини, включені до святкових столів); належний догляд, захист і всю індивідуальну допомогу на соціальному, освітньому, професійному,

психологічному, медичному та фізичному рівнях, необхідних для їх віку, статі, особистості; право бути вислуханим під час будь-якої судової чи адміністративної процедури; гарантується правова допомога; право на безоплатну допомогу перекладача, якщо неповнолітній не розуміє мови, яку використовують у провадженні; гарантується право на утримання окремо від дорослих правопорушників; гарантується право на побачення з батьками; право бути поінформованим і висловлювати свою думку [337].

Другу, «французьку модель» активно використовують для регламентації адміністративно-деліктних відносин у Франції, Австрії, Іспанії, Греції. Вона передбачає відмежування адміністративно-деліктного законодавства від кримінального, що виявляється в неможливості застосування до адміністративних деліктів і відносин, які виникають унаслідок їх вчинення, загальних положень кримінальних законів [18, с. 62; 34, с. 135].

Адміністративну відповідальність можна визначити як обов'язок адміністрації відшкодувати шкоду, заподіяну нею, іншим, або у французькому законодавстві адміністративну відповідальність також називають «відповідальність органів державної влади». Зазначене зумовлено тим, що фактично адміністративна відповідальність є обмеженішою, ніж відповідальність адміністрації (в органічному значенні цього терміна), і ширшою, оскільки також стосується приватних осіб, які безпосередньо беруть участь в управлінні справами [361].

Захист дітей та молоді у Франції регулюють різні нормативно-правові акти. Конкретний вік відповідальності не визначено, кожен закон урегулює окрему ситуацію. Відповідно до ст. 388 Цивільного кодексу, особу вважають неповнолітньою до досягнення нею 18 років. Молодь – це особи віком 21–25 років.

Серед заборон для неповнолітніх може бути встановлено указами префектур або муніципалітетів комендантську годину. Неповнолітнім віком до 13 років без супроводу дорослих може бути заборонено перебувати в громадських місцях з 23:00 до 06:00 (рішення Адміністративного суду

№ 235638 від 9 липня 2001 року (Колекція Лебона). Згідно зі ст. 85 Закону № 91-32 від 10 січня 1991 року «Про боротьбу з тютюнозалежністю та алкоголізмом», заборонено неповнолітнім віком до 16 років без супроводу батька, матері, опікуна чи іншої законної особи відвідувати ресторани. Однак неповнолітні віком від 13 років мають право навіть без супроводу відвідувати ресторан, який має ліцензію 1 класу на обслуговування безалкогольних напоїв. Неповнолітнім віком до 13 років заборонено перебувати в ресторанах (незалежно від ліцензії) без нагляду дорослих (ст. 3342-3 закону про охорону здоров'я). Стаття 3342-3 цього закону забороняє особам до 16-ти років відвідувати нічні бари, клуби й танцювальні заходи. Згідно зі ст. 14 Декрету № 59-1489 від 22 грудня 1959 року «Про правила проведення азартних ігор в казино на морських і термальних курортах і курортах», перебування неповнолітніх в ігрових залах заборонено. Згідно з Положенням про організацію та діяльність тоталізаторів від 1 квітня 1985 року № 85-390 на спортивні змагання не допускаються неповнолітні. Так само, згідно з Указом № 78-1067 від 9 листопада 1978 року «Про організацію та функціонування Loterie Nationale і Loto Nationale», їм заборонено грати в лотерею. Стаття L3342-1 Кодексу охорони здоров'я забороняє продаж алкогольних напоїв неповнолітнім [322].

Згідно зі ст. 227-25 Кримінального кодексу Франції, категорично заборонено стосунки між повнолітньою та неповнолітньою особою, яка не досягла віку 15 років, навіть якщо неповнолітня заявить про свою згоду на статеві зносини. Виняток щодо умов працевлаштування для осіб, молодших за 16 років, можна знайти в положеннях ст. L 4153-1 Кодексу законів про працю [357].

Захист молоді в Австрії не регулює єдиний закон, це завдання федеральних земель. Однак особа, яка не досягла 18 років, є неповнолітньою (§12 öBGB). У Штирії, Каринтії, Тіролі та Форарльбергу відбувається подальша диференціація віком до 14 років. У Зальцбургу дітьми вважають осіб

до 12 років. У Бургенланді, Нижній Австрії та Відні для осіб до 18 років використовують лише термін «молодь» [340].

В Іспанії кримінальне й адміністративне законодавство пройшло тривалу трансформацію щодо питання відповідальності неповнолітніх.

Закон про адміністративну процедуру 1958, який згодом було доповнено ст. 30 Закону 30/92 від 26 листопада, визнав неповнолітніх такими, що мають здатність діяти у відносинах з державною адміністрацією, захищати власні права й інтереси без допомоги особи, яка здійснює батьківські повноваження. Згодом було прийнято закон 2/1998 від 20 лютого щодо повноважень державних адміністрацій Країни Басків, де у ст. 6.3 було закріплено, що неповнолітні віком до 14 років не будуть нести відповідальності. Ці положення є чинними, законодавець донині не врегулював адміністративну відповідальність неповнолітніх. Доказом цього є те, що в більшості галузевих адміністративних законів не йдеться про неповнолітніх, як, наприклад, у Законі 7/85 від 2 квітня, який регулює основи місцевого самоврядування, Законі 50/1999 від 23 грудня про правовий режим володіння потенційно небезпечними тваринами, Законі про дорожній рух, транспортні засоби і безпеку дорожнього руху, схваленому Королівським указом 339/1990 від 2 березня. Положення законів не встановлюють вікових градацій для адміністративної відповідальності. З позицій законодавця дієздатність – це здатність діяти в адміністративній процедурі та законно виконувати конкретні дії перед адміністрацією, здійснюючи та захищаючи свої права (ст. 30), а деліктоздатність – це здатність усвідомлювати протиправний характер поведінки й діяти відповідно до цього знання. Другий аргумент полягає в тому, що за порушення адміністративного законодавства закони передбачають грошові стягнення у вигляді штрафу, а не заходи, спрямовані перевиховати неповнолітнього. Також галузеве адміністративне законодавство прийняло невдало сформульоване та не цілком зрозуміле положення про солідарну відповідальність (ст. 130), про встановлення відповідальності за невиконання обов'язків, покладених законом на батьків і опікунів щодо неналежного

запобігання вчиненню правопорушень неповнолітньою особою. З другого боку, законодавець не допускає притягнення до відповідальності осіб, які не вчиняли проступок.

На противагу адміністративному, у кримінальному праві в контексті відповідальності законодавство Іспанії передбачає чітку градацію на основі міжнародних норм і стандартів та розрізняє три вікові групи: перша – особи віком до 14 років, до яких застосовують Органічний закон 1/1996 від 15 січня про правовий захист неповнолітніх, який частково змінює Цивільний кодекс і Цивільно-процесуальний закон [344]; друга – особи від 14-ти до 18 років. До таких осіб застосовують Основний закон про кримінальну відповідальність неповнолітніх [345]; третя група – особи віком від 18-ти до 21 року. Таких неповнолітніх притягують до відповідальності за законом дорослих, однак можливі винятки [359].

Серед особливостей також слід зауважити, що термін накладення санкцій за адміністративні правопорушення становить від року до чотирьох. Процедура накладення санкцій має бути завершена, а рішення повідомлено протягом максимум одного року з моменту її ініціювання, причому її закінчення має відбуватися у формі та порядку, передбачених Законом 30/1992 від 26 листопада. Здебільшого процедуру ініціює не орган поліції, а муніципалітет, він надсилає також листи з рішенням, у якому зазначено суму штрафу. Закон також передбачає, що якщо правопорушення вчинено неповнолітніми віком понад 16 років, накладений штраф може бути замінено, за їхньою прямою згодою, виконанням суспільних робіт, які не оплачують. Роботи виконують на користь муніципалітету протягом періоду, що не перевищує тридцяти днів.

Спілкування неповнолітнього з поліцейським законодавець передбачив в Інструкції 12/2007 від 14 вересня Державного секретаря з питань безпеки щодо поведінки, якої вимагають від співробітників сил та органів державної безпеки, щоб гарантувати права осіб, затриманих або під вартою в поліції, а також Інструкцією 19/2005 від 13 вересня, що стосується практики проведення

особистого обшуку силами безпеки та корпусом, Інструкцією прокурора у справах неповнолітніх [326]. Обшук затриманих неповнолітніх проводять з абсолютною повагою до їхніх основних прав [341].

Юридична практика, описана на вебпорталі електронних консультацій Андалузького омбудсмена, за період 2016–2024 років дає змогу визначити види проступків, вчинених неповнолітніми, і види стягнень за них. Зокрема, адміністративним правопорушенням визнають: носіння подрібнювальної машинки для марихуани (штраф – 660 євро), розпивання заборонених напоїв і перебування в громадському місці, що визначене як заборонене для неповнолітніх (300 євро), куріння джойнту (600 євро), за порушення заборони ставати на ноги під час катання на гойдалці (150 євро), за носіння марихуани на вулиці (700 євро), пропуски занять у школі (закон визначає обов'язок неповнолітніх відвідувати школу до 16 років; у такому випадку штрафи визначають органи місцевого самоврядування, місцеві ради); уживання алкогольних напоїв, справляння природних потреб на вулиці або засмічення доріг загального користування (від 100 до 300 євро); переміщення на скутері без шолома (245 євро); неприбирання екскрементів свого собаки, вигулювання собаки без намордника (751 євро); носіння зброї неповнолітнім (1000 євро); участь у вуличних бійках (2000 євро); безквитковий проїзд у метро (конфлікт у стосунках з державною адміністрацією (діє лише в містах Гранада, Малага та Севілья), у такому випадку штраф сплачують транспортній компанії); безквитковий проїзд у трамваї (400 євро); за керування неповнолітнім скутером без водійського посвідчення (500 євро); переміщення неповнолітнього на моторизованих і немоторизованих транспортних засобах пішохідними зонами (100 євро); кидання яєць у фасад будівлі й перехожих на свято Хелловін (40 євро за 1 яйце); словесна образа поліцейського (800 євро); їзда на велосипеді в навушниках (500 євро) [334].

У Греції мінімальний вік притягнення до кримінальної відповідальності становить 15 років. Діти віком від 12-ти до 15 років, які вчинили кримінальне правопорушення, мають право на оскарження відповідного адміністративного

рішення після досягнення віку 17 років, це право належить виключно дитині. У цій країні в кожному суді першої інстанції та кожному апеляційному суді є суддя у справах неповнолітніх, слідчий у справах неповнолітніх і прокурор у справах неповнолітніх, які спеціалізуються на кримінальних справах за участю неповнолітніх [362].

Неповнолітній у Греції користується посиленням захистом з боку закону. На всіх стадіях кримінального переслідування він має право на допомогу як адвоката, так й опікуна. Спілкування між неповнолітнім та його адвокатом є конфіденційним і відбувається через зустрічі, листування, телефонні розмови, соціальні мережі, будь-які інші законні засоби. Неповнолітній має право на особисту зустріч і спілкування з адвокатом, який його представляє, до його допиту органами прокуратури, прокуратури або суду; представництво адвоката під час особистого огляду; представництво адвоката під час проведення слідчих дій або дій зі збирання доказів [376].

Неповнолітній, підозрюваний або обвинувачений у вчиненні злочину повинен пройти оцінку Служби ювенальної пробації та соціальної допомоги. Індивідуальна оцінка полягає в зборі інформації, яка є змістом відповідного звіту соціального дослідження, щодо особистості, економічного, соціального та сімейного середовища, а також психічного, фізичного й інтелектуального стану неповнолітнього [377].

У Греції надзвичайно високим є відсоток дитячої злочинності, зокрема в період 2021–2023 років. За даними поліції Греції, кількість нападів дітей на інших дітей 2022 року збільшилася на 59 %. Таку тенденцію було зафіксовано також у перші місяці 2023 року. Крім того, згідно зі звітами поліцейських, було помічено, що до більшості випадків насильства причетні хлопці віком 14–15 років. Однак протягом останніх років делінквентна поведінка починає виявлятися у віці від 12-ти до 14 років. Тобто інциденти, які виходять за межі «компетенції» сім'ї та школи, невпинно прогресують. У контексті цієї проблематики механізм захисту прав дитини охоплює широке коло суб'єктів, поступово відбувається впровадження політики щодо підвищення ролі

сімейних центрів муніципалітетів для вдосконалення батьківських навичок; залучення соціальних служб і соціальних працівників, роль яких нині є слабкою; подвоєння кількості психологів і соціальних працівників у школах, уведення посади консультанта зі шкільного життя в кожній середній школі, зміцнення органів підтримки, таких як центри міждисциплінарного оцінювання, консультування [329]. Також Міністерство освіти Греції ініціювало запровадження анонімною онлайн платформи для батьків, дітей і вчителів з питань обліку випадків агресивних дій з боку неповнолітніх [378].

Норми, порушення яких може бути розцінено як вчинення адміністративного правопорушення, містяться в різних законах цієї країни. Наприклад, немає спеціального закону, який забороняє появу неповнолітніх у громадських місцях без супроводу дорослих. Однак законом заборонено відвідувати нічні клуби й ресторани (Декрет президента 36/1994, ст. 1, §1, 1481/1994 ст. 12, §1 і 2 3730/2008 ст. 4). Заборонено перебувати в залі гральних автоматів особам віком до 23 років (Акт про регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор, ст. 3, §10). Спеціального закону, який забороняє вживання алкогольних напоїв неповнолітнім, у Греції немає, однак передбачено окремі норми, які зобов'язують власників барів і ресторанів встановлювати таку заборону щодо осіб, які не досягли віку 17 років (указ Президента 36/1994, ст. 1 абз. 1, п. b на підставі Закону 1481/1994). Також неповнолітнім заборонено вживати алкогольні напої в будь-яких громадських місцях, за винятком приватних заходів (Закон 3730/2008, ст. 4). Встановлено обмеження на відвідування кінотеатрів і перегляд фільмів (Закон 1597/1986, ст. 36, ч. 1 на основі Закону 1481/1994 «Про захист і розвиток кіномистецтва, сприяння грецькому кіновиробництву»). Особам віком до 18 років заборонено курити в громадських місцях (Y1/GP/fam. 76017 від 29-07/01-08-2002), а також заборонено продавати тютюнові вироби неповнолітнім (Закон 3730/2008, ст. 2) [317]. За даними поліції, 2023 року поширеними були правопорушення, пов'язані з пошкодженням майна, наркотиками, тілесними ушкодженнями, словесними образами, наклепом, сексуальними домаганнями тощо [310].

До третьої моделі належать країни англосаксонської правової системи, зокрема США і Велика Британія. Ця модель притаманна країнам з англосаксонськими правовими традиціями [303, с. 5].

Систему ювенальної юстиції в Сполучених Штатах Америки створено близько століття тому з метою відвернення неповнолітніх правопорушників від деструктивних покарань кримінальних судів і заохочення їх до реабілітації на основі індивідуальних потреб. Ця система мала бути зосереджена на дитині, яка потребує допомоги, а не на її вчинку. Однак зі стрімким поширенням дитячої злочинності 17 штатів перевизначили мету й акцентували на неналежному стані громадського порядку, його захищеності та невідворотності покарання неповнолітніх. Невід'ємною частиною цієї зміни фокусу стало переконання, що система ювенальної юстиції надто м'яко ставиться до неповнолітніх правопорушників. У Сполучених Штатах нині діє 51 система ювенальної юстиції. Кожен штат і округ Колумбія мають власні закони, які регулюють систему ювенальної юстиції. Федеральний уряд поширює юрисдикцію щодо незначної кількості неповнолітніх, наприклад, тих, хто вчиняє злочини в індіанських резерваціях або національних парках, і має власні закони щодо неповнолітніх у своїй системі [354, с. 154–158].

Центром системи ювенальної юстиції є суд у справах неповнолітніх або сімейний суд. Свого часу важливу роль у становленні прав неповнолітнього в США відіграли судові процеси, зокрема:

1) Кент проти США (1966) – порушено право неповнолітнього (16 років, крадіжка) на слухання, яке не забезпечило принцип «основи належного процесу та справедливого поводження», право на адвоката, доступ для ознайомлення з процесуальними записами до справи;

2) Уре Голт (1967) – порушено право неповнолітнього (15 років, лихослів'я по телефону) на справедливе повідомлення про звинувачення; право на адвоката; право на протистояння та перехресний допит свідків; бути захищеним від самообмови, отримувати стенограму судового засідання та

оскаржувати рішення судді. Під час затримання неповнолітнього не було повідомлено батьків, а також розгляд справи в суді відбувався без батьків;

3) Ін-ре Віншіп (1970) – порушено право неповнолітнього (12 років, крадіжка) – суд, використовуючи цивільно-правовий стандарт доказування під час винесення рішення, не врахував «перевагу доказів»;

4) Брид проти Джонса (1975) – порушено право неповнолітнього (17 років) на подвійний захист, право конституційного захисту від численних судових процесів (положення п'ятої поправки про подвійну небезпеку забороняє державам притягати до відповідальності особу як неповнолітнього, а потім – як дорослого за той самий злочин) [314].

Після прийняття Закону про ювенальну юстицію та запобігання правопорушенням (1980) було створено Федеральне управління ювенальної юстиції та Департаменту юстиції [354, с. 161]. Закон зобов'язував проводити розмежування між неповнолітніми правопорушниками з кримінальним статусом і без. Положення щодо деінституціоналізації правопорушників призвели до зменшення кількості правопорушників з кримінальним статусом. Згодом до Закону про правосуддя щодо неповнолітніх і запобігання правопорушенням (1988) внесено зміни щодо обов'язкового розмежування неповнолітніх і дорослих у місцях утримання під вартою та виправних колоніях, а також видалення неповнолітніх із в'язниць для дорослих та ізоляторів, також було внесено поправки, які вимагали від штатів полодання проблеми непропорційного ув'язнення неповнолітніх з числа меншин [354, с. 161]. Попри загальну зміну парадигми відповідальності неповнолітніх і нормативне закріплення їх прав, деякі штати на початку 1990-х років відмовилися від загальних тенденцій та посилювали відповідальність неповнолітніх, які відмовлялися ставати на шлях виправлення. Упродовж цих років набула чіткого механізму спрощена процедура притягнення неповнолітнього до відповідальності через систему ювенальної юстиції, що проходить поза судовою системою [354, с. 165–166]. 1996 року суди у справах неповнолітніх розглянули майже 1,8 млн справ про кримінальні

правопорушення і 162 000 справ про правопорушення [354, с. 167]. Серед заходів різного спрямування суди уповноважені застосовувати: примусове лікування; індивідуальне консультування з фахівцями чи направлення, за потреби, до інших служб; направлення до громадських організацій; консультування в кризових ситуаціях; направлення на різні види терапії (сімейні, когнітивно-поведінкові тощо); штраф; громадські роботи тощо [354, с. 207]. 2019 року суди у справах неповнолітніх щодо 265 000 неповнолітніх встановили випробувальний термін. Це найпоширеніше рішення в правосудді щодо неповнолітніх. Більшість молодих людей (80 %) були віком 14–16 або 17 років. Деякі штати практикують встановлення такого терміну для дітей віком від 10 років. У більшості штатів після проходження випробувального терміну молодь може залишатися на випробувальному терміні до 21 року. Афроамериканська й індіанська молодь є надмірно представленою у справах про пробацію. Згідно з федеральними даними, 2019 року афроамериканських підлітків було втричі більше, ніж решти категорій. Показник молоді американських індіанців перевищував показник у два з половиною рази. У більшості випробувальний термін містить перелік з 30 умов, наприклад, вони можуть передбачати комендантську годину; реституцію та/або громадські роботи; обов'язкову участь у зборах і лікувальних заходах; вимоги відвідувати школу й виконувати шкільні завдання, слухати батьків, носити електронний пристрій контролю; а також заборону спілкуватися з іншими особами, які перебувають на випробувальному терміні чи мають судимість тощо [327]. Відстежувати зміни на практиці складно не лише через відмінності в структурі системи ювенальної юстиції між штатами, а й тому, що зібрана інформація про розгляд справ і неповнолітніх відрізняється в кожному штаті [50]. 2021 року з 265 600 дітей, заарештованих у Сполучених Штатах, кожен третій був афроамериканцем, хоча такі діти становлять лише 15 % молоді в країні. Дві третини (67 %) дітей у системі ювенальної юстиції є афроамериканцями або індіанцями. Лише 7 % арештів щодо дітей були за насильницькі злочини [375].

Слід зауважити, що близько 85 % дітей утримують разом з дорослими правопорушниками. Попри те, що деякі штати відмовляються прийняти політику розміщення неповнолітніх окремо від дорослих, більшість визнає негативний вплив їх на дитину [355]. Більше половини дітей у в'язницях для дорослих утримували лише в п'яти штатах: Флориді, Коннектикуті, Огайо, Міссісіпі та Арізоні. Діти, які перебувають у в'язницях для дорослих, у 36 разів частіше вчиняють самогубство, ніж ті, яких поміщено в колонії для неповнолітніх [318], високим є рівень психологічних порушень, що безпосередньо впливають на вчинення повторних правопорушень [328].

Саме тому спеціалізовані суди й установи для неповнолітніх є найефективнішими для дітей та молоді [339], передусім з огляду на те, що більшість дітей, які перебувають у виправних закладах для дорослих, знаходяться там за ненасильницькі злочини [347]. Також зауважимо, що політики, які закріплюють наратив «жорсткої боротьби зі злочинністю», призвели до того, що для дітей не вдалося створити безпечні умови [375]. Станом на 2022 рік у 24 штатах США не встановлено мінімального віку для переслідування дітей. У цьому контексті США вважають країною з жорсткою практикою щодо дітей [358].

Проблема захисту прав дітей, на нашу думку, не має однозначного підходу до розв'язання у зв'язку з тим, що США не ратифікували Конвенцію ООН про права дитини (1989). Тому за загальним правилом незалежно від віку всі діти мають права, як і дорослі, що визначено Конституцією США, з певними особливостями законодавства штатів [319]. До штатів з найгіршими оцінками належать Міссісіпі, Вайомінг, Оклахома, Джорджія та Вашингтон. У США близько 53 000 дітей щороку судять у судах для дорослих. Жоден штат США не забороняє переслідування дітей у судах, і лише п'ять штатів (Каліфорнія, Колорадо, Массачусетс, Меріленд і Небраска) встановили мінімальний вік – понад 10 років [370]. Серед іншого права неповнолітнього в США класифікують за: статтю (чоловік, жінка); віком (від 1-го до 17-ти, від

18-ти до 20-ти, 21–24 роки, від 25 років); расою: білий, афроамериканець, індіанець, азіат [325].

Аналізуючи досвід Великої Британії, дослідники П. Дж. Лукас і Дж. Стейнс акцентують на певній специфіці, що полягає у впливі національно-культурних факторів. Наприклад, в англійській системі освіти негативні поведінкові вияви неповнолітніх позначені як емоційні та поведінкові складнощі. Те, що в північноамериканській літературі може бути описано як правопорушення, у Великої Британії може бути описано як образлива поведінка. Мінімальний вік кримінальної відповідальності в Англії, Уельсі та Північній Ірландії є одним із наймолодших у світі – 10 років. Загалом у встановленні відповідальності є градація для дітей до 8 років, від 8-ми до 13-ти, тих, кому виповнилося 14, і старші. Останніми роками порушують питання підвищення віку кримінальної відповідальності до 14 років і передання відповідальності за дітей віком 10–13 років, які заподіяли шкоду, до сфери соціального захисту дітей та розширення доступу до системної терапії, когнітивної чи поведінкової терапії для дітей молодшого віку, поведінка яких завдає шкоди [366].

2022 року Міністерство юстиції Великої Британії опублікувало Стратегічну основу для молодіжної юстиції, яка встановлює основні напрями для системи, зокрема, визначає такі права дітей:

1) у всіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюють їх державні чи приватні установи соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, найкращі інтереси дитини мають бути на першому місці;

2) держава зобов'язується забезпечити дитині такі захист і піклування, які необхідні для її добробуту, урахувавши права й обов'язки її батьків, законних опікунів або інших осіб, які несуть за неї юридичну відповідальність, і з цією метою вживає всіх відповідних законодавчих та адміністративних заходів;

3) держава забезпечує відповідність установ, служб і закладів, відповідальних за піклування про дітей або їх захист, стандартам, встановленим компетентними органами, зокрема щодо безпеки, охорони здоров'я, кількості та придатності їх персоналу, а також компетентний нагляд;

4) жодна дитина не може бути піддана свавільному чи незаконному втручанню в її особисте життя, сім'ю, недоторканність житла чи кореспонденції, а також незаконним посяганням на її честь і репутацію;

5) дитина має право на захист закону від такого втручання чи нападів;

6) жодна дитина не повинна піддаватися тортурам або іншому жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Ні смертна кара, ні довічне ув'язнення без можливості звільнення не можуть застосовувати за злочини, вчинені особами, молодшими за 18 років;

7) жодна дитина не може бути позбавлена волі незаконно чи свавільно. Арешт, затримання або тюремне ув'язнення дитини повинні здійснюватися згідно із законом і використовуватися лише як крайній захід та протягом найстислішого періоду;

8) з кожною позбавленою волі дитиною слід поводитися гуманно та з повагою до гідності, притаманної людській особистості, і так, щоб урахувати потреби осіб цього віку. Зокрема, жодна дитина, позбавлена волі, повинна бути відокремлена від дорослих, якщо тільки не вважають в інтересах дитини не робити цього, і вона має право підтримувати зв'язок зі своєю родиною шляхом листування та побачень, якщо не передбачено виняткових обставин;

9) жодна дитина, позбавлена волі, має право на швидкий доступ до правової та іншої відповідної допомоги, а також право оскаржити законність позбавлення її волі в суді чи іншому компетентному, незалежному й неупередженому органу, а також до швидкого прийняття рішення щодо будь-якої такої дії;

10) забезпечити, щоб законодавче використання перевірок із затриманням та обшуком було пропорційним, з огляду на вік та зрілість дитини, і не дискримінаційним;

11) регулярно збирати, аналізувати та публікувати дані, пов'язані з використанням перевірки дітей з метою затримання та обшуку, з розбивкою за віком, статтю, інвалідністю, географічним розташуванням, етнічним походженням і соціально-економічним статусом;

12) встановити законодавчий принцип, згідно з яким затримання слід застосовувати як крайній захід і протягом якомога стислішого часу, та забезпечити, щоб затримання не використовували дискримінаційно щодо певних груп дітей [374].

Кожній дитині гарантовано право на свободу, особисту недоторканність і захист гідності, що визначено в Конвенція ООН про права дитини та Стратегії дітей та молоді на 2020–2030 року [316]. У контексті механізму захисту прав дитини дієвим є закон про співпрацю служб у справах дітей (Північна Ірландія) 2015 року [321], а також комітет з прав дитини, що контролює виконання Конвенції ООН у Північній Ірландії. Важливою є діяльність уповноваженого у справах дітей і молоді та комісара, який звітує перед Асамблеєю та Парламентом [320].

У звіті «Аналіз правосуддя щодо неповнолітніх у Великій Британії на основі прав» було зазначено, що: у березні 2019 року афроамериканські діти в Англії та Уельсі в чотири рази частіше були заарештованими; 51 % – діти азійського походження та етнічних меншин, проти яких застосували електрошокер в Англії; 2019 року частка афроамериканських дітей, які отримали попередження або вирок, була майже втричі вищою, ніж частка таких дітей у загальній популяції дітей віком 10–17 років за останні роки. Звіт містить 45 рекомендацій для урахування урядом Великої Британії, зокрема необхідно: підвищити мінімальний вік кримінальної відповідальності до 14-ти років; припинити використання негуманних практик щодо дітей, таких як одиночне ув'язнення, електрошокери та кийки; гарантування анонімності

дітей, які вступають у контакт із законом і постають перед судом; проведення кількісних досліджень серед хлопців і дівчат азіатського походження та етнічних меншин щодо умов та причин злочинної та антигромадської поведінки [356].

Питання відповідальності неповнолітніх, окрім розглянутих вище трьох моделей, можна відобразити і через політику CRIN. Міжнародна мережа прав дитини виокремлює проблему низького віку відповідальності у світовому масштабі. Зібрані дані засвідчують, що країни реагують на вияви неналежної поведінки неповнолітніх через кримінальне законодавство. У поодиноких випадках країни практикують розроблення документів предметного характеру, що передбачають відповідальність за вчинки, які за зовнішніми ознаками схожі на адміністративні правопорушення. У табл. 1 представлено інформацію за узагальненими даними CRIN:

Таблиця 1

**Мінімальний вік притягнення до відповідальності
в законах, що визначають статус неповнолітнього правопорушника**

Африка [348]	
Ботсвана	Дітей віком до 14 років вважають не здатними вчинити кримінальне правопорушення, якщо не буде доведено, що під час вчинення злочину «дитина могла знати, що вона не повинна цього робити» [Закон про дітей, 2009, ст. 82(1)].
Гамбія	Мінімальний вік кримінальної відповідальності становить 12 років [Закон про дітей, 2005, п. 209].
Лесото	Дитина віком до 10 років не може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Дитина віком від 10-ти до 14 років може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише тоді, коли слідчий суддя переконається, що «дитина має здатність розуміти

	відмінність між правильним і неправильним, має здатність діяти відповідно до цієї оцінки». Прокуратура повинна довести поза розумним сумнівом, що дитина має таку здатність [Закон про захист та добробут дітей, 2011, № 7, п. 79(1)–(4)].
Ліберія	Неповнолітнім правопорушником є неповнолітній, який досягнув віку 7 років, але молодший ніж 18 років. [Процесуальний кодекс у справах неповнолітніх, розділ 11.11(b)]. Дитина віком до 7-ми років вважається недієздатним «правопорушником» [Процесуальний кодекс у справах неповнолітніх, ст. 11.1].
Мадагаскар	Дитина віком до 13 років не може бути притягнута до кримінальної відповідальності [Ордонанс про захист прав людини, № 62-038, 1962, ст. 35]. Діти віком від 13-ти до 16 років можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності, але суд має право розсуду в цьому відношенні [Постанова про захист прав людини № 2-038, 1962, ст. 44 і 46].
Сьєрра-Леоне	Жодна дитина не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за свої дії у віці до 14 років [Закон про права дитини, 2007, п. 70].
Південна Африка	Дитина, яка вчинила злочин у віці до 10 років, не вважається кримінально дієздатною, тому не може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Дитина віком понад 10 років, але молодша ніж 14 років, вважається несудимою, якщо держава не доведе протилежного. Щоб довести, що дитина має кримінальну дієздатність, держава повинна продемонструвати поза розумним сумнівом, що дитина була здатна оцінити

	відмінність між правильним і неправильним під час вчинення передбачуваного правопорушення та діяти відповідно до цієї оцінки [Закон про правосуддя щодо дітей, 2008, п. 7 і 11].
Того	Згідно з Кримінальним кодексом, діти віком до 13 років можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності перед судом у справах неповнолітніх [Code de Procedure Penale, ст. 455]. Проте запровадження Дитячого кодексу 2007 року фактично підвищило мінімальний вік кримінальної відповідальності до 14 років, передбачивши, що діти до цього віку є «кримінально невідповідальними» [Дитячий кодекс, 2007, ст. 302].
Туніс	Не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності особи, які не досягли віку 13 років [Кодекс про охорону дитинства, ст. 68].
Уганда	Мінімальний вік кримінальної відповідальності – 12 років [Закон про дітей, ст. 88].
Америка [352]	
Антигуа і Барбуда	Діти можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності з віку 8 років [Закон про правосуддя щодо дітей, 2015, п. 5].
Барбадос	Жодне правопорушення не карається, якщо воно вчинене дитиною, якщо тільки суд не вважає, що дитина віком понад 11 років і має «достатню здатність вчиняти злочин» [Закон про неповнолітніх правопорушників, ст. 7–9].
Болівія	До кримінальної відповідальності може бути притягнута особа, якій виповнилося 16 років [Кримінальний кодекс, ст. 5], але з 12 років можуть бути застосовані заходи соціально-виховного характеру, зокрема такі, що

	прирівнюються до позбавлення волі [Кодекс про дитинство та юність, ст. 222 і 223].
Бразилія	У Конституції Бразилії мінімальний вік кримінальної відповідальності офіційно визначено як 18 років. Якщо особа молодша за 18 років, передбачуване кримінальне правопорушення вважається правопорушенням, і до особи будуть застосовані соціально-виховні заходи. Якщо старша за 12 років – заходи можуть передбачати громадські роботи та часткову або повну інституціоналізацію в соціально-освітньому закладі. Якщо дитина не досягла віку 12 років, вона може бути влаштована під опіку або сім'ю, серед інших заходів, включаючи психологічний супровід та обов'язкове відвідування занять, які також можуть бути застосовані до дітей віком понад 12 років [Конституція, 1988 (зі змінами від 2017), ст. 288; Кодекс дітей та підлітків, 1990 (зі змінами від 2023)].
Колумбія	Діти можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності з віку 14 років, але підпадають під дію системи кримінально-виконавчої відповідальності неповнолітніх, за якою вони не мають судимості [Кодекс про дитинство та юність, ст. 139 і 159].
Домініка	Жодна особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за правопорушення, вчинене у віці до 12 років [Закон про дітей та молодь, 1970 (зі змінами від 1990), розділ 3].
Домініканська Республіка	Особа можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності з віку 18 років, але діти можуть бути піддані покаранню, зокрема позбавлення волі, з 13 років. Різні правила та покарання встановлено для дітей віком до

	і понад 15 років [Закон 126/03, Кодекс системи захисту та основних прав дітей і підлітків, ст. 223].
Еквадор	Кримінальний кодекс визначає, що мінімальний вік кримінальної відповідальності становить 18 років [Кримінальний кодекс, ст. 40], в окремих випадках діти можуть бути піддані покаранню, зокрема позбавлення волі, з віку 12 років [Кодекс про дитинство та юність, ст. 305].
Гайана	Жодна особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за правопорушення, вчинене у віці до 10 років [Закон про неповнолітніх правопорушників, розділ 3].
Нікарагуа	Згідно з визначенням кримінальної відповідальності, яке використовують у національному законодавстві, кримінальна відповідальність настає з 18 років, хоча діти можуть бути піддані покаранню в системі ювенальної юстиції з 13 років [Кодекс про дитинство та юність, ст. 95].
Азія [349]	
Афганістан	Дитина віком до 12 років не може бути притягнута до кримінальної відповідальності [Кодекс про неповнолітніх, ст. 5(1)].
Ірак	Діти можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені у віці від 9 років [Закон про захист неповнолітніх № 76, 1983, ст. 47(1) і 108].
Йорданія	Діти можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності з віку 7 років [Закон про неповнолітніх № 24, 1968, ст. 36].

Кувейт	Не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності особи віком до 7 років. Діти віком від 7 до 15 років, які вчиняють протиправні дії, можуть бути піддані покаранню, зокрема утриманню в спеціальних установах [Закон про неповнолітніх, 1983, ст. 6].
Ліван	Діти віком до 7 років не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності [Закон про захист неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом або під загрозою, № 422, 2002, ст. 3].
М'янма	Ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за злочин, учинений у віці до 7-ми років. Діти віком від 7-ми до 12 років можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності лише тоді, коли вони «досягли достатньої зрілості розуміння, щоб судити про характер і наслідки» своєї поведінки [Закон про дітей, розділ 28(a) і (b)].
Непал	Закон про дітей передбачає, що жодна дитина не може бути покарана за кримінальне діяння, якщо їй на момент учинення злочину не виповнилося 10 років. Діти віком від 10-ти до 13 років включно можуть отримати попередження лише за правопорушення, за які передбачено максимальне покарання у вигляді штрафу [Закон про дітей, 1992, розділ 11(1) і (2)].
Об'єднані Арабські Емірати	Мінімальний вік кримінальної відповідальності за кримінальним законом становить 7 років. Відповідно до законів шаріату, діти зазвичай стають відповідальними за ісламські покарання на початку статевого дозрівання. Емірати розходяться в тому, яка традиція ісламської юриспруденції вважається основним джерелом правил

	шаріату, і це відображено в відмінностях між Еміратами щодо віку, з якого особи стають відповідальними за ісламські покарання [Закон про злочинність неповнолітніх і бродяжництво, ст. 7; Кримінальний кодекс, ст. 62].
Європа [350]	
Андорра	Жодна особа не може бути притягнута до відповідальності за кримінальне правопорушення, вчинене у віці до 12 років [Кваліфікований закон про ювенальну юстицію, 1999, ст. 3].
Австрія	Не може бути піддана покаранню особа, якій на момент вчинення злочину не виповнилося 14 років. Особа віком 14 або 15 років не може бути піддана кримінальному покаранню, якщо її неправомірна поведінка не є «серйозною» і якщо застосування ювенальної юстиції не є необхідним для запобігання злочинним діям молодих людей [Закон про суди для неповнолітніх, 1988, розділи 1(1)-(2) і 4(2)].
Хорватія	Жодна особа не може бути піддана приводу до суду за правопорушення, вчинене у віці до 14 років, і будь-яку справу, що стосується особи, яка не досягла цього віку, має розглядати Центр соціального захисту [Закон про суди у справах неповнолітніх, ст. 44; Кримінальний кодекс, ст. 10].
Литва	Особу можна притягнути до відповідальності за злочин чи проступок, якщо вона досягла віку 16 років. Особи віком від 14 років можуть бути визнані винними у вчиненні конкретних правопорушень [Кримінальний кодекс, ст. 13(1) і (2)].
Норвегія	Ніхто не може бути покараний за правопорушення,

	вчинене у віці до 15 років [Закон про суди, який регулює діяльність як цивільного, так і кримінального судочинства, ст. 46].
Сан-Марино	Особи віком менше ніж 12 років не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності [Кримінальний кодекс, ст. 10].
Сербія	Жодна особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за правопорушення, вчинене у віці до 14 років [Закон про неповнолітніх злочинців та кримінально-правовий захист неповнолітніх, ст. 2; Кримінальний кодекс, ст. 4(3)].
Словаччина	Будь-яка особа віком до 14 років не може бути притягнута до кримінальної відповідальності [Кримінальний кодекс, ст. 22 (1) і (2)].
Океанія [351]	
Австралія	Південна Австралія. Кримінально недієздатною визнається дитина віком до 10 років. Суд має право вирішувати, чи притягувати дітей віком від 10-ти до 14 років до кримінальної відповідальності [Закон про неповнолітніх правопорушників, 1993, розділ 5].
	Вікторія. Кримінально недієздатною визнається дитина віком до 10 років. Суд має право вирішувати, чи притягувати дітей віком від 10-ти до 14 років до кримінальної відповідальності [Закон про дітей, молодь і сім'ї, 2005, розділ 344].
	Річ Посполита. Дитина віком до 10 років не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за порушення законодавства Співдружності. Дитина віком понад 10 років, але молодша за 14 років, може бути

	<p>притягнута до кримінальної відповідальності, якщо «дитина знає, що її поведінка є неправильною», тягар доведення цього лежить на прокуратурі [Закон про злочини, 1914, розділ 4М; Закон про Кримінальний кодекс, 1995, розділ 7.1].</p>
Фіджі	<p>Ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за будь-які дії чи бездіяльність, вчинені у віці до 10 років. Діти віком понад 10 років, але молодші ніж 14 років, на момент передбачуваного вчинення правопорушення можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності, якщо вони знали, що поведінка була незаконною. Під час встановлення того, чи знала дитина, що поведінка була незаконною, тягар доведення лежить на обвинуваченні [Указ про злочини, 2009, розділи 26 і 27].</p>
Кірібаті	<p>Особи віком до 10 років не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності. Особа віком від 10-ти до 14 років може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише за дію чи бездіяльність, якщо вона «була здатна знати, що вона не повинна була вчинити дії чи бездіяльність» [Кримінальний кодекс, 1977, ст. 14].</p>
Маршаллові острови	<p>Жодна дитина віком до 10 років не вважається здатною вчинити злочин відповідно до національного законодавства, а діти віком від 10-ти до 14 років вважаються не здатними вчинити злочини, за винятком злочинів, пов'язаних із вбивством і зґвалтуванням, коли припущення можна спростувати. Однак не існує мінімального вікового обмеження для притягнення до дисциплінарної відповідальності особи віком до 18 років. Комітет ООН з прав дитини критично поставився до цього</p>

	положення, зазначивши, що воно означає відсутність мінімального віку до 18 років для кримінальної відповідальності [Кримінальний кодекс, 2001, ст. 107; CRC/C/MHL/CO/2, п. 70].
Федеративні Штати Мікронезії	Чуук. Діти віком до 10 років остаточно визнаються не здатними вчинити будь-який злочин. Дитина віком від 10-ти до 14 років вважається не здатною вчинити будь-який злочин, хоча цю презумпцію можна спростувати. Справа проти «дитини-правопорушника» може бути порушена проти будь-якої особи віком до 18 років. Це положення дозволяє засуджувати дітей до позбавлення волі незалежно від віку [Закон штату Чуук, 6-66, розділ 307].
	Косрае. Дітей можна притягувати до відповідальності як дорослих із 16 років, якщо суд визнає, що фізична та розумова зрілість дитини виправдовує цей захід. Дітей можна розглядати як «правопорушників», якщо вони порушують державне чи національне законодавство, до них можуть застосовувати покарання, що передбачають позбавленню волі [Кодекс штату Косрае,, розділи 6.4802 і 6.4806].
	Яп. Будь-яку дитину віком до 18 років можна розглядати як «дитину-правопорушника», якщо вона порушила закон штату чи федеральний закон, за винятком правил дорожнього руху [Кодекс штату Яп, розділ 1203; YSL2-86, розділ 3].
Науру	Особа віком до 10 років не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за будь-які дії чи бездіяльність. Особа віком до 14 років може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише у

	випадку, якщо доведено, що вона мала здатність усвідомлювати протиправність власних дій [Кримінальний кодекс штату Квінсленд, 1899 (зі змінами), розділ 29(1) і (2)].
Нова Зеландія	Жодна особа не може бути визнана винною у вчиненні злочину, пов'язаного з діями чи бездіяльністю, у віці до 10 років. Дитина віком понад 10 років, але молодша ніж 14 років, може бути визнана винною у вчиненні злочину, якщо вона вчинила дії, що суперечить закону [Закон про злочини, 1961, розділи 21(1) і 21(2); Закон про дітей, молодь та їхні сім'ї, 1961, ст. 272].
Палау	Ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за правопорушення, вчинене віком до 10 років. Діти віком від 10-ти до 14 років можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності лише за вбивство чи зґвалтування [Національний кодекс Палау, 17.106].
Папуа-Нова Гвінея	Ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за дії чи бездіяльність, вчинені у віці до 7 років. Дитина віком понад 10 років, але молодша за 14 років, може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише в тому випадку, якщо вона була здатна знати, що вона не повинна вчиняти відповідну дію або вчиняти відповідну бездіяльність [Кримінальний кодекс, 1974, ст. 30(1) і (2)].
Самоа	Жодна особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за дії чи бездіяльність, вчинені у віці до 10 років. Дитина віком понад 10 років, але молодша за 12 років, на момент вчинення передбачуваного

	<p>правопорушення може бути визнана кримінально відповідальною, якщо вона вчинила дії, що суперечать закону [Закон про злочини, 2013, розділ 12(1) і (2)].</p>
Соломонові острови	<p>Жодна особа віком до 8 років не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за дію чи бездіяльність. Дитина віком понад 8 років, але молодша за 12 років, може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише тоді, коли вона вчинила дії, що суперечать закону. Однак Закон про неповнолітніх правопорушників дозволяє застосовувати заходи кримінального судочинства, зокрема позбавлення волі, без обмеження віку [Кримінальний кодекс, ст. 14(1) і (2); Закон про неповнолітніх правопорушників, 1996, розділи 2 і 16(i)-(j)].</p>
Тонга	<p>Ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за діяння, вчинені у віці до 7 років. Дитина віком від 7-ми до 12 років може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише тоді, коли суд або присяжні вважають, що вона досягла достатньої зрілості розуміння, щоб усвідомлювати характер і наслідки власної поведінки щодо діяння, у якому її обвинувачують [Закон про кримінальні правопорушення (зі змінами), розділ 16(1) і (2)].</p>
Тувалу	<p>Дитина віком до 10 років не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за будь-яку дію чи бездіяльність, а дитина віком до 14 років не може бути притягнута до кримінальної відповідальності, якщо не доведено її вину [Кримінальний кодекс, 2008, ст. 14 (1) і (2)].</p>
Вануату	<p>Жодна особа не може бути притягнута до кримінальної</p>

	<p>відповідальності за правопорушення, яке вчинене у віці до 10 років. Дитина віком понад 10 років, але молодша за 14 років, вважається не здатною вчинити кримінальне правопорушення, якщо вона не могла розуміти законність власних дій [Кримінальний кодекс, 2006, розділи 14(3) і 17(1)].</p>
--	---

Таким чином, в Україні реформа законодавства про адміністративні делікти може бути здійснена або за «німецькою» моделлю (адміністративні делікти є різновидом кримінальних правопорушень, на які поширюються загальні положення кримінального права), або за «французькою» моделлю (законодавство про адміністративні делікти відокремлене від кримінального права). Обидва варіанти відповідають концептуальним засадам реформування системи правосуддя щодо дітей в Україні.

Звичайно, існують також моделі, характерні для країн, які взагалі не визнають поділу адміністративного права (США, Великобританія та інші країни з англосаксонською правовою традицією).

Доходимо висновку, що Міжнародна мережа прав дитини напрацювала й узагальнила механізм захисту прав дитини відповідно до географічного розташування, релігії, політичної та законодавчої визначеності. Мережа збирає дані в усьому світі: Африка, Америка, Азія, Європа, Океанія. На нашу думку, такий підхід є оптимальним, оскільки враховує постійні зміни, що відбуваються в країнах, і дає змогу охопити ширше коло проблем і сформулювати висновки, які будуть корисними для України.

Досвід держав засвідчує, що межа між адміністративним проступком і злочином виявляється в ступені суспільної небезпечності діяння. Об'єктивно деякі правопорушення цілком ідентичні й відрізняються лише спричиненими наслідками або вагою такого елемента, як предмет правопорушення. З огляду на це, внутрішній зв'язок, що поєднує особу дитини-правопорушника в кримінальній чи адміністративно-правовій кваліфікації, часто видається доволі

близьким, а риси, що характеризують цих осіб, є надто схожими. Слід також зауважити, що Конвенція про права дитини дістала широкого міжнародного визнання серед усіх документів з прав людини, її ратифікували всі держави, крім США. Наслідки такого політичного вчинку прослідковуються в практиці кожної моделі, що описана вище. Закріплені на міжнародно-правовому рівні права дитини, яку притягують до юридичної відповідальності, мають бути відображені в національному законодавстві й забезпечені державою у відповідних провадженнях незалежно від ступеня суспільної небезпечності, а отже, й виду делікту [56, с. 17].

3.2. Дотримання прав неповнолітніх під час застосування заходів адміністративної відповідальності та винесення постанов про накладення адміністративних стягнень

Важливим засобом зміцнення законності та правопорядку в провадженнях у справах про адміністративні правопорушення є дотримання і забезпечення правових приписів, що стосуються застосування адміністративних стягнень і заходів впливу. Ці норми гарантують охорону таких конституційних прав і свобод громадян, як недоторканність особи, право на захист тощо. Стосується це й такого специфічного суб'єкта провадження, як неповнолітній.

За українським законодавством метою адміністративного стягнення є виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, у дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як безпосередньо правопорушником, так й іншими особами [98].

Адміністративне стягнення – це матеріалізований вияв адміністративної відповідальності, негативний правовий наслідок неправомірної поведінки особи, яка вчинила адміністративний проступок і повинна відповісти за свій

протиправний вчинок, понести за це відповідне покарання у вигляді певних несприятливих заходів морального, матеріального та фізичного впливу [47, с. 76]. Адміністративні стягнення виконують свою соціальну функцію лише тоді, коли вони здійснені, а правопорушник зазнав тим самим визначених законом обмежень [48, с. 124]. Серед відмітних особливостей адміністративних стягнень можна виокремити такі. По-перше, їх державно-примусовий характер. Безумовно, їм властивий і виховний характер, однак його сутність полягає в примусовому впливі з боку держави на правопорушників. По-друге, поєднання елементів карального, виховного та запобіжного характеру. Слід також зауважити, що правоохоронні можливості адміністративних стягнень не лише поширюються на норми адміністративного права, а й забезпечують охорону інших правових норм і правовідносин. По-третє, особливість адміністративних стягнень доволі часто вбачають у специфічному колі суб'єктів застосування, переважно позасудовому характері застосування, крім адміністративних стягнень, які можуть бути застосовані виключно в судовому порядку. По-четверте, має певні особливості й мету застосування адміністративного стягнення [1, с. 147]. О. І. Лавренова стверджує, що «система адміністративних стягнень має бути, з одного боку, досить компактною, а з іншого – досить різноманітною для того, щоб забезпечувати ефективний захист правовідносин, що складаються в сфері публічного адміністрування» [127, с. 110]. С. С. Засуцько, О. М. Плаз та В. В. Волосовський вважають, що порушення норм чинного законодавства є підставою для застосування заходів адміністративно-правового примусу – адміністративних санкцій (адміністративних стягнень). Залежно від мети застосування адміністративні санкції спрямовані на: припинення протиправної дії; забезпечення відповідного процесуального провадження; відновлення стану, що існував до порушення норм чинного законодавства, і виховання особи, яка вчинила протиправне діяння [77, с. 51].

Чинний КУпАП визначає особливості застосування деяких видів адміністративних стягнень щодо неповнолітнього. Зокрема, передбачено

можливість застосування до неповнолітніх, які вчинили адміністративні правопорушення, передбачені ст. 13 КУпАП, таких стягнень, як суспільно корисні роботи (не більше ніж дві години на день (ст. 31-1, 325-1, 325-2, 325-3, 325-4) і громадські роботи (дві години на день (ст. 30-1, 321-1, 321-2, 321-3, 321-4) [98].

Основною ознакою першого виду стягнення є примусове залучення особи, що вчинила адміністративне правопорушення, за рішенням суду до безоплатних суспільно корисних робіт, які відпрацьовують у вільний від роботи чи навчання час, за місцем проживання правопорушника, без зарахування в загальний трудовий стаж. А. М. Коломієць визначає фактичні й стратегічні завдання стягнення у вигляді громадських робіт: не покарання, а виправлення особи правопорушника через виховання працею; спеціальна превенція, позбавлення особи можливості вчиняти нові правопорушення; опанування особою нової професії з перспективою подальшого працевлаштування; допомога територіальній громаді в благоустрої, прибиранні населених пунктів і виконанні іншої соціальної роботи (догляд за особами похилого віку, інвалідами тощо); формування в особи поваги до права, прав і свобод людини, громадських цінностей, позитивної правосвідомості та правової культури загалом [100, с. 590]. К. В. Шкарупа вважає, що основою для дослідження інституту громадських робіт як виду адміністративного стягнення є принцип гуманізму, який виявляється у виховному, а не лише каральному, характері громадських робіт. Громадські роботи є найгуманнішим адміністративним стягненням, оскільки особа не втрачає частину заробітку, як у випадку виправних робіт, не несе додаткових фінансових втрат і зобов'язань, як у випадку накладення штрафу, і не позбавляється особистої свободи, як у випадку з адміністративним арештом. Правопорушник відбуває громадські роботи у вільний від основної роботи чи навчання час. Отже, особа зазнає лише обмеження в праві вільно розпоряджатися своїм часом, маючи обов'язок виконувати суспільно корисну працю [302, с. 56–57].

Другий вид здійснюють шляхом залучення порушників до суспільно корисної праці, вид якої визначає відповідний орган місцевого самоврядування. За виконання суспільно корисних робіт порушнику нараховують плату. Оплату праці здійснюють погодинно за фактично відпрацьований час у розмірі не меншому, ніж установлений законом мінімальний розмір оплати праці [98]. І. С. Яковець, Є. О. Лук'янченко доходять висновку, що суспільно корисним роботам в адміністративному праві притаманні такі ознаки: 1) основне стягнення, яке застосовують за рішенням суду; 2) справляє виховний вплив на правопорушника, оскільки його примусово залучають до суспільно корисної праці. Виконання адміністративного стягнення виховує і надалі змушує дотримуватися правослухняної поведінки; 3) має майновий характер [306, с. 111]. Науковці зазначають, що нині під час розгляду справ про адміністративні правопорушення не спрямовують належної уваги додатковим підставам для застосування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт, серед яких, зокрема, інформація про зайнятість особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, її працездатність, платоспроможність і фактична адреса місця проживання особи, яка підлягає притягненню до адміністративної відповідальності, оскільки суспільно корисні роботи відбуваються на об'єкті в межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до місця проживання порушника. Відсутність особи за місцем проживання унеможлиблює виконання нею призначеного судом стягнення, а уповноваженим органам з питань пробації – рішення суду про його застосування [307, с. 53].

Також КУпАП забезпечує можливість застосовувати як альтернативу заходи впливу (ст. 24-1), зокрема: 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення в потерпілого; 2) попередження; 3) догана або суворая догана; 4) передання неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінують, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання [98].

Провідні науковці, що працюють у сфері адміністративно-деліктного права, дедалі частіше акцентують на суперечливості й неефективності наявного переліку адміністративних стягнень. Кожен із них вбачає власний набір адміністративних стягнень, утім є чимало загальних зауважень до переліку адміністративних стягнень, які ігнорують на законодавчому рівні [65, с. 133].

Дотримання процедури накладення адміністративних стягнень забезпечує надійну позицію захисту прав неповнолітніх. Принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення розглядають у літературі з позицій принципів як адміністративної відповідальності, так і адміністративно-юрисдикційної діяльності, а також безпосередньо стосовно певного провадження.

Посилену увагу під час накладення стягнення слід зосереджувати на з'ясуванні умов життя та виховання неповнолітнього, повних і всебічних відомостей про його особу тощо. Для достовірності висновків доцільно використати статистичні відомості про адміністративні правопорушення, вчинені неповнолітніми. Зокрема, вони засвідчують, що: 2019 року кількість зареєстрованих адміністративних правопорушень: за ст. 44 КУпАП – 259, з них накладено стягнень: догана або сувора догана – 3, передання під нагляд – 2, попередження – 19; ст. 51 КУпАП – 499, з них накладено стягнень: догана або сувора догана – 4, передання під нагляд – 1, попередження – 54; ст. 173 КУпАП – 1200, з них накладено стягнень: догана або сувора догана – 13, передання під нагляд – 9, попередження – 139; ст. 174 КУпАП – 7, з них накладено стягнень: попередження – 54; ст. 185 КУпАП – 70, з них накладено стягнень: догана або сувора догана – 1, передання під нагляд – 1, попередження – 6; ст. 175-1 КУпАП – 4718, з них накладено стягнень: догана або сувора догана – 38, зобов'язання попросити вибачення – 1, передання під нагляд – 7, попередження – 1392; ст. 178 КУпАП – 4016, з них накладено стягнень: догана або сувора догана – 46, зобов'язання попросити вибачення – 2, передання під нагляд – 18, попередження – 965 [218].

2020 року (січень–лютий) за ст. 44 КУпАП – 57, з них накладено стягнень: передача під нагляд – 1, попередження – 1; ст. 51 КУпАП – 122, з них накладено стягнень: попередження – 8; ст. 173 КУпАП – 251, з них накладено стягнень: догана або сувора догана – 3, попередження – 25; ст. 175-1 КУпАП – 1208, з них накладено стягнень: догана або сувора догана – 3, передання під нагляд – 1, попередження – 153; ст. 178 КУпАП – 817, з них накладено стягнень: догана або сувора догана – 11, передання під нагляд – 3, попередження – 106 [218].

Загалом статистику адміністративних правопорушень розглядають у тісній динаміці зі злочинами, вчиненими неповнолітніми. 2020 року поліція зареєструвала майже 3400 злочинів, учинених стосовно дітей, з яких 2200 – розкрито й направлено до суду; дітьми було вчинено майже 4400 злочинів (майже половина з яких – тяжкі й особливо тяжкі). 2020 року поліцейські розшукали 14 659 зниклих дітей. Переважна більшість із них самостійно залишали домівки через непорозуміння з рідними. Крім того, у поліції нині є три приймальники-розподільники для дітей. 2020 року в них перебувало 16 дітей, за 6 місяців 2021 року – 11 дітей. Водночас слід зауважити, що офіційна статистика не відображає реальної картини злочинності неповнолітніх – значна кількість навіть тих правопорушень, які були виявлені, залишається поза статистикою [10, с. 13–14]. За іншими даними, протягом 2021 року в Україні неповнолітні вчинили понад 3,5 тис. злочинів. На профілактичному обліку перебувало 1800 дітей, ще понад 100 перебували під вартою та чекали на вирок [163]. Статистика злочинів, учинених дітьми з початку 2022 року, засвідчує загальну тенденцію щодо зниження рівня злочинності серед неповнолітніх за роки незалежності України. Статистика злочинів, учинених неповнолітніми, за 10 місяців 2022 року становить менше ніж 2000 справ, що майже вдвічі менше, ніж у попередні роки. На рекордне зниження дитячої злочинності вплинуло чимало факторів: виїзд майже 25 % дитячого населення за кордон, фактичний параліч діяльності ювенальної поліції через активні бойові дії та концентрування її роботи лише на воєнних

злочинах. Це зумовило зменшення навантаження на систему органів юстиції щодо дітей, що відкриває вікно можливостей для реформування цієї сфери та запровадження повноцінної системи правосуддя, дружнього до дитини [10, с. 5].

Відповідно до запиту до Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки НПУ щодо надання окремих даних за 2021–2023 роки про кількість виявлених правопорушень, передбачених ст. 44, 51, 89, 173, 173-4, 174, 175-1, 178, 183-1, 185, 190–195 КУпАП, вчинених особами віком від 16-ти до 18 років, Департамент повідомив, що відокремлений збір та узагальнення запитуваних відомостей, а також формування на їх підставі статистичної інформації не здійснювали. Водночас нам було надіслано наявні відомості за запитувані періоди про кількість виявлених органами Національної поліції України зазначених адміністративних правопорушень, вчинених неповнолітніми (табл. 2) [218].

Таблиця 2

Відомості про адміністративні правопорушення, вчинені неповнолітніми протягом 2021–2023 років (за окремими статтями КУпАП)

Статті КУпАП	Виявлено адміністративних правопорушень		
	2021 рік	2022 рік	2023 рік
44	263	185	217
51	346	251	349
89	1	–	2
173	1191	899	1249
173-4	22	3	7

174	6	1	3
175-1	4320	3974	5925
178	4535	4635	6180
183-1	–	–	–
185	61	41	39
190	–	–	–
191	2	–	–
192	–	–	–
193	–	–	–
194	–	–	–
195	–	–	–

Суди мають ретельно й виважено аналізувати відомості (клопотань, заяв, характеристик), надані освітніми закладами, представниками служби у справах дітей, органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування, іншу інформацію про особу неповнолітнього, отриману під час судового розгляду. Саме ці органи мають дати рекомендації або пояснення, на основі яких суд призначить конкретне покарання або захід впливу [41].

Розглянемо приклади застосування заходів адміністративної відповідальності й винесення постанов про накладення адміністративних стягнень до неповнолітніх.

У справі № 745/425/20 суд встановив, що 16 червня 2020 року о 18 год неповнолітня особа перебував у смт Сосниця за адресою: вул. Лесі Українки, парк Слави, де справляв природні потреби, чим порушив громадський порядок. А також перебував біля парку Слави в стані сп'яніння, а саме мав неохайний зовнішній вигляд, під час ходьби хитався, чим принижував людську гідність і громадську мораль.

У судовому засіданні неповнолітній свою вину в учиненні правопорушення за ст. 173, ч. 1 ст. 178 КУпАП визнав повністю, у вчиненому розкався.

Дослідивши матеріали справи, заслухавши особу, яку притягують до адміністративної відповідальності, суд дійшов висновку, що в діях особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, наявні ознаки правопорушення, передбаченого ст. 173, ч. 1 ст. 178 КУпАП.

З огляду на характер вчиненого правопорушення та особу правопорушника, керуючись ст. 24-1, 284 КУпАП, суд вважає за необхідне застосувати до нього захід впливу у вигляді попередження [188].

У справі № 361/2936/24 суддя Броварського міськрайонного суду Київської області, розглянувши матеріали, що надійшли з Броварського РУП ГУНП в Київській області, про притягнення до адміністративної відповідальності неповнолітньої особи, встановив, що 15 березня 2024 року о 10 год 50 хв, неповнолітня особа, перебуваючи в магазині «Фора» за адресою: м. Бровари, вул. Грушевського, 17, таємно викрав, з полиці магазину енергетичний напій «Red Bul» у кількості 1 шт. об'ємом 0,473 мл, вартістю 64,58 грн без ПДВ та енергетичний напій «Non Stop» у кількості 1 шт. об'ємом 0,500 мл вартістю 34,99 грн без ПДВ на загальну суму 99,57 грн без ПДВ, чим вчинив правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 51 КУпАП.

У судовому засіданні особа свою вину в учиненні адміністративного правопорушення визнав повністю, у вчиненому щиро розкався.

Заслухавши неповнолітню особу, дослідивши матеріали справи, суд вважає, що дії неповнолітнього містять склад адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 51 КУпАП, що також підтверджують: протокол про адміністративне правопорушення серії ВАВ № 550920 від 15 березня 2024 року; протокол прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення (або таке, що готується) від 15 березня 2024 року, заява про крадіжку товару; письмові пояснення осіб; довідка про вартість викраденого товару.

Оскільки особа є неповнолітнім, з огляду на обставини вчинення правопорушення, на підставі ч. 1 ст. 13 КУпАП до нього може бути застосовано один із заходів впливу, передбачених ст. 24-1 КУпАП.

Вирішуючи питання про захід впливу, який необхідно застосувати до особи, суд ураховує характер вчиненого правопорушення, особу правопорушника, який є неповнолітнім, раніше не притягувався до адміністративної відповідальності, щиро розкався та усвідомив протиправність своєї поведінки, що відповідно до ст. 34 КУпАП є обставиною, яка пом'якшує відповідальність, обтяжуючих обставин не встановлено, тому суд доходить висновку про необхідність застосування до особи заходу впливу у вигляді попередження, який буде необхідним і достатнім для досягнення визначеної ст. 23КУпАП мети виховного впливу та запобігання вчиненню правопорушень у майбутньому.

Оскільки відповідно до ст. 24-1 КУпАП попередження, яке застосовують до неповнолітнього, є заходом впливу, а не видом стягнення, тому судовий збір з особи стягненню не підлягає. У цій справі суд, керуючись ст. 13, 24-1, ч. 1 ст. 51, 221, 283, 284, 294 КУпАП, постановив особу визнати винуватим у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 51 КУпАП, і застосувати до нього захід впливу у вигляді попередження [188].

У справі № 212/3054/24, що надійшла в провадження Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області, про адміністративне правопорушення щодо неповнолітнього за ч. 1 ст. 44 КУпАП, суд встановив, що 3 лютого 2024 року близько 15 години неповнолітній, перебуваючи поблизу буд. 56 на вул. Е. Фукса в Покровському районі м. Кривого Рогу, зберігав при собі 1 (один) сліп-пакет з кристалічною речовиною, ззовні схожою на наркотичну, який згідно з висновком експерта № СЕ-19/104-24/5131-НЗПРАП від 12 лютого 2024 року є метамфетаміном, маса якого становить 0,0486 г, що є невеликим розміром, чим порушив Закон України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15 лютого 1995 року № 60/95-ВР. Своїми діями вчинив правопорушення, відповідальність за яке передбачена ч. 1 ст. 44 КУпАП. Неповнолітній у судовому засіданні підтвердив обставини події, викладені в протоколі про

адміністративне правопорушення, вину визнав повністю, просив суворо не карати.

Перевіривши матеріали справи, суд вважає, що в діях неповнолітнього є склад адміністративного правопорушення, що підтверджують: протокол про адміністративне правопорушення серії ВАД № 385627 від 18 березня 2024 року; довідка за результатами розгляду матеріалу щодо притягнення до адміністративної відповідальності неповнолітнього, згідно з якою факти, викладені в повідомленні, вважають такими, що підтвердилися, ознак кримінального правопорушення не вбачається; копія матеріалів кримінального провадження № 12024046730000082 від 3 лютого 2024 року, зокрема витяг з ЄРДР № 12024046730000082 від 3 лютого 2024 року за ч. 1 ст. 309 КК України, протокол огляду від 3 лютого 2024 року, висновок експерта № СЕ-19/104-24/5131-НЗПРАП від 12 лютого 2024 року, постанова про визнання речових доказів і передачу їх на зберігання від 20 лютого 2024 року, постанова про закриття кримінального провадження від 23 лютого 2024 року.

Аналізуючи докази за цією справою з позицій їх допустимості, об'єктивності й достатності, за відсутності будь-яких істотних суперечностей, суд доходить висновку, що вину особи у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 44 КУпАП, доведено повністю.

Водночас з матеріалів справи вбачається, що особа, щодо якої склали зазначений протокол, на час його складання (18 березня 2024 року) та на час вчинення адміністративного правопорушення (3 лютого 2024 року) був неповнолітнім. Згідно з ч. 1 ст. 13 КУпАП, до осіб віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративне правопорушення, застосовують заходи впливу, передбачені ст. 24-1 КУпАП.

Ураховуючи викладене, дослідивши матеріали справи, суд доходить висновку, що в діях особи наявний склад правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 44 КУпАП, але на момент учинення правопорушення йому не виповнилося 18 років, тобто правопорушник не досяг повноліття, відповідно до ст. 24-1 КУпАП, за вчинення адміністративних правопорушень до неповнолітніх віком

від 16-ти до 18 років може бути застосовано адміністративне стягнення у вигляді попередження.

На підставі викладеного, керуючись ст. 13, 24-1, 283, 284, 291 КУпАП, суддя постановив: визнати винуватим у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 44 КУпАП, і застосувати до нього захід впливу у виді попередження [173].

У справі № 711/2017/24 у судовому засіданні встановлено, що 26 лютого 2024 року о 13 год 10 хв особа, перебуваючи в приміщенні магазину «Делікат», що за адресою: м. Черкаси, б-р Шевченка, 385, таємно викрав з полиць магазину слабоалкогольний напій «РЕВО» (1 шт.) і піцу «Салямі» (1 шт.) на загальну суму 140 (сто сорок) гривень 00 коп, без ПДВ, чим учинив адміністративне правопорушення, відповідальність за яке передбачена ч. 1 ст. 51 КУпАП.

Правопорушник, якого належно повідомили про час і місце розгляду справи, шляхом направлення СМС-повідомлення, яке він отримав, у судове засідання не з'явився, про причини неявки суд не повідомив.

Європейський суд з прав людини в рішенні «Пономарьов проти України» від 3 квітня 2008 року зазначив, що сторони в розумні інтервали часу мають уживати заходів, щоб дізнатися про стан відомого їм судового провадження [185].

Особу під час складання протоколу про адміністративне правопорушення було повідомлено про направлення матеріалів стосовно нього на розгляд до Придніпровського районного суду м. Черкаси.

Крім того, постановою Придніпровського районного суду м. Черкаси від 26 березня 2024 року щодо особи застосовано примусовий привід, який на день розгляду справи не виконаний.

Отже, суд виконав свій обов'язок щодо повідомлення особи про судовий розгляд справи щодо нього. Своєю чергою особа, достеменно знаючи про те, що стосовно нього складено протокол про адміністративне правопорушення, не вжив заходів, щоб дізнатися про стан відомого йому судового провадження.

Ураховуючи принцип судочинства, яким визнано пріоритет публічного інтересу над приватним, суд може провести розгляд справ за відсутності особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, оскільки безпідставне умисне затягування справи нівелює завдання КУпАП, яким є охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ й організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного й неухильного додержання Конституції та законів України, поваги доправ, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством (ст. 1 КУпАП) [185].

Згідно зі ст. 245 КУпАП, завданнями провадження в справах про адміністративні правопорушення є: своєчасне, усебічне, повне й об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності із законом, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності.

Недотримання строків розгляду справ про адміністративне правопорушення порушує конституційне право на судовий захист, гарантований ст. 55 Конституції України, і негативно позначається на ефективності правосуддя й авторитеті судової влади [185].

Зазначене дає підстави й зобов'язує суддю розглянути справу без присутності особи, яку притягують до адміністративної відповідальності та яка не з'являється в судове засідання.

Дослідивши письмові матеріали справи, суд дійшов такого висновку: відповідно до ст. 252, 280 КУпАП, під час розгляду справи про адміністративне правопорушення суд має повно, усебічно й об'єктивно дослідити всі обставини справи в їх сукупності та з'ясувати, чи було вчинено адміністративне правопорушення, чи винна особа в його вчиненні, чи підлягає

вона адміністративній відповідальності, а також з'ясувати інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Дослідивши матеріали справи, суд вважає, що в діях особи вбачається склад адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 51 КУпАП, а саме: дрібне викрадення чужого майна, вчинене шляхом крадіжки.

З огляду на те, що на момент вчинення правопорушення особа не досягла віку 18 років, тяжких наслідків не настало, урахувавши характер вчиненого правопорушення, ступінь вини особи, майнове становище правопорушника, який не працює та не має власного доходу, суд вважає за доцільне застосувати до неповнолітнього захід впливу у виді попередження.

На підставі викладеного, керуючись ст. 13, 24-1, 51, 280, 283 КУпАП, суддя постановив: визнати особу винною в учиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 51 КУпАП, і застосувати до нього захід впливу, передбачений ст. 24-1 КУпАП у виді попередження [185].

У справі № 661/4591/21 суддя Новокаховського міського суду Херсонської області, розглянувши адміністративні матеріали, які надійшли від Каховського РВП ГУНП в Херсонській області про притягнення до адміністративної відповідальності уродженця м. Нова Каховка Херсонської області, встановив: згідно із протоколом 29 жовтня 2021 року близько 10 год 15 хв у м. Нова Каховка, на вул. М. Букіна в районі магазину «Каштан» неповнолітній розклеював політичну рекламу на підтримку кандидата в народні депутати України на стовпі електромереж поблизу будинків, чим порушив встановлений порядок агітації та вчинив адміністративне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 212-14 КУпАП.

У судовому засіданні неповнолітній свою провину у вчиненні адміністративного правопорушення визнав повністю та не заперечував обставини, викладені в протоколі про адміністративне правопорушення, що він справді 29 жовтня 2021 року розклеював політичну рекламу в магазині «Каштан».

Вислухавши пояснення особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, дослідивши матеріали справи, суд вважає, що особа своїми діями вчинив адміністративне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 212-14 КУпАП, а саме: порушення порядку розміщення політичної реклами, що підтверджується дослідженими в судовому засіданні такими доказами: протоколом про адміністративне правопорушення серії ВАБ № 511265 від 28 жовтня 2021 року, рапортом помічника чергового сектора моніторингу Каховського РВП ГУНП в Херсонській області, особистими поясненнями особи в судовому засіданні.

До обставин, які відповідно до ст. 34 КУпАП пом'якшують відповідальність неповнолітнього за вчинене ним адміністративне правопорушення, суд відносить його щире каяття.

Слід також зазначити, що заходи впливу, передбачені ст. 24-1 КУпАП, не є адміністративними стягненнями в розумінні ст. 23 КУпАП, а є альтернативними заходами впливу, які можуть бути застосовані тоді, коли виховання неповнолітнього правопорушника є можливим без накладення адміністративного стягнення в загальному порядку. Тому під час застосування до неповнолітнього правопорушника заходів впливу, передбачених ст. 24-1 КУпАП, стягнення судового збору не допускається.

Керуючись ст. 12, 13, 24-1, 51, 283, 284 КУпАП, суд постановив: застосувати до неповнолітнього заходи впливу, передбачені ст. 24-1 КУпАП, у вигляді попередження [181].

Огляд практики суду щодо забезпечення прав неповнолітніх під час накладення адміністративних стягнень і розгляду справи засвідчує, що у справі № 367/10047/23 суд керується нормами ч. 1 ст. 8 Закону України «Про охорону дитинства», у якій передбачено, що кожна дитина має право на рівень життя, достатній для фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Відповідно до ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства», кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність і захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, освітніх та

інших дитячих закладах мають бути забезпечені на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості й виключають приниження честі та гідності дитини. Частинами 1, 2 статті 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої Верховною Радою України 27 лютого 1991 року, встановлено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюють їх державні чи приватні установи, що займаються питаннями соціального забезпечення, суди, адміністративні чи законодавчі органи, першочергово увагу зосереджують на якнайкращому забезпеченні інтересів дитини. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такі захист і піклування, які необхідні для її добробуту, ураховуючи права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають усіх відповідних законодавчих та адміністративних заходів. Згідно зі ст. 27 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої Верховною Радою України 27 лютого 1991 року, держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального й соціального розвитку дитини [175].

У справах № 712/3316/24 [189], 712/3324/24 [191], № 712/3319/24 [190], № 521/1775/24 [180] під час накладення адміністративного стягнення суди аргументують свою позицію, керуючись тим, що адміністративне правопорушення, за яке неповнолітніх притягують до адміністративної відповідальності (за ч. 1 ст. 175-1 КУпАП), не належить до переліку тих, на підставі яких неповнолітні несуть відповідальність на загальних підставах, а тому їм слід визначити покарання з числа регламентованих ст. 24-1 КУпАП, яке за своїм видом і розміром буде справедливим, відповідатиме характеру вчиненого правопорушення, особі порушника та ступеню його вини, необхідним і достатнім для його виховання й запобігання вчиненню нових правопорушень як правопорушником, так й іншими особами. Ураховуючи положення ст. 13, 24-1 КУпАП, з огляду на те, що неповнолітні вчиняли

правопорушення у віці 16–17 років, судді вважають за необхідне застосовувати до неповнолітніх захід впливу у виді попередження.

Трапляються також випадки, коли неповнолітні не з'являються на розгляд справи. Наприклад, у справі № 607/1589/24, згідно з протоколом про адміністративне правопорушення серії ВАД № 364952 від 18 січня 2024 року, неповнолітній 18 січня 2024 року близько 10 год 50 хв, перебуваючи в громадському місці за адресою: м. Тернопіль, вул. Торговиця, 7, зберігав при собі для власних потреб без мети збуту 0,5 л речовини прозорого кольору із різким запахом алкоголю, а саме спирту, який придбав на території Центрального міського ринку за адресою: м. Тернопіль, вул. Торговиця, 9, за ціною 60 грн за 0,5 л. Своїми діями неповнолітній вчинив адміністративне правопорушення, передбачене ст. 177 КУпАП. У судове засідання особа, яку притягували до адміністративної відповідальності, не з'явився з не відомої суду причини, хоча про день і час судового засідання його було повідомлено належно, зокрема на 1 лютого 2024 року та 1 лютого 2024 року шляхом надсилання судових повісток. На підставі ч. 2 ст. 268 КУпАП суд вважає за можливе справу розглянути у відсутності особи, яку притягують до адміністративної відповідальності. З огляду на те, що правопорушник є неповнолітнім, його вперше притягують до адміністративної відповідальності, суд вважає, що до нього слід застосувати захід впливу, передбачений ст. 24-1 КУпАП у виді попередження. Керуючись ст. 13, 24-1, 177, 283, 284 КУпАП, суд постановив: неповнолітнього визнати винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 177 КУпАП, і відповідно до ст. 24-1 КУпАП застосувати захід впливу у виді попередження [192].

У справі № 760/4839/2417 17.02.2024 о 15 год 40 хв за адресою: м. Київ, вул. М. Кривоноса, 21, в укритті дому в громадському місці неповнолітня особа вживала алкогольні напої, а саме горілку «Медoff», чим вчинила правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 178 КУпАП.

У судові засідання неповнолітня особа не з'явилася, про день і місце розгляду справи її повідомляли своєчасно та належно, однак до суду для надання пояснень не з'явилася, про причини неявки суд не повідомила, заяв, клопотань щодо відкладення розгляду справи до суду не надала. Отже, особа, яку притягують до адміністративної відповідальності, будучи належно повідомленою відповідно до положень ст. 268, 277-2 КУпАП України про день, час і місце розгляду справи, не з'явилася, про причини неявки не повідомила, суд, з огляду на зазначені вище правові норми, беручи до уваги практику Європейського суду з прав людини від 3 квітня 2008 року в справі «Пономарьов проти України», «Олександр Шевченко проти України» (заява № 8371/02) від 26 квітня 2007 року (п. 27), «Трух проти України» (заява № 50966/99) від 14 жовтня 2003 року, відповідно до якої сторона, яка задіяна в процесі судового розгляду, зобов'язана з розумним інтервалом часу сама цікавитися провадженням у її справі, добросовісно користуватися належними їй процесуальними правами й неухильно виконувати процесуальні обов'язки, вважає можливим провести розгляд справи за відсутності неповнолітнього.

Під час накладення стягнення суд ураховує характер вчиненого правопорушення, особу правопорушника, ступінь вини та майнове становище: відповідно до протоколу, неповнолітня особа навчається, не є особою з інвалідністю, раніше до адміністративної відповідальності не притягувалася.

Оскільки на момент вчинення правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 178 КУпАП, особа досягла 16-річного віку, керуючись ст. 1, 7, 9, 13, 23, 24-1, 26, 36, 178, 268, 278, 280-287 КУпАП, суд постановив: визнати неповнолітнього винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 178 КУпАП, і застосувати до нього захід впливу у вигляді попередження [187].

В іншій справі № 397/109/24, у якій правопорушник не з'явився на розгляд справи, суд керується ч. 1 ст. 268 КУпАП і зазначає, що справа про адміністративне правопорушення може бути розглянута під час відсутності особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, лише у випадках,

коли є дані про своєчасне її сповіщення про місце та час розгляду справи і якщо від неї не надійшло клопотання про відкладення розгляду справи. У п. 41 рішення Європейського суду з прав людини від 3 квітня 2008 року у справі «Пономарьов проти України» (заява № 3236/02) зауважено, що сторони в розумні інтервали часу мають уживати заходів, щоб дізнатися про стан відомого їм судового провадження. Відповідно до рішення Європейського суду з прав людини від 8 листопада 2005 року у справі «Смірнов проти України», згідно з положеннями ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, обов'язок швидкого здійснення правосуддя покладено передусім на відповідні державні судові органи. Розумність тривалості судового провадження оцінюють залежно від обставин справи та з огляду на складність її, поведінки сторін, предмет спору. Нездатність суду ефективно протидіяти недобросовісно створюваним учасниками справи перепонам для руху справи є порушенням п. 1 ст. 6 цієї Конвенції.

З огляду на те, що суд ужив заходи для належного сповіщення особи про час, дату й місце розгляду справ шляхом направлення повістки рекомендованим листом з повідомленням, яку правопорушник отримав, останній був обізнаний про складання стосовно нього протоколу про адміністративне правопорушення, до суду не з'явився, про причини неявки суд не повідомив, а тому суд вважає за можливе розглянути цю справу за його відсутності.

Відповідно до ст. 245 КУпАП, завданнями провадження в справах про адміністративні правопорушення є: своєчасне, усебічне, повне й об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності із законом. Стаття 7 КУпАП передбачає, що ніхто не може бути підданий заходу впливу у зв'язку з адміністративним правопорушенням інакше, як на підставах і в порядку, встановлених законом. Провадження у справах про адміністративні правопорушення здійснюється на основі суворого додержання законності [184].

Отже, аналіз наукових позицій щодо особливостей адміністративної відповідальності неповнолітніх, статистичних даних і судової практики з розгляду такої категорії справ дає підстави для висновку, що нині науковці на теоретичному рівні сформуvalи позицію щодо конкретних змін до КУпАП у частині посилення адміністративної відповідальності неповнолітніх. Статистику вчинених адміністративних правопорушень розглядають у нерозривному зв'язку зі статистикою вчинених неповнолітніми злочинів. Найчастіше неповнолітні вчиняють такі правопорушення: незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах; дрібне хуліганство; куріння тютюнових виробів у заборонених місцях; розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява в громадських місцях у п'яному вигляді. Серед заходів, які найчастіше застосовували до неповнолітніх упродовж 2018–2022 років, були попередження і штраф, майже пропорційно – догана або сувора догана, передання неповнолітнього під нагляд, зобов'язання попросити вибачення [62, с. 259–260]. У період 2021–2023 років зберігається тенденція попередніх років.

Індивідуалізація відповідальності неповнолітніх є одним із принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення, що ґрунтується на: врахуванні їхнього вікового розвитку, обумовленого особливостями психіки та соціального положення; встановленні конкретного складу проступку й особистої вини в діях неповнолітнього правопорушника, його індивідуальних рис. Законодавець не визначає окремої процедури або порядку для притягнення неповнолітнього до адміністративної відповідальності. Судова практика засвідчує, що неповнолітні користуються правами, закріпленими в КУпАП, однак у деяких питаннях суди звертаються до законів України та практики ЄСПЛ. Обов'язок захищати права неповнолітнього покладено на органи виконавчої влади, суди, поліцію та інших суб'єктів, що здійснюють політику в цій сфері [53, с. 146–147].

На нашу думку, покращити ситуацію в частині індивідуалізації покарання неповнолітніх в адміністративному провадженні можуть альтернативні стягнення. Ураховуючи викладене вище, пропонуємо:

1) у Кодексі України про адміністративні правопорушення (у редакції від 14 жовтня 2023 року):

– статтю 24 доповнити частиною четвертою такого змісту:

«До осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили адміністративні правопорушення, можуть бути застосовані альтернативні види стягнень».

– статтю 268 доповнити частиною п'ятою такого змісту:

«Розгляд справ про адміністративне правопорушення за участю осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили адміністративні правопорушення, проводиться з дотриманням принципів судочинства, законності, гуманізму, індивідуалізації юридичної відповідальності, обґрунтованості».

3.3. Правовий механізм звільнення неповнолітніх від відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень

Інститут адміністративної відповідальності в Україні в умовах сьогодення потребує комплексного оновлення. Зазначене зумовлено еkleктичність його джерел, надмірною широтою його предмета, термінологічною невизначеністю, недоліками змісту адміністративно-деліктних норм, неефективністю окремих адміністративних стягнень тощо [44, с. 85]. Не буде перебільшенням твердження про те, що перегляду потребують: критерії оновлення заходів виховного впливу, види стягнень, вік настання адміністративної відповідальності, ефективність і швидкість провадження у справах про адміністративні правопорушення та низка інших аспектів, які стосуються неповнолітніх. В. О. Кондратьєв і О. І. Петрова зауважують: «Відповідальність виникає в результаті соціальної необхідності впорядкування

поведінки людей у системі суспільних відносин як сфера меж, рамок необхідної поведінки людини, вимог суспільства до індивіда, як невідворотність відповідальності за свою поведінку перед особою чи організацією, які мають на це право» [113, с. 82]. А. Т. Комзюк стверджує, що важливим є визначення в законі особливостей адміністративної відповідальності неповнолітніх, оскільки врахування цих особливостей визначає законність притягнення їх до адміністративної відповідальності. Закріплення в законодавчому порядку ознак суб'єкта адміністративного правопорушення є гарантією того, що у випадку відсутності зазначених ознак особа не може бути піддана адміністративному стягненню [108].

Коли йдеться про специфічний правовий статус певних осіб, це обумовлює закріплення за суб'єктом проступку таких спеціальних ознак:

- 1) притаманні лише окремим групам громадян;
- 2) виникають на підставі індивідуально-правових актів або інших нормативних актів;
- 3) відображають специфіку правового статусу цих суб'єктів;
- 4) закріплені в КУпАП;
- 5) передбачені з метою диференціювати відповідальність різних категорій громадян [269, с. 164].

В. В. Серeda доводить, що більшість складів правопорушень, за які можна застосовувати адміністративні стягнення, не передбачає як ознаку будь-яку з форм вини. Це означає, що для кваліфікації правопорушення достатньо встановити лише вину як таку [270].

Проте А. А. Манжула акцентує на тому, що факту вчинення протиправного діяння для притягнення винних до відповідальності недостатньо. Необхідно, щоб такий проступок був виявлений тільки компетентним органом, тобто суб'єктом права, компетенція якого передбачає можливість здійснення відповідних контролюючих дій і видання актів реагування та актів припинення. Якщо ж факт протиправного діяння стане відомий неналежному суб'єкту, він не матиме юридичного значення, тобто

відповідальність за вчинення проступку може й не настати [137, с. 64]. Для визначення адміністративної відповідальності потрібен усебічний аналіз правових норм, що визначають протиправні діяння, їх об'єктивні та суб'єктивні ознаки, кількісні та якісні відмінності [49, с. 33].

На думку О. Поштаренко, сутністю адміністративної відповідальності, її головною якістю, що визначає її правову природу і без якої цей феномен правової дійсності не існує, є понесення правопорушником в установлених законом формах і порядку заходів адміністративного стягнення та заходів впливу, що застосовують до неповнолітніх, які відповідно до ст. 23 КУпАП є мірою відповідальності і застосовуються з метою виховання особи, що вчинила адміністративне правопорушення, у дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як правопорушником, так й іншими особами. Зміст адміністративної відповідальності, яка виникає внаслідок учинення адміністративного правопорушення, становлять: сукупність матеріальних і процесуальних адміністративно-правових норм, які встановлюють і визначають порядок реалізації адміністративної відповідальності, і правовідносини, які виникають на підставі цих норм під час провадження у справах про адміністративні правопорушення суб'єктом адміністративної юрисдикції, завдяки чому реалізується обов'язок особи, винної у вчиненні адміністративного проступку, перетерпіти передбачені чинним законодавством обмеження матеріального, морального чи організаційного характеру [195, с. 178].

Відповідно до ретроспективної концепції, сутність адміністративної відповідальності пов'язана з учиненням протиправного, винного діяння, що посягає на громадський порядок, власність, права та свободи громадян, встановлений порядок управління і тягне за собою застосування відповідних заходів впливу. З огляду на положення КУпАП, адміністративну відповідальність розглядають як спосіб застосування заходів примусу, тобто

вчинення адміністративного правопорушення тягне за собою ретроспективну адміністративну відповідальність [51, с. 20].

У цьому аспекті актуальним питанням залишається механізм звільнення неповнолітніх від відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень. Розглянемо їх детальніше.

У ст. 17 КУпАП законодавець визначив обставини, що виключають адміністративну відповідальність, а саме зазначено, що «особа, яка діяла в стані крайньої необхідності, необхідної оборони або яка була в стані неосудності, не підлягає адміністративній відповідальності» [98].

Крайня необхідність є обставиною, що може звільнити особу від адміністративної відповідальності. Згідно зі ст. 18 КУпАП, не є адміністративним правопорушенням дія, яка хоч і передбачена КУпАП або іншими законами, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення, але вчинена в стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, яка загрожує державному або громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, установленому порядку управління, якщо ця небезпека за цих обставин не могла бути усунута іншими засобами та якщо заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернена шкода [98].

На переконання С. Желізняк, крайня необхідність є такою обставиною, коли особа вчиняє дію в обставинах, які за умов нормального життя не могли бути передбачені й уникнуті, з метою захисту свого життя, здоров'я, майна, або прав і свобод інших осіб. Дії повинні бути обґрунтованими й відповідати вимогам принципу допустимої шкоди. У випадку вчинення особою діяння, яке може бути розцінене як порушення адміністративного законодавства, для захисту власного життя або здоров'я, така особа може бути звільнена від адміністративної відповідальності за відповідне діяння. Важливо зауважити, що застосування крайньої необхідності як обставини, що звільняє від адміністративної відповідальності, має відповідати двом умовним критеріям: по-перше, бути обґрунтованим, а по-друге – відповідати всім вимогам законодавства. Отже, застосування крайньої необхідності як обставини у

справі може бути прийнято лише після ретельного дослідження обставин вчинення діяння та наявності всіх необхідних доказів. У разі коли особа вчинила дію в крайній необхідності, вона повинна негайно повідомити про це компетентні органи, наприклад, поліцію, для того, щоб поліцейські могли встановити всі обставини за фактом вчиненого діяння. Якщо особа не повідомила про наявність крайньої необхідності, це може мати наслідком оцінку вчиненого діяння як ординарного правопорушення та призвести до настання адміністративної відповідальності. Також потрібно зважати на те, що застосування крайньої необхідності як обставини не означає, що особа не буде нести адміністративну відповідальність за інші дії, які були вчинені без наявності цієї обставини. Своєю чергою звільнення від адміністративної відповідальності в разі крайньої необхідності не означає автоматичного звільнення особи від цивільної чи кримінальної відповідальності, якщо така відповідальність наступила [72, с. 49]. На думку О. М. Щукіна, адміністративній відповідальності властивий комплекс специфічних ознак, які відрізняють її від інших видів юридичної відповідальності. Її застосовують за делікти, що не містять великої суспільної небезпеки, тобто адміністративні проступки, і в окремих випадках її заходи можуть застосовувати також у разі звільнення від кримінальної відповідальності, тобто за діяння, що містять ознаки злочинів, які не становлять великої суспільної небезпеки [305, с. 77].

Наступною обставиною є необхідна оборона. Відповідно до ст. 19 КУпАП, не є адміністративним правопорушенням дія, яка хоч і передбачена Кодексом або іншими законами, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення, але вчинена в стані необхідної оборони, тобто під час захисту державного або громадського порядку, власності, прав і свобод громадян, устанавленого порядку управління від протиправного посягання шляхом заподіяння шкоди особі, яка на них посягає, якщо не було допущено перевищення меж необхідної оборони. Перевищенням меж необхідної оборони визнають явну невідповідність захисту характерові й суспільній шкідливості посягання [98].

Третьою обставиною є неосудність. Відповідно до ст. 20 КУпАП, не підлягає адміністративній відповідальності особа, яка під час вчинення протиправної дії чи бездіяльності була в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану [98]. Р. Я. Заяць, дискутуючи з приводу того, що норму про неосудність на практиці майже не застосовують, пропонує вживати терміни в такому значенні: осудність – це такий стан особи, за якого вона здатна усвідомлювати власні дії (бездіяльність), керувати ними та нести за них адміністративну відповідальність; неосудність – це нездатність особи усвідомлювати суспільне значення власних дій (бездіяльності) та керувати ними, що стало наслідком хворобливих змін її психіки [78, с. 208].

Розглядаючи неосудність як підставу звільнення від адміністративної відповідальності, розглянемо ще одну позицію законодавця, викладену в Пояснювальній записці до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо проведення судово-психіатричної експертизи в адміністративному провадженні». Законодавець стверджує, що норми КУпАП не визначають порядок і підстави проведення судово-психіатричної експертизи, і це слугувало підставою прийняття рішення Європейським судом з прав людини за результатами розгляду справи «Заїченко проти України (№ 2)» (заява № 45797/09) на користь заявника.

У рішенні ЄСПЛ у цій справі акцентовано на тому, що жодне позбавлення свободи особи, яка вважається психічно хворою, не можна розглядати як таке, що відповідає пп. «е» п. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якщо воно було призначене без висновку медичного експерта. Це правило є застосовним навіть тоді, якщо метою тримання заявника є саме отримання медичного висновку. У термінових випадках або у випадках, коли особу затримано внаслідок агресивної

поведінки, прийнятним може бути отримання такого висновку одразу після затримання. У решті випадків необхідною є попередня консультація з лікарем.

Також ЄСПЛ у зазначеній вище справі вказує на те, що єдиною підставою поміщення заявника до психіатричної лікарні були сумніви судді щодо його стану психічного здоров'я, у зв'язку з чим суддя призначив стаціонарну психіатричну експертизу заявника, що означало поміщення його до психіатричної лікарні на строк до 30 діб, без отримання попереднього медичного висновку та за відсутності в матеріалах справи будь-яких медичних або інших документів, які обумовлювали б таке рішення. ЄСПЛ у своєму висновку зазначив про наявність прогалини у відповідному національному законодавстві, що стосується проведення судово-психіатричної експертизи в межах адміністративного провадження та фактично відсутності врегулювання цього питання, що спричинило порушення п. 1 ст. 5 Конвенції.

У проєкті Закону запропоновано доповнити КУпАП новою статтею 280-1, якою передбачити, що в разі наявності достатніх даних про те, що особа, яку притягують до адміністративної відповідальності, могла перебувати в стані неосудності під час вчинення протиправної дії чи бездіяльності, орган (посадова особа), у провадженні якого знаходиться справа про адміністративне правопорушення, призначає судово-психіатричну експертизу за згодою або клопотанням особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, або її законного представника. У разі ненадання такої згоди протокол про адміністративне правопорушення разом з матеріалами справи для подальшого розгляду та прийняття рішення невідкладно, але не пізніше ніж за 24 години, надсилає орган (посадова особа) до суду.

Також передбачено викладення в новій редакції ст. 273 КУпАП з метою додаткового закріплення та уточнення відповідних обов'язків експерта, зокрема щодо можливості проведення експертизи за місцезнаходженням об'єкта, з огляду на положення ст. 6, 12 Закону України «Про судову експертизу», тож виникла необхідність внесення відповідних змін до зазначеної статті [199].

Ми поділяємо позицію законодавця в частині викладених вище змін, однак, крім загальних підстав і порядку проведення судово-психіатричної експертизи в адміністративному провадженні, на наш погляд, поза увагою залишаються питання відповідного реагування держави щодо особи, яка вчинила протиправну дію, у разі закриття провадження в справі про адміністративне правопорушення через неосудність такої особи (наприклад, застосування передбачених законодавством заходів психіатричної допомоги). Потребують узгодження з вимогами міжнародних стандартів норми національного законодавства в частині з'ясування стану здоров'я та рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис неповнолітньої особи, які необхідно враховувати під час індивідуалізації адміністративної відповідальності чи обрання заходу(ів) впливу, що застосовують до неповнолітніх правопорушників [61, с. 137].

На думку В. Панькевич, законодавець помилково відносить неосудність особи до обставин, що виключають адміністративну відповідальність. Неосудність як психічний стан особи виводить її за межі адміністративних правовідносин через дефект суб'єктності (неусвідомлення характеру власного діяння чи наслідків або неможливість керувати своїми діями через певні психічні стани), так само як особу, яка не досягла віку 16 років. Якщо наявність обставини, що виключає адміністративну відповідальність, потрібно довести під час розгляду справи, то підтвердження факту неосудності дозволяє одразу припинити адміністративне провадження у справі [158, с. 237].

Є. Ю. Колосовський вказує на те, що «осудність є обов'язковою ознакою суб'єкта адміністративного правопорушення. Між осудністю й виною є тісний взаємозв'язок. Осудність – ознака складу адміністративного правопорушення, що характеризує його суб'єкт; вина – ознака складу, який характеризує суб'єктивну сторону. Осудність, як і вина, характеризується певними ознаками: інтелектуальними та вольовими. Вольова ознака юридичного критерію неосудності – нездатність особи під час вчинення адміністративного правопорушення керувати своїми діями (бездіяльністю) – означає нездатність

людини діяти з власної волі, відповідно до своїх уявлень, переконань, нездатність утриматися від імпульсивних, мимовільних та інших подібних діянь. Інтелектуальна ознака юридичного критерію неосудності означає нездатність особи під час адміністративного правопорушення усвідомлювати фактичний характер і суспільну шкідливість вчинюваних діянь (бездіяльності) та їх наслідків. Неосудність також є обставиною, яка виключає адміністративну відповідальність (ст. 17 КУпАП), оскільки саме осудність є обов'язковою ознакою суб'єкта адміністративного правопорушення. Особа не визнається неосудною, якщо вчинила правопорушення в стані сп'яніння (п. 6 ст. 35 КУпАП). Навпаки, вчинення особою адміністративного правопорушення в стані сп'яніння є однією з обставин, що обтяжують відповідальність за його вчинення» [104, с. 80]. Хоча положення КУпАП дають підстави для висновку, що «орган (посадова особа), який накладає адміністративне стягнення, залежно від характеру адміністративного правопорушення, може не визнати цю обставину обтяжуючою» [98].

На думку Т. Рекуненко, правопорушення є фактичною підставою юридичної відповідальності, а отже, підставою для порушення справи про адміністративне правопорушення. Не є правопорушеннями і, відповідно, не можуть бути підставами адміністративної відповідальності та порушення справи про адміністративне правопорушення діяння, які зовні хоча й сходять на правопорушення, проте не є ними. До них Т. Рекуненко відносить злочини, тобто суспільно небезпечні, винні, протиправні діяння, які є підставою не адміністративної, а кримінальної відповідальності. Якщо ж розглядати норми адміністративного права, то не є правопорушенням діяння, вчинені в стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, яка загрожує державному або громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, установленому порядку управління, якщо ця небезпека за цих обставин не могла бути усунута іншими засобами та якщо заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернена шкода (ст. 18 КУпАП), або в стані необхідної оборони, тобто під час захисту державного або громадського порядку,

власності, прав і свобод громадян, установленого порядку управління від протиправного посягання заподіяння шкоди тому, хто на них посягає, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони (ст. 19 КУпАП). Як зауважує у своїх роздумах автор, окремі науковці, до таких винятків відносять інститут малозначності. Т. Рекуненко поділяє позицію, що малозначущість правопорушення не скасовує факту вчинення протиправної, винної дії чи бездіяльності, що посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Факт правопорушення зафіксовано, однак його протиправний рівень настільки мінімальний, що правопорушника звільняють від адміністративної відповідальності, обмежуючись усним попередженням. Якщо ж керуватися тим, що малозначущість скасовує факт вчиненого правопорушення, оскільки адміністративна відповідальність не настає, то в такому разі не є правопорушеннями ті діяння, провадження за якими було закрито у зв'язку із закінченням строків притягнення до адміністративної відповідальності, оскільки адміністративна відповідальність за ними також не настає. Проте, стверджує Т. Рекуненко, така позиція є хибною [263, с. 68–69].

С. М. Желізняк вважає, що перелічені обставини є складовою ширшої категорії – обставин, що виключають провадження в справі про адміністративне правопорушення, закріплених у ст. 247 КУпАП. Провадження в справі про адміністративне правопорушення не може бути розпочато, а розпочате підлягає закриттю за таких обставин: 1) відсутність події та складу адміністративного правопорушення; 2) недосягнення особою на момент вчинення адміністративного правопорушення віку 16 років; 3) неосудність особи, яка вчинила протиправну дію чи бездіяльність; 4) вчинення дії особою в стані крайньої необхідності або необхідної оборони; 5) видання акта амністії, якщо він усуває застосування адміністративного стягнення; 6) скасування акта, який встановлює адміністративну відповідальність; 7) закінчення на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення строків, передбачених

ст. 38 КУпАП; 8) наявність за тим самим фактом щодо особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, постанови компетентного органу (посадової особи) про накладення адміністративного стягнення або некасованої постанови про закриття справи про адміністративне правопорушення, а також повідомлення про підозру особі в кримінальному провадженні за цим фактом; 9) смерть особи, щодо якої було розпочато провадження в справі [98].

Тобто до обставин, що виключають провадження в справі про адміністративне правопорушення, віднесено неосудність, а також учинення особою діяння в стані крайньої необхідності чи необхідної оборони. Водночас перелічені обставини виключають адміністративну відповідальність [71, с. 263].

З огляду на викладене вище, узагальнює Р. Я. Заяць, що обставинам, які виключають адміністративну відповідальність, притаманні такі ознаки: 1) основні, які властиві всім обставинам, що виключають адміністративну відповідальність: а) зовнішня схожість свідомого (несвідомого) і вольового (невольового) вчинку людини з певним адміністративним правопорушенням; б) квазінеправомірність цих обставин, оскільки вони не втрачають власної суспільної шкідливості й протиправності діяння, але визнаються правомірними; в) регламентованість адміністративним законодавством; г) особливі правові наслідки, які настають за наявності обставин, що виключають адміністративну відповідальність; 2) специфічні ознаки, характерні лише для крайньої необхідності й необхідної оборони. Такими ознаками є: 1) суспільна корисність крайньої необхідності та необхідної оборони; 2) соціальна допустимість крайньої необхідності та необхідної оборони. Обставинами, що виключають адміністративну відповідальність, Р. Я. Заяць вважає квазінеправомірні, свідомі (несвідомі) й вольові (невольові) вчинки, передбачені адміністративним законодавством, що вирізняються суспільною корисністю та соціальною допустимістю (крім неосудності),

унаслідок яких особа не підлягає адміністративній відповідальності [78, с. 284–285].

Аналізуючи систему обставин, що виключають адміністративну відповідальність, Р. Я. Заяць зазначає: «Особливість функціональної системи полягає в тому, що її елементами є вчинки, що мають подвійну юридичну характеристику. З одного боку, обставини, що виключають адміністративну відповідальність, схожі з адміністративними правопорушеннями і є елементами системи того виду суспільних відносин, де вони передусім проявляють себе через свій предметний зміст. Наприклад, необхідна оборона, неосудність, крайня необхідність – це елементи відповідних систем у сфері правоохоронних, трудових та інших відносин. З іншого боку, ці самі вчинки, об'єднані між собою за ознаками правомірності, зовнішньої схожості з тим або іншим правопорушенням, розглядаються як елементи іншої функціональної системи, а саме системи суспільно корисних і правомірних вчинків, що виключають адміністративну відповідальність. Будучи складовими цієї системи, ці вчинки зазнають певних змін, що відповідають природі цієї системи, оскільки остання є тим «полем», у якому діють власні, властиві саме цій системі специфічні закономірності, що підпорядковують і певним чином перетворюють у ній елементи, які утворюються відповідно до своєї внутрішньої природи. У цих вчинках актуалізуються такі властивості, які не виявляють себе в інших системах. Так, на перший план стає ознака зовнішньої схожості вчинку з тим або іншим адміністративним правопорушенням» [80, с. 45].

Учені В. К. Грищук, Н. Є. Маковецька, В. О. Рибалко аргументують, що слід розмежовувати протиправну поведінку, яка містить усі ознаки адміністративного правопорушення, адміністративні правопорушення з формальним складом, обставини, що пом'якшують відповідальність, і малозначне адміністративне правопорушення. Для констатації малозначності правопорушення не мають бути враховані поведінка особи після вчиненого

правопорушення та обставини, що пом'якшують відповідальність за адміністративне правопорушення [40, с. 64–65].

Безумовно, дискусійною є пропозиція про доцільність відмовитися від такої фундаментальної засади кримінального права, як суспільна небезпечність, і замінити її положенням не про усвідомлення особою суспільної небезпеки вчиненого нею діяння, а розумінням його протиправності як ознаки, що визначає форму вини [14, с. 98].

Влучно зазначає з цього приводу В. А. Крижановська, що «якби адміністративне правопорушення не тягнуло за собою шкідливих наслідків, то воно б не несло небезпеку для особистості, суспільства, держави, не потрібно було б встановлювати юридичну відповідальність за їх вчинення, створювати апарат для їх боротьби» [122, с. 216].

Аналізуючи інститут звільнення від адміністративної відповідальності, що фактично полягає в звільненні від стягнення, слід зазначити про наявність трьох підстав для такого звільнення, що передбачені ст. 22 і 38 КУпАП.

Зокрема, ст. 22 КУпАП визначає, що «при малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності й обмежитися усним зауваженням». У примітці цієї статті законодавець передбачив, що її положення не застосовують до правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 121, ч. 5 ст. 122, ст. 122-2, 122-4, ч. 3 ст. 123, ч. 2–5 ст. 126, ст. 130 та 161-1 КУпАП [98].

О. Гладун, дискутуючи про малозначність адміністративного правопорушення, доходить висновку, що в кожному конкретному випадку орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, приймає рішення про його малозначність на власний розсуд, відповідно до особистих уявлень про перелік правопорушень, що можуть бути визнані малозначними, а також про ознаки, які вказують на малозначність певного діяння [35, с. 108].

Л. В. Шестак, С. В. Веремієнко доводять, що «необхідність застосування при вчиненні малозначного правопорушення такого заходу впливу на

правопорушників, як зауваження, дає підставу говорити про невідворотність реагування держави на кожне правопорушення, на реальну реалізацію принципу невідворотності адміністративної відповідальності. Разом з тим використання зауваження як способу реагування на правопорушення не означає застосування до правопорушника державного примусу, оскільки, по-перше, особа залишається вільною самостійно скеровувати свою поведінку і припинити чи продовжити протиправне діяння з усіма його наслідками. По-друге, на відміну від попередження, усне зауваження не значиться серед видів стягнень, передбачених ст. 24 КУАП. Звільнення особи від адміністративної відповідальності у зв'язку з малозначністю правопорушення не є обов'язком юрисдикційного органу, посадової особи, що здійснюється ними в силу вимог ст. 24 КУАП на стадії розгляду і вирішення справи про адміністративну відповідальність. У зв'язку з цим зазначений орган чи посадова особа зобов'язані ретельно розглянути і проаналізувати всі сторони вчиненого порушення, оцінити обстановку його здійснення, його наслідки, переконатися, що відсутня значна шкода. Важливим є також урахування особи порушника, ступеня його вини, характеру порушення, наявності обставин, що обтяжують чи пом'якшують відповідальність, тощо» [299, с. 97–98].

У контексті дослідження Ю. В. Георгієвський, В. О. Спасенко, М. І. Белікова зважають також на те, що реалізація уповноваженим органом адміністративного розсуду щодо визначення малозначності такого діяння обмежена винятком, який встановлено в ст. 33 «Загальні правила накладення стягнення за адміністративне правопорушення», ст. 268 «Права особи, яка притягається до адміністративної відповідальності», ст. 280 «Обставини, що підлягають з'ясуванню при розгляді справи про адміністративне правопорушення» КУпАП. За відсутності в уповноваженого органу (посадової особи) обов'язку щодо з'ясування всіх обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, а в особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, права надати особисті пояснення щодо цих обставин, можливість звільнення останньої від адміністративної відповідальності в

порядку ст. 22 КУпАП нівелюється. Водночас КУпАП і Законом України «Про Національну поліцію» застосування уповноваженим працівником органу чи підрозділу поліції усного зауваження в разі звільнення особи від відповідальності за адміністративні правопорушення, зафіксовані в автоматичному режимі, чітко не передбачено, що дозволяє оцінювати статтю 22 цього Кодексу як декларативну [33, с. 164].

В. Панькевич, Т. Сухоребра вважають, що звільнення особи від адміністративної відповідальності за малозначності правопорушення є важливим засобом реалізації правозастосовними органами принципу гуманізму й індивідуалізації відповідальності. На їхню думку, до чинної редакції ст. 22 КУпАП слід внести зміни, якими передбачити перелік правопорушень, за вчинення яких неможливо буде застосувати такий вид звільнення, а також чітко визначити процедуру такого звільнення [158, с. 239].

Відповідно до ст. 38 КУпАП, адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як через два місяці з дня вчинення правопорушення, а в разі триваючого правопорушення – не пізніш як через два місяці з дня його виявлення, за винятком випадків, коли справи про адміністративні правопорушення згідно з КУпАП підвідомчі суду (судді) [98].

Після закінчення термінів давності можливість накладення адміністративного стягнення виключається. Також необхідно зауважити, що строки давності, передбачені ст. 38 КУпАП, є абсолютними, тобто вони ніким не можуть бути продовжені, а їх пропуск, незалежно від причин, однозначно виключає накладення адміністративного стягнення [114].

А. В. Гуржій, узагальнюючи провідні доктринальні концепції, вважає за доцільне виокремити такі підстави адміністративної відповідальності: нормативно-правову, що охоплює весь масив юридичних норм, необхідних для кваліфікації протиправного посягання як адміністративного проступку, процесуального розгляду відповідної справи та прийняття в ній вмотивованого рішення; фактичну – факт вчинення протиправного діяння, яке посягає на суспільні відносини, охоронювані санкціями адміністративно-деліктних норм;

юридичну – наявність у фактичному посяганні ознак складу адміністративного проступку; процесуальну – прийняття компетентним органом (посадовою особою) рішення (постанови) про накладення адміністративного стягнення на порушника. Водночас А. В. Гуржій акцентує на тому, що для притягнення до реальної відповідальності необхідна констатація всіх зазначених підстав. Відсутність будь-якої з них означає неможливість притягнення особи до адміністративної відповідальності та застосування щодо неї санкцій адміністративно-деліктних норм [43, с. 130].

Судова практика – найважливіший інструмент і спосіб, який забезпечує на основі закону оптимальне в конкретному випадку законне рішення в більшості випадків. Розглянемо декілька прикладів. У справі № 465/1025/24 суд встановив, що неповнолітній 11 січня 2024 року об 11 год 01 хв в магазині «Близенько», що у м. Львові на вул. Княгині Ольги, 100К, здійснив дрібне викрадення чужого майна, а саме шоколад «Корона» 2 шт. вартістю 99,55 грн без ПДВ, сир «Звенигора» 1 шт. вартістю 44,25 грн без ПДВ, чим вчинив адміністративне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 51 КУпАП.

Дослідивши матеріали справи, суд згідно з вимогами ст. 280 КУпАП під час розгляду справи про адміністративне правопорушення з'ясував: факт вчинення адміністративного правопорушення, чи винна особа в його вчиненні, чи підлягає вона адміністративній відповідальності, а також з'ясовує інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Судом констатує, що вина неповнолітнього у вчиненні адміністративного правопорушення підтверджується зібраними доказами, а саме: протоколом про адміністративне правопорушення серії ВАД № 553777 від 7 лютого 2024 року; письмовими поясненнями неповнолітнього, у яких вину в учиненому визнав; заявою директора магазину «Близенько» (ПП «Мережа-Сервіс» Львів № 35) і довідкою про вартість товару, який викрадено.

З огляду на характер й обставини вчиненого правопорушення, дані про особу неповнолітнього, який вчинив крадіжку продуктів харчування, суд дійшов висновку про можливість звільнення останнього від адміністративної

відповідальності, обмежившись усним зауваженням. На переконання суду, застосування такого виховного заходу, як усне зауваження, буде достатнім для виховного впливу на неповнолітнього та запобігання вчиненню ним нових правопорушень.

Відповідно до ч. 2 ст. 284 КУпАП, у разі оголошення усного зауваження винесено постанову про закриття провадження у справі про адміністративне правопорушення. Керуючись ст. 22, ч. 1 ст. 184, ст. 283, 284 КУпАП, суддя постановив: звільнити неповнолітнього від адміністративної відповідальності за адміністративне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 51 КУпАП, за малозначністю, обмежившись усним зауваженням [193].

За іншим прикладом у справі № 717/551/245 25 січня 2024 року близько 15 год, перебуваючи в спортивному залі Мошанецької загальноосвітньої школи, с. Мошанець Дністровського району Чернівецької області, неповнолітній вчинив булінг, тобто діяння учасника освітнього процесу, які полягали у психологічному насильстві стосовно іншої неповнолітньої особи, унаслідок чого могла бути заподіяна шкода психічному здоров'ю потерпілої, яка є ученицею Мошанецької загальноосвітньої школи. Правопорушник вину визнав частково. Образи й нецензурна лайка вчиняють з восьмого класу спільного навчання обоє неповнолітні. Батьки неповнолітніх вплинути на їх поведінку не спроможні.

Вина неповнолітнього у вчиненому правопорушенні стверджується протоколом про адміністративне правопорушення серії ВАВ № 947126 від 26 січня 2024, поясненнями неповнолітніх.

Під час вирішення питання щодо необхідності накладення адміністративного стягнення на неповнолітнього, якого вперше притягують до адміністративної відповідальності, з огляду на характер і конкретні обставини вчиненого правопорушення, суд доходить висновку, що вчинене адміністративне правопорушення, з урахуванням викладених вище обставин, хоча формально й містить ознаки складу адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 173-4 КУпАП, однак у зв'язку з малозначністю не

становить великої суспільної небезпеки на час його вчинення, у зв'язку із чим вважає за необхідне звільнити неповнолітню особу на підставі ст. 22 КУпАП від адміністративної відповідальності, обмежившись усним зауваженням. Керуючись ст. 22, 280, 283, 284 КУпАП, суддя постановив: адміністративну справу про притягнення особи до адміністративної відповідальності за ч. 3 ст. 173-4 КУпАП закрити у зв'язку з малозначністю допущеного правопорушення. Звільнити неповнолітню особу від адміністративної відповідальності у зв'язку з малозначністю вчиненого правопорушення і обмежитись щодо неї усним зауваженням [177].

У справі № 947/7980/24 суд встановив, що 26 лютого 2024 року близько 17 год 00 хв неповнолітня особа, перебуваючи в громадському місці, на проспекті Небесної Сотні, 17, в м. Одесі, перебуваючи на вулиці, розпивала слабоалкогольний напій «РЕВО», чим порушила вимоги чинного законодавства України. У зв'язку з викладеним було складено протокол про адміністративне правопорушення про притягнення неповнолітньої до відповідальності за ч. 1 ст. 178 КУпАП. У цій справі неповнолітня особа була належно повідомлена про час і місце розгляду справи, проте до суду не з'явилася, клопотання про відкладення слухання справи суду не надала.

Згідно зі ст. 268 КУпАП, присутність особи, яку притягують до адміністративної відповідальності за ст. 178, не є обов'язковою. Права, передбачені ст. 268 КУпАП, неповнолітній особі роз'яснено в момент складання протоколу.

З представлених на розгляд матеріалів вбачається, що в діях неповнолітньої особи наявні ознаки адміністративного порушення, передбаченого ст. 178 ч. 1 КУпАП. Вина її у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 178 КУпАП, підтверджується протоколом про адміністративне правопорушення, письмовими поясненнями, дослідженими в судовому засіданні.

Дослідивши матеріали справи та враховуючи характер вчиненого правопорушення, особу правопорушника, а також обставини, що обтяжують і

пом'якшують відповідальність, суд вважає за необхідне визнати її винною у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 178 КУпАП.

Призначаючи вид адміністративного стягнення, суд ураховує характер і міру суспільної небезпеки вчиненого, особу правопорушника, те, що вона є неповнолітньою, фактично вину визнала, що вчинила діяння, яке не має великої суспільної небезпеки, її діями не спричинена будь-яка значна шкода цивільним інтересам, притягується до адміністративної відповідальності вперше, суд вважає можливим на підставі ст. 22 КУпАП звільнити особу від адміністративної відповідальності через малозначність правопорушення [178].

Цікавим для практики звільнення від адміністративної відповідальності на підставі положень ст. 22 КУпАП є позиція суду у справі № 161/1347/24. Суд доходить висновку, що усне зауваження може бути зроблено лише за малозначне правопорушення. Законодавство не містить їх переліку або вказівок на ознаки, що дозволяють судити про малозначність провини. Очевидно, що це такі адміністративні правопорушення, які не становлять великої суспільної шкоди та не завдають значних збитків державним або суспільним інтересам чи безпосередньо громадянам. Встановлення в законі такого заходу впливу, як усне зауваження, дає змогу говорити про невідворотність реагування на кожне правопорушення, зокрема й малозначне.

Оскільки немає систематичності вчиненого, адже особу притягують до адміністративної відповідальності вперше, те, що порушення не потягло за собою будь-яких наслідків, що надто негативно вплинули на громадський порядок, власність, права та свободи громадян, обставини, за яких було вчинено правопорушення, відсутність обтяжуючих обставин, суд вважав за можливе звільнити порушника від адміністративної відповідальності за малозначністю й обмежитися усним зауваженням, роз'яснивши протиправний характер її поведінки й неприпустимість у майбутньому допускати вчинення таких правопорушень. Крім того, Європейський суд з прав людини в п. 38 рішення від 16 жовтня 2008 року в справі «Ізмайлов проти Росії» вказав, що

«для того, щоб втручання вважалося пропорційним, воно має відповідати тяжкості правопорушення і не становити особистий надмірний тягар для особи»; з огляду на зазначене, суд може вважати, що призначення майнового стягнення у виді значної суми штрафу становитиме «особистий надмірний тягар для особи», не сумісний зі ступенем суспільної шкідливості її діяння [179].

Переходячи від судової практики до позиції законодавця, слід зауважити про Національну стратегією реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схваленою розпорядженням КМУ від 18 грудня 2018 року № 1027-р [252]. З метою досягнення визначених у Стратегії цілей розпорядженням КМУ від 27 листопада 2019 року № 1335-р було затверджено План заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, у якому передбачено, зокрема, внесення змін до КУпАП, КК та КПК України [209].

Проектом Закону України «Про юстицію, дружню до дитини» пропонувалося доповнити КУпАП такими нормами: про презумпцію невинуватості, згідно з якими дитина в конфлікті із законом не повинна доводити свою невинуватість і вважається винуватою у вчиненні правопорушення лише за умов доведення її винуватості у встановленому законодавством порядку. Будь-які сумніви в доведенні винуватості дитини у вчиненні правопорушення слід тлумачити на користь дитини (ст. 8¹ КУпАП); про можливість застосування до неповнолітнього віком від 16-ти до 18 років подальшого звільнення її від адміністративної відповідальності в разі, коли усного зауваження буде достатньо для попередження вчинення неповнолітнім повторного адміністративного правопорушення (зміни до ст. 22 КУпАП); передбачити нові альтернативні адміністративним стягненням заходи, а саме зобов'язання взяти участь у заходах, спрямованих на виправлення неповнолітнього, у виді обмеження дозвілля та встановлення особливих вимог до поведінки й участі в освітніх, культурних і спортивних заходах (відвідування лекцій, тренінгів, курсів тощо) та визначений механізм реалізації

таких заходів впливу (ст. 24¹, 24² КУпАП); закріпити необхідність урахування під час розгляду справи про адміністративне правопорушення, вчинене неповнолітнім у віці від 16-ти до 18 років, умов його життя та виховання, склад і відносини в сім'ї, здатність батьків чи осіб, що їх замінюють, позитивно впливати на поведінку неповнолітнього, стан його здоров'я та рівень розвитку (зміни до ст. 33 КУпАП); виокремити порядок адміністративного затримання неповнолітнього й передбачити обов'язкове повідомлення батьків або інших законних представників про підстави затримання неповнолітнього з наданням побачення, а також обов'язкову участь захисника у випадку затримання неповнолітньої особи; розширити перелік прав особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, зокрема в частині користування безоплатною правовою допомогою у випадках, визначених Законом України «Про безоплатну правову допомогу», відмови давати пояснення; заявляти відводи; ставити запитання потерпілим і свідкам (зміни до ст. 268 КУпАП), а також перелік прав законних представників і представників неповнолітнього (зміни до ст. 270 КУпАП); визначити обов'язкову участь захисника у справі про адміністративне правопорушення в разі притягнення неповнолітнього до адміністративної відповідальності (ст. 271) [200].

Отже, проаналізувавши всі три позиції: науковців, судової практики й законодавця, – доходимо висновку, що перші дві є схожими. Адже правовий механізм звільнення неповнолітніх від відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень розглянуто з позиції вимог ст. 17, 18, 19, 20, 22, 38 і 247 КУпАП. Чимало науковців вважають, що положення ст. 18, 19, 20 є дотичними до кримінального права й не повинні міститися в КУпАП. У контексті аналізу ст. 38 КУпАП і пропозицій законодавця щодо внесення змін до КУпАП стосовно проведення судово-психіатричної експертизи в адміністративному провадженні пропонуємо:

1) у Законі України від 25 лютого 1994 року № 4038-ХІІ «Про судову експертизу» (у редакції від 1 січня 2024 року):

– статтю 7-1 доповнити частиною третьою такого змісту:

«Підставою проведення судової експертизи або отримання висновку спеціаліста під час з'ясування обставин вчинення адміністративного правопорушення є відповідне судове рішення, а за згодою або клопотанням особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, або її законного представника – рішення органу (посадової особи), уповноваженої розглядати справи про адміністративні правопорушення»;

2) у Законі України від 19 листопада 1992 року № 2801-ХІІ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (у редакції від 3 березня 2024 року):

– частину першу статті 71 викласти в такій редакції:

«Проведення судово-медичної та судово-психіатричної експертизи призначається особою, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором, судом, а за згодою або клопотанням особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, або її законного представника – також органом (посадовою особою), уповноваженою розглядати справи про адміністративні правопорушення в порядку, встановленому законодавством, для вирішення питань, що потребують спеціальних знань у сфері судової медицини або судової психіатрії»;

3) у Кодексі України про адміністративні правопорушення (у редакції від 14 жовтня 2023 року):

– статтю 38 доповнити частиною восьмою такого змісту:

«строк проведення судово-психіатричної експертизи, призначеної в порядку ст. 280-1 цього Кодексу, та оформлення відповідного висновку не включається у строки, передбачені цією статтею»;

– статтю 258 доповнити частиною восьмою такого змісту:

«У разі наявності достатніх даних про те, що особа, яка притягується до адміністративної відповідальності, могла перебувати в стані неосудності під час вчинення протиправної дії чи бездіяльності, за яке цим Кодексом передбачається винесення постанови у справі про адміністративне

правопорушення на місці вчинення правопорушення, без складання протоколу про адміністративне правопорушення або постанови у справі про адміністративне правопорушення виноситься без участі особи, яка притягається до адміністративної відповідальності (у разі виявлення адміністративного правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованого за допомогою працюючих в автоматичному режимі спеціальних технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису), клопотання особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, або її законного представника про проведення судово-психіатричної експертизи може бути подано і розглянуто уповноваженим органом (посадовою особою) чи судом разом зі скаргою на постанову по справі про адміністративне правопорушення у порядку та в строки, визначені цим Кодексом» [54, с. 80–81].

Висновки до розділу 3

Встановлено, що в науковому диспуті посилену увагу зосереджують на трьох моделях правового регулювання адміністративної відповідальності. Перша, «німецька» (Німеччина, Швейцарія, Бельгія, Італія, Португалія), друга, «французька модель» (Франція, Австрія, Іспанія, Греція), третя модель, до якої входять країни англосаксонської правової системи (США і Велика Британія). З огляду на характеристики кожної моделі, можна визначити її особливості щодо механізму захисту прав неповнолітніх.

Перша модель вирізняється тим, що: неповнолітні несуть відповідальність у межах кримінального й цивільного законодавства; батьки дитини можуть бути притягнуті до цивільної відповіді за збитки, завдані деліктом дитини; основна ідея законодавця країн цієї моделі – «не перекладати» відповідальність неповнолітнього на батьків або опікунів, а

зробити її спільною; статистика вчинених злочинів і правопорушень, вчинених неповнолітніми, є узагальненою і подається як статистика кримінальних злочинів, що унеможлиблює розуміння наявної кількості правопорушень, що вчиняють неповнолітні; серед поширених правопорушень, вчинених неповнолітніми, є: крадіжки, вуличні бійки, завдання тілесних ушкоджень залежно від ступеня їх тяжкості, пограбування, умисні вбивства; у країнах цієї групи немає конкретних стандартів, які визначали б вікові групи для дітей, підлітків і молоді (віком від 7-ми до 21 року); притягнення до відповідальності ґрунтується на тезі, що особа повинна «розуміти й воліти»; адміністративні органи в контексті провадження виконують освітню, профілактичну та виховну функції; до системи суб'єктів, що задіяні в провадженні, відносять: уповноваженого з прав дитини, ювенальних прокурорів, суддів, захисників, слідчих, поліцейських служби зі спеціальною підготовкою щодо роботи з неповнолітніми, волонтерів, громадські організації, соціальні служби, служби охорони здоров'я, батьків, учителів, медіаторів і фахівців з культурного посередництва; з огляду на адміністративно-територіальний устрій кожної країни, повноваження можуть делегувати органам місцевого самоврядування; орган юстиції може здійснювати дискреційні повноваження, зважаючи на потреби неповнолітніх; в окремих адміністративних справах склад суддівської колегії може передбачати двох професійних суддів і двох почесних суддів.

Друга модель відмітна тим, що: молоді має вікові межі від 12-ти до 25 років; захист дітей регулюють різні нормативно-правові акти; конкретний вік відповідальності не визначено, кожен закон урегулює окремо взятую ситуацію; діяння, які кваліфікують як адміністративні правопорушення, для неповнолітніх можуть визначатися указами префектур або муніципалітетів; у законах цієї групи країн немає чіткої позиції законодавця щодо «солідарної відповідальності»; терміни накладення санкцій за адміністративні правопорушення можуть коливатися від 1-го до 4 років; процедуру притягнення неповнолітнього до адміністративної відповідальності ініціює не

орган поліції, а муніципалітет, він надсилає листи з рішенням, у якому зазначено суму штрафу, що накладають на неповнолітнього; законодавець передбачає інструкції для органів поліції та прокуратури на предмет спілкування з неповнолітніми; модель характеризується залученням у провадження, у якому бере участь неповнолітній, ювенального судді, слідчого та прокурора у справах неповнолітніх, які спеціалізуються на таких справах; неповнолітній, який вчинив правопорушення, в обов'язковому порядку повинен отримати оцінку від органів ювенальної пробації (охоплює інформацію, яка відповідає звіту соціального дослідження, щодо особистості, економічного, соціального та сімейного стану, а також психічного, фізичного й інтелектуального розвитку неповнолітнього); механізм захисту прав дитини охоплює широке коло суб'єктів, поступово відбувається впровадження політики щодо підвищення ролі сімейних центрів муніципалітетів для вдосконалення батьківських навичок.

Третя модель вирізняється тим, що: має найдавнішу розгалужену систему ювенальної юстиції; у становленні прав неповнолітнього відіграли важливу роль окремі судові процеси; кожен штат США має власне законодавство, що регулює систему ювенальної юстиції; передбачено спрощену процедуру притягнення неповнолітнього до відповідальності через систему ювенальної юстиції, що проходить поза судовою системою; закон передбачає статус «правопорушник з кримінальним статусом» і без такого; можливе залучення дітей від 10-ти до 21 року до випробувального терміну або встановлення для них певних обмежень; пробацію щодо афроамериканців, латиноамериканців та американських індіанців здійснює орган пробації на постійній основі; система ювенальної юстиції передбачає жорсткі методи, що призводить до негативних наслідків.

Особлива відмінність між першими двома моделями і третьою полягає в тому, що країни ЄС формують своє законодавство на Конвенції ООН про права дитини (1989) і Мінімальних стандартах правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх

(«Пекінські правила», 1985) натомість США є тією країною, яка не ратифікувала Конвенцію про права дитини. Тож права неповнолітніх гарантуються частково Конституцією США, а інші – законами окремих штатів. Питання відповідальності неповнолітніх, окрім зазначених вище трьох моделей, можна висвітлити і через політику CRIN. У поодиноких випадках країни практикують розроблення документів предметного характеру, що передбачають відповідальність за вчинки, які за зовнішніми ознаками схожі на адміністративні правопорушення. Такими є: Закон про дітей (Ботсвана, Гамбія, Уганда); Закон про захист і добробут дітей (Лесото); Процесуальний кодекс у справах неповнолітніх (Ліберія), Закон про права дитини (Сьєрра-Леоне), Закон про правосуддя щодо дітей (Південна Африка, Антигуа і Барбуда), Дитячий кодекс (Того), Кодекс про охорону дитинства (Туніс), Закон про неповнолітніх правопорушників (Барбадос), Кодекс системи захисту та основних прав дітей і підлітків (Домініканська Республіка) тощо.

На підставі зарубіжного досвіду обґрунтовано доцільність розроблення та прийняття міжвідомчого наказу «Про затвердження Загальних правил комунікації правоохоронних органів і суду з дітьми». Ці Загальні правила могли б стати узагальненим зібранням професійно-етичних вимог щодо правил поведінки й забезпечення охорони та сприяння в реалізації прав, свобод і законних інтересів неповнолітньої особи, яка перебуває в конфлікті із законом.

У національному законодавстві схарактеризованих країн права неповнолітнього й основні принципи провадження можуть різнитися залежно від віку порушника, однак загалом їх можна визначити так: захист від медіа, право затриманого неповнолітнього на чотириразове харчування; право на віросповідання; право на догляд, захист й індивідуальну допомогу на соціальному, освітньому, професійному, психологічному, медичному та фізичному рівнях, необхідних для їх віку, статі, особистості; право бути вислуханим під час будь-якої судової чи адміністративної процедури; неповнолітньому гарантована правова допомога; гарантується право на

безоплатну допомогу перекладача, якщо неповнолітній не розуміє мови, яку використовують у провадженні; гарантується право на утримання окремо від дорослих правопорушників; гарантується право на побачення з батьками; право бути поінформованим і висловлювати власну думку; право на допомогу як адвоката, так і свого опікуна; право на конфіденційне спілкування неповнолітнього з адвокатом; право на особисту зустріч і спілкування з адвокатом, який його представляє, до його спілкування з органами прокуратури й судом; представництво адвоката під час особистого огляду, затримання, збирання доказів.

В Україні дотримання прав неповнолітніх під час застосування заходів адміністративної відповідальності та винесення постанов про накладення адміністративних стягнень вирізняється певними особливостями: 1) справи за участю неповнолітніх розглядають виключно суди (ст. 221 КУпАП). Так реалізується принцип законності, який передбачає, що відповідальність настає відповідно до вимог норми права, застосовується компетентним органом – судом; 2) до неповнолітніх відповідно до положень КУпАП судом можуть бути застосовані такі види стягнень, як суспільно корисні роботи та громадські роботи. З огляду на їх природу, слід сформулювати висновок, що за своїм змістом вони є не формою покарання, а спрямовані на виправлення особи правопорушника через виховання працею. Через ці два види стягнення реалізують принцип гуманізму. Передусім він втілюється через застосування суспільно корисних робіт, за які встановлюють відповідну плату. Заходи виховного впливу, закріплені в ст. 24-1 КУпАП, то слід констатувати, що вони не відповідають сучасним реаліям і портрету неповнолітнього правопорушника. Це твердження засвідчують статистичні дані, які відображають динаміку взаємозв'язку адміністративних правопорушень і злочинів, учинених неповнолітніми; 3) на підставі аналізу судової практики можна виокремити принцип обґрунтованості та справедливості; 4) принцип індивідуалізації юридичної відповідальності передбачає, що відповідальність залежить від поведінки правопорушника до і після вчинення правопорушення,

форми, тяжкості наслідків, спричинених правопорушенням, та особливостей суб'єкта; 5) статистичні дані й судова практика дають підстави стверджувати, що найчастіше з-поміж заходів виховного впливу застосовують попередження, а найпоширенішими серед неповнолітніх є види правопорушень, які передбачені ст. 44, 51, 173, 175-1, 178, 185 КУпАП; 6) приймаючи рішення у справі та накладаючи стягнення на неповнолітнього, суд керується ст. 13, 24-1, 34, 35, 221, 283, 284, 291, 294 КУпАП; 7) ураховуючи принцип судочинства, яким визнано пріоритет публічного інтересу над приватним, суд може провести розгляд справ за відсутності особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, оскільки безпідставне умисне затягування справи нівелює завдання КУпАП, яким є охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ й організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного й неухильного додержання Конституції та законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством. У такому випадку суд бере до уваги практику Європейського суду з прав людини, відповідно до якої сторона, яка задіяна в процесі судового розгляду, зобов'язана з розумним інтервалом часу сама цікавитися провадженням у її справі, добросовісно користуватися належними їй процесуальними правами й неухильно виконувати процесуальні обов'язки, вважає можливим провести розгляд справи за відсутності неповнолітнього; 8) огляд практики суду під час забезпечення прав неповнолітніх у разі накладення адміністративних стягнень і розгляду справи засвідчує, що суд керується нормами ч. 1 ст. 8, ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства»; ч. 1, 2 ст. 3, ст. 27 Конвенції про права дитини (1989).

Правовий механізм звільнення неповнолітніх від відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень розглянуто з позиції вимог ст. 17,

18, 19, 20, 22, 38 і 247 КУпАП. Згідно з результатами аналізу судової практики, найчастіше застосовують ст. 22 КУпАП.

З огляду на викладене вище, запропоновано внести зміни до ст. 24, 38, 258, 268 КУпАП; законів України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та «Про судову експертизу».

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів теоретичного й емпіричного дослідження правових механізмів захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення дало змогу дійти таких висновків:

1. Вивчення генези правового забезпечення захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, засвідчило, що після здобуття незалежності Україна отримала низку рекомендацій щодо напрямів державної ювенальної політики. Експерти неодноразово розробляли моделі, пакети заходів, спрямованих на розв'язання нагальних проблем упровадження ювенальної юстиції в Україні. Однак сподівання української та міжнародної спільноти щодо втілення державної політики не справилися, оскільки КУПАП не виконує функції із завдання «дитиноцентризму» у сучасній Україні. Це перешкоджає розробці та ефективному впровадженню нової національної політичної стратегії як цілеспрямованого плану дій для досягнення державних цілей. Попри цей недолік, наявність організаційних можливостей та адекватної реакції законодавця в понад тридцятирічному проміжку часу, який у кожному періоді вирізняється певними особливостями, засвідчує певні зрушення. Захист прав неповнолітніх у різних форматах і з різних перспектив дає підстави стверджувати, що Україна є державою, здатною продовжувати традиційні європейські цінності. Україна на її оновленому й незворотному європейському шляху гарантує кожній дитині конституційно визначені та закріплені права (прослідковується у всіх періодах). Концептуальні пошуки пріоритету прав дитини відображені у відповідних законах, концепціях, стратегіях, державних програмах, хоча слід зазначити, що вони тяжіють у переважній більшості до оновлення кримінального законодавства. Виникнення широкого кола правовідносин за участю дитини зумовило потребу особливого їх урегулювання, автономного унормування та запровадження спеціалізації фахівців, які комунікують з дітьми. Тож поступово, протягом усіх періодів

спостерігається істотний прогрес у ставленні до дітей, посиленні їх соціального та правового захисту, а також формуванні спеціальної мережі суб'єктів. В умовах правової соціальної держави прослідковується опосередковане державне втручання в процес юридичного регулювання адміністративної відповідальності неповнолітніх. Прогресивний характер сучасного інституту прав дитини запропоновано втілити в Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2035 року.

2. Об'єктом адміністративно-правового регулювання забезпечення права неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності, є адміністративно-правові відносини, що виникають між суб'єктами з приводу реалізації, охорони, захисту й відновлення їхніх порушених прав і свобод. Розглядаючи права неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності, як об'єкт адміністративно-правового захисту:

1) слід прагнути до створення в національному законодавстві певних адміністративно-правових механізмів захисту та забезпечення конституційних прав дітей на всіх етапах провадження у справах про адміністративні правопорушення, надання необхідної допомоги, такої як забезпечення житлом, здобуття освіти або професійної підготовки, працевлаштування чи будь-якої іншої допомоги, яка може бути корисною та практичною для дитини, сприяти процесу її перевиховання;

2) необхідно в національному (українському) законодавстві визначити спеціально-процесуальний статус дитини в адміністративно-деліктному провадженні, доповнивши права неповнолітньої особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, правом на:

- конфіденційність інформації про особу неповнолітнього та його життя;
- належне та своєчасне повідомлення батьків або законних представників неповнолітнього про його затримання та/чи притягнення до адміністративної відповідальності;

– клопотання про обрання чи заміну свого законного представника, а також висловлення власної думки під час здійснення провадження та розгляду справи;

– користування юридичною допомогою (зокрема безоплатною вторинною правовою допомогою) шляхом швидкого залучення захисника (адвоката) з моменту першого контакту дитини з правоохоронними органами (їх посадовими особами);

– отримання консультації та/або додаткове роз'яснення, зокрема із залученням педагога чи дитячого психолога, щодо кваліфікації інкримінованого цій неповнолітній особі адміністративного правопорушення та можливих санкцій чи інших заходів правового реагування з боку уповноважених органів;

3) закріплені в міжнародно-правовому й національному законодавстві права неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності, повинні бути об'єктом правового захисту в судовому та позасудовому порядку, у зв'язку з чим мають корелювати з відповідними обов'язками та повноваженнями органів державної влади (зокрема щодо призначення законних представників, надання безоплатної правової допомоги, доведення необхідної інформації до дитини в зрозумілій для неї формі, забезпечення конфіденційності інформації про дитину тощо).

3. Обґрунтовано, що проблеми інституту відповідальності неповнолітніх за вчинення адміністративних правопорушень в адміністративному праві доцільно об'єднати в такі групи: 1) перегляд і визначення оптимального мінімального віку адміністративної відповідальності; 2) підвищення ефективності виховних заходів, застосування яких до неповнолітніх правопорушників передбачає законодавство про адміністративну відповідальність; 3) удосконалення порядку (процедури) судочинства в частині притягнення неповнолітніх до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень; 4) захист прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень; 5) реалізація

прокуратурою функції представництва інтересів неповнолітнього в суді; б) визначення, актуалізація та розмежування норм КУпАП, за які неповнолітні можуть нести адміністративну відповідальність; 7) відповідальність батьків (або осіб, які їх замінюють) за протиправні дії, вчинені їхніми дітьми; 8) реформування порядку реагування на суспільно небезпечні діяння, вчинені дітьми до досягнення ними віку, з якого настає кримінальна відповідальність, вивівши їх поза межі кримінально-правових відносин, застосування до таких дітей адміністративно-правових заходів, спрямованих на їх соціальну реабілітацію.

4. На основі позицій науковців і результатів вивчення іноземного досвіду виокремлено дві групи принципів захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень: основні (містяться в змісті національного законодавства, є орієнтирами у формуванні захисту прав дитини), провідні (виникли в контексті євроінтеграції).

Основними принципами, які утворюють першу групу, є: верховенство права; законність; гуманізм і недискримінація; своєчасне, усебічне, повне й об'єктивне з'ясування обставин кожної справи; відповідальність лише за вчинення протиправного діяння; невідворотність та індивідуалізація адміністративної відповідальності; відкритість і прозорість, поєднані із забезпеченням права дитини на конфіденційність; участь законних представників у провадженні; забезпечення професійної правничої допомоги; презумпція невинуватості; презумпція вразливості адміністративно-процесуальних прав дитини; оскаржуваність дій та рішень суб'єктів адміністративної юрисдикції та відповідальність таких суб'єктів за власні дії та рішення.

Другу групу становлять такі принципи: забезпечення найкращих інтересів дитини; доступ неповнолітнього до суду й отримання необхідної інформації в доступній для дитини формі та спосіб; участь неповнолітнього в адміністративно-деліктному процесі щодо нього (принцип активної участі, що

охоплює презумпцію здатності дитини бути повноцінним учасником цих правовідносин й обов'язкову участь неповнолітнього в розгляді адміністративної справи щодо нього); вільне висловлювання дитиною своїх поглядів і врахування її думки (принцип бути почутою); застосування затримання та примусового утримання дітей лише як винятковий захід і на якомога стисліший строк.

На підставі результатів опитування встановлено, що фактором ризику щодо можливості вчинення правопорушень неповнолітніми є брак правових знань.

5. Аргументовано, що ювенальну юстицію слід розглядати через систему державних, судових, правоохоронних, освітніх і виховних інституцій, що призначені захищати права, свободи й інтереси дитини. Визначено систему основних суб'єктів захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень. До них входять: 1) суб'єкти формування політики захисту прав дітей в адміністративно-деліктних відносинах: Радник – уповноважений Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації; Кабінет Міністрів України; Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх; Національна школа суддів України, Офіс Генерального прокурора, МВС України, Національна поліція України, Міністерство юстиції України, Національна асоціація адвокатів України; 2) суб'єкти, які представляють і захищають права й інтереси неповнолітньої особи в провадженнях у справах про адміністративні правопорушення: законні представники; захисник; 3) суб'єкти, які мають здійснювати захист прав неповнолітніх під час реалізації адміністративно-юрисдикційних повноважень у провадженнях у справах про адміністративні правопорушення: особи, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення (посадові особи органів Національної поліції та ін.); суд (судді); 4) суб'єкти, які мають здійснювати захист прав неповнолітніх під час виконання адміністративних стягнень чи заходів впливу: органи пробації (сектор ювенальної пробації);

органи і служби у справах дітей; міждисциплінарні команди з питань соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах (у разі реформування системи юстиції, дружньої до дитини) та інші органи; 5) особи, які здійснюють нагляд за виконанням законів під час провадження у справах про адміністративні правопорушення (прокурор); 6) суб'єкти, які здійснюють запобігання порушенням прав і свобод дитини, сприяють їх поновленню: центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; ЄСПЛ; 7) громадські правозахисні організації та наукові правозахисні установи (наукові школи). Констатовано, що перелік цих інституцій може бути доповнено шляхом деталізації чи реформування системи захисту прав дітей в Україні.

Окреслено перспективи, що пов'язані із системою суб'єктів захисту прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, зокрема: а) завдання щодо захисту прав дітей в адміністративно-деліктних відносинах відповідні суб'єкти реалізують у межах адміністративно-юрисдикційної діяльності чи публічного адміністрування; б) обов'язок суб'єктів щодо захисту прав зазначеної категорії осіб впливає із завдань провадження у справах про адміністративні правопорушення та поєднується з їхніми адміністративно-юрисдикційними повноваженнями; в) на основі емпіричних досліджень сформульовано висновок, що ювенальна спеціалізація таких учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення, як суддя, прокурор, захисник, – є необхідною умовою ефективного захисту прав дитини, яка перебуває в конфлікті із законом, і забезпечення її найкращих інтересів в адміністративно-деліктних правовідносинах; г) для забезпечення якісної правничої допомоги захисником неповнолітньої особи, яку притягують до адміністративної відповідальності, має бути лише адвокат, який здобув бажано ювенальну спеціалізацію та здійснює адвокатську діяльність відповідно до законодавства; д) необхідно активізувати участь наукових, правозахисних установ та інституцій місцевих громад до пошуків і запровадження дієвих

адміністративно-правових механізмів захисту прав неповнолітніх осіб, яких притягують до адміністративної відповідальності.

6. Визначено, що наявність навіть загальних для всіх учасників адміністративно-деліктних проваджень процедур, умов і гарантій створює мінімально необхідний правовий режим захисту процесуальних прав, зокрема неповнолітніх учасників цих правовідносин. З'ясовано, що захист прав неповнолітніх, яких притягують до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, здійснюють у правовій та неправовій (організаційно-забезпечувальній) формах. Ця діяльність (захист прав дітей у зазначених правовідносинах) так само втілюється в таких адміністративно-правових формах, як видання адміністративних актів, укладання адміністративних договорів, вчинення інших юридично значущих дій.

Адміністративно-правові форми захисту прав неповнолітніх, яких притягують до адміністративної відповідальності, запропоновано класифікувати за змістом (нормотворча та правозастосовна), цілеспрямованістю (внутрішні й зовнішні; позитивно-перспективні та ретроспективно-відновлювальні), способом вираження (письмові, усні, конклюдентні), суб'єктом застосування (судові та позасудові).

7. Під час дослідження зарубіжного досвіду захисту прав неповнолітніх використано такі критерії: 1) нормативно-правові акти, що впроваджують та регулюють адміністративну та/або кримінальну відповідальність за порушення вчинені неповнолітніми; 2) приклади діянь, які є правопорушеннями або злочинами, визначеними законом; 3) органи (суб'єкти) уповноважені притягувати до відповідальності неповнолітніх; 4) види стягнень, які можуть застосовуватися до неповнолітніх; 5) права неповнолітнього.

Розглянуто та схарактеризовано три моделі правового регулювання адміністративної відповідальності неповнолітніх: «німецька», «французька» та модель країн англосаксонської правової системи. Встановлено, що відмінність між першими двома моделями і третьою полягає передусім у тому, що країни

ЄС вибудовують своє законодавство на Конвенції ООН про права дитини (1989) і Мінімальних стандартах правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила», 1985) тоді як США є тією країною, яка не ратифікувала Конвенцію про права дитини. Права неповнолітніх гарантовані частково Конституцією США, а також законами окремих штатів. Науковий інтерес становлять дані, зібрані Міжнародною мережею прав дитини (Африка, Америка, Азія, Європа, Океанія). У поодиноких випадках країни практикують розроблення документів предметного характеру, що передбачають відповідальність за вчинки, які за зовнішніми ознаками схожі на адміністративні правопорушення (Ботсвана, Гамбія, Уганда, Лесото, Ліберія, Сьєрра-Леоне, Південна Африка, Антигуа і Барбуда, Того, Туніс, Барбадос, Домініканська Республіка тощо).

Доведено, що механізм захисту прав дитини враховує географічне розташування країни, вік, стать, мову, расу, релігію, національне, регіональне чи соціальне походження, політичні й законодавчі особливості.

На основі зарубіжного досвіду аргументовано необхідність розроблення та прийняття міжвідомчого наказу «Про затвердження Загальних правил комунікації правоохоронних органів і суду з дітьми».

8. Встановлено, що дотримання прав неповнолітніх під час застосування заходів адміністративної відповідальності й винесення постанов про накладення адміністративних стягнень вирізняється певними особливостями: 1) справи за участю неповнолітніх розглядають виключно суди (ст. 221 КУпАП); 2) до неповнолітніх відповідно до положень КУпАП суд може застосувати такі види стягнень, як суспільно корисні роботи та громадські роботи. Акцентовано на тому, що заходи виховного впливу, закріплені в ст. 24-1 КУпАП, не відповідають сучасним реаліям і портрету неповнолітнього правопорушника; 3) аналіз статистичних даних і судової практики дають підстави стверджувати, що найчастіше з-поміж заходів виховного впливу застосовують попередження, а найпоширенішими серед правопорушень, які вчиняють неповнолітні, є ті, відповідальність за які

передбачено в ст. 44, 51, 173, 175-1, 178, 185 КУпАП; 4) приймаючи рішення у справі та накладаючи стягнення на неповнолітнього, суд керується ст. 13, 24-1, 34, 35, 221, 283, 284, 291, 294 КУпАП; 5) ураховуючи принцип судочинства, яким визнано пріоритет публічного інтересу над приватним, суд може провести розгляд справ за відсутності особи неповнолітнього, з огляду на практику Європейського суду з прав людини; 6) огляд практики суду під час забезпечення прав неповнолітніх у разі накладення адміністративних стягнень і розгляду справи засвідчує, що суд керується нормами ч. 1 ст. 8, ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства»; ч. 1, 2 ст. 3, ст. 27 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої Верховною Радою України 27 лютого 1991 року; 7) акцентовано на дотриманні принципів законності, справедливості, обґрунтованості, індивідуалізації юридичної відповідальності.

9. З'ясовано, що правовий механізм звільнення неповнолітніх від відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень розглянуто з позицій вимог ст. 17, 18, 19, 20, 22, 38 і 247 КУпАП. Інститут звільнення від адміністративної відповідальності тісно пов'язаний з принципом індивідуалізації відповідальності. Цей принцип вимагає, щоб під час вибору конкретного заходу адміністративного стягнення враховували всі обставини вчиненого правопорушення й особу порушника. Вивчення судової практики дає підстави стверджувати, що найчастіше застосовують ст. 22 КУпАП.

На підставі здійсненого дослідження аргументовано необхідність внесення змін до ст. 24, 38, 250, 258, 268 КУпАП; законів України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та «Про судову експертизу».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адереико Т. В. Особливості адміністративних стягнень в Україні, сучасний стан і перспективи. *Молодий вчений*. 2014. № 11 (14). С. 146–151.
2. Адміністративна відповідальність в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. А. Т. Комзюка, 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Ун-т внутр. справ, 2000. 99 с.
3. Адміністративне право України : підручник / [Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.]; за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
4. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / [В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.]; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. 4-те вид. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
5. Адміністративне процесуальне право : навч. посіб. / кол. авт. ; за заг. ред. Т. П. Мінки. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 320 с.
6. Алексеева О. В. Адміністративно-правовий статус суб'єктів адміністративної відповідальності за правопорушення неповнолітніх. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 14 (1). С. 93–96. (Серія «Юриспруденція»).
7. Алексеева О. В. Генеза інституту адміністративної відповідальності суб'єктів за неправомірні дії неповнолітніх в Україні. *Наука і правоохорона*. 2017. № 2. С. 106–113.
8. Алексеева О. В. Проблема адміністративної відповідальності батьків-вихователів за неправомірні дії неповнолітніх в умовах функціонування закладів квазісімейних форм виховання. *Наука і правоохорона*. 2015. № 4. С. 53–56.
9. Алексеева О. В. Суб'єкти адміністративної відповідальності за неправомірні дії неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 21 с.

10. Аналіз системи правосуддя щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом, в Україні : звіт за результатами дослідж / [Т. Бугаєць, Д. Кобзін, Б. Неткова та ін.] ; за заг. ред. О. Калашник. Київ, 2023. 107 с.
11. Багаденко І. П. Заходи адміністративного впливу, що застосовуються до неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 19 с.
12. Безпалова О. І. Органи судової влади України як один із суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. № 2. С. 31–43.
13. Беньковський С. Ю. Принцип гуманізму, як загальносоціальний принцип проваджень у справах про адміністративні правопорушення. *Форум права*. 2007. № 3. С. 44–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
14. Битяк Ю. П. Адміністративна відповідальність та адміністративне правопорушення. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 151. С. 87–100.
15. Біла В. Р. Форма та зміст публічного адміністрування. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2018. Т. 29 (68). № 4. С. 79–83. (Серія «Юридичні науки»).
16. Бобріченко В. Відповідальність неповнолітніх за адміністративні правопорушення, пов'язані з вогнепальною, холодною чи пневматичною зброєю. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 132–136.
17. Бондарчук О. І. Адміністративно-правове регулювання у сфері соціального захисту прав дітей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2017. 20 с.
18. Бурченко Ю. В. Міжнародний досвід щодо адміністративної відповідальності за порушення карантину. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 61–68.
19. Вакарюк Л. Нормативно-правові акти в структурі правового режиму в трудовому праві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 103–108.

20. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

21. Веселов М. Захист прав неповнолітніх під час притягнення до адміністративної відповідальності. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2020. № 1 (108). С. 73–84. (Серія «Юридичні науки»). DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020\(108\)08](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020(108)08).

22. Веселов М. Інститут адміністративної відповідальності у системі ювенальної юстиції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2019. № 5 (106). С. 49–63. (Серія «Юридичні науки»). DOI: [10.31617/zt.knute.2019\(106\)05](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2019(106)05).

23. Веселов М. Ю. Адміністративно-правове забезпечення «ювенальної» спеціалізації учасників кримінального провадження. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 4 (88). С. 81–92. DOI: [10.33766/2524-0323.88.81-92](https://doi.org/10.33766/2524-0323.88.81-92).

24. Веселов М. Ю. Адміністративно-правові засади функціонування системи суб'єктів ювенальної юстиції у сфері забезпечення прав дітей. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 2 (8). С. 47–57. DOI: [10.32689/2617-9660-2020-2\(8\)-47-57](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-2(8)-47-57).

25. Веселов М. Ю. Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 381 с.

26. Веселов М. Ю. Принципи адміністративно-правового забезпечення функціонування та розвитку ювенальної юстиції. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 147. С. 187–196. DOI: [10.21564/2414-990x.147.178179](https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.178179).

27. Веселов М. Ю. Сучасні парадигми та моделі ювенальної юстиції. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 149–157. DOI: [10.21564/2414-990x.146.174553](https://doi.org/10.21564/2414-990x.146.174553).

28. Веселов М. Ю., Коваленко П. О., Устименко А. В. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх: порівняльний аналіз міжнародного і

національного (українського) правового регулювання. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2016. № 3 (14). С. 83–87.

29. Веселов М. Ю., Мураховська Г. А. Сучасні проблеми статистичного аналізу ювенальних правопорушень в Україні. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 1. С. 19–23.

30. Веселов М., Плосконос А. Концепція правового реагування на протиправні вчинки дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези доп. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 26 лют. 2021 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2021. С. 42–45.

31. Гаро Г., Гретченко Л., Бабішена М. Child Law в Україні та світі. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/child-law-v-ukrayini-ta-sviti>.

32. Гачак-Величко Л. А. Адміністративно-правове регулювання профілактики правопорушень серед неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2021. 22 с.

33. Георгієвський Ю. В. Особливості застосування інституту звільнення від відповідальності до адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованих в автоматичному режимі. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 160. С. 152–169.

34. Гетьман Є. А. Нормотворча діяльність органів виконавчої влади: поняття, сутність, основні ознаки. *Європейські перспективи*. 2013. № 6. С. 42–47.

35. Гладун О. З. Малозначність кримінальних і адміністративних корупційних правопорушень. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2. С. 103–112.

36. Глібко О. В. До питання про принципи судового провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 18 (1). С. 135–138. (Серія «Юриспруденція»).

37. Голубов А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 215 с.

38. Горбач О. В. Адміністративна відповідальність неповнолітніх, батьків або осіб, які їх замінюють : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2006. 18 с.

39. Гришина Н. В. Загальна характеристика неповнолітнього як суб'єкта адміністративної відповідальності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2015. Вип. 20. С. 78–80. (Серія «Право»).

40. Гришук В. К. Оцінне поняття «малозначність» як підстава для звільнення від адміністративної відповідальності за керування транспортним засобом у стані сп'яніння. *Legal bulletin*. 2022. Issue 5. С. 59–65.

41. Губська О. А. До проблем дотримання прав неповнолітніх при обранні щодо них запобіжних заходів. URL: <https://baas.gov.ua/ua/proekty/articles/g/227-do-problemi-dotrimannya-prav-nerovnoolitnikh-pri-obranni-shchodo-nikh-zapobizhnikh-zakhodiv.html/>

42. Гумін О. М., Пряхін Є. В. Адміністративно-правовий статус особи: поняття та структура. *Наше право*. 2014. № 5. С. 32–37.

43. Гуржій А. В. Теоретико-правові засади визначення підстав адміністративної відповідальності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 122–132.

44. Гуржій Т. Удосконалення законодавства про відповідальність за адміністративні проступки. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2022. № 5. С. 78–87.

45. Гусак А. П. Основні принципи ювенальної юстиції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 25. С. 192–194. (Серія «Право»).

46. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках : монографія. Харків : Право, 2010. 352 с.

47. Дембіцька С. Л. Визначення понять «санкція» та «адміністративне стягнення». *Право і суспільство*. 2017. № 4 (2). С. 73–77.
48. Дембіцька С. Л. Накладення адміністративного стягнення як реакція держави щодо застосування примусу до правопорушників. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спецвип. 1. С. 121–125.
49. Добрянська Н. В. Актуальні питання законодавчого регулювання адміністративної відповідальності та її систематизації. *Фінансове право*. 2012. № 3. С. 31–34.
50. Доповідь про стан дітей Америки за 2023 рік. *Children's defense fund*. URL: <https://www.childrensdefense.org/tools-and-resources/the-state-of-americas-children>.
51. Дрофич Ю. В. Поняття та основні ознаки адміністративної відповідальності: аналіз сучасної адміністративно-правової літератури. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 73 (2). С. 18–26. (Серія «Право»).
52. Дубіна О. М. Імплементация міжнародних стандартів дружнього до дитини правосуддя до адміністративного законодавства України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 139–143. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.04.24>.
53. Дубіна О. М. Особливості захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. *Київський часопис права*. 2024. № 1. С. 142–147. DOI: 10.32782/klj/2024.1.18.
54. Дубіна О. М. Підстави та порядок проведення судово-психіатричної експертизи в адміністративному провадженні: стан проблеми та шляхи її вирішення. *Актуальні питання адміністративного права та процесу: матеріали VI Всеукр. наук. конф. молодих вчених (Кривий Ріг, 27 листоп. 2020 р.)*. Кривий Ріг : Оксан-Принт, 2021. С. 77–81.
55. Дубіна О. М. Права дитини в адміністративно-деліктних відносинах. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2022. № 1. С. 107–116.

56. Дубіна О. М. Права дитини, яка притягається до адміністративної відповідальності: міжнародно-правові та національні стандарти. *Актуальні дослідження правової та історичної науки. Вип. 59* : матеріали Міжнар. наук. інтернет-конф. (Тернопіль, Україна – Ополе, Польща, 14–15 берез. 2024 р.). Тернопіль, 2024. С. 13–17.

57. Дубіна О. М. Права та обов'язки неповнолітніх під час комунікації із представниками правоохоронного органу. *Scientific Collection «InterConf»* (Брюссель, Бельгія, 6–8 квіт. 2024 р.). Брюссель, 2024. С. 224–228. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/5812>.

58. Дубіна О. М. Практика Європейського Союзу щодо впровадження моделі «Барнахус». *Світ наукових досліджень. Вип. 28* : матеріали Міжнар. мультидисциплін. наук. інтернет-конф. (Тернопіль, Україна – Ополе, Польща, 21–22 берез. 2024 р.). Тернопіль, 2024. С. 176–179.

59. Дубіна О. М. Проекти з захисту прав і законних інтересів дітей в Україні. *Global achievements and current trends in the development of science* : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (Софія, Болгарія, 11–13 берез. 2024 р.). Софія, 2024. С. 103–106.

60. Дубіна О. М. Система суб'єктів захисту прав неповнолітніх, що притягаються до адміністративної відповідальності. *Адміністративне право і процес*. 2022. № 1 (34). С. 34–46.

61. Дубіна О., Веселов М. Правові засади проведення судово-психіатричної (психологічної) експертизи в адміністративно-деліктному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 3 (95). С. 130–140. DOI: 10.33766/2524-0323.95.130-140.

62. Дубіна О. М. Адміністративні правопорушення, що вчиняються неповнолітніми: аналіз статистики і судової практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 257–260. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-2/61.

63. Дубіна О. М. Відповідальність неповнолітніх як об'єкт адміністративно-правових досліджень. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2021. № 4. С. 107–119. DOI: 10.31617/zt.knute.2021(117)10.

64. Дубіна О., Веселов М. Принципи захисту прав неповнолітніх учасників адміністративно-деліктних відносин. *Адміністративне право і процес*. 2021. № 2 (33). С. 31–44. DOI: 10.17721/2227-796X.2021.2.03.

65. Дубова К. О. Прогностичні погляди на перелік адміністративних стягнень в національному законодавстві. *Правова позиція*. 2022. № 4. С. 132–136.

66. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2012. 424 с.

67. Європейська конвенція про здійснення прав дітей : міжнар. док. від 25 січ. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135/conv#Text.

68. Єдиний випадок конфлікту між неповнолітніми дітьми не є підставою для висновку про наявність у діях батьків правопорушення, передбаченого ст. 184 КпАП України : постанова Верховного Суду України від 12 берез. 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0134700-99#Text>.

69. Ємець Ю. І. Вчинення злочину неповнолітніми як обставина, що пом'якшує покарання: психолого-юридична сутність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2010. 20 с.

70. Желанова В. В. Морально-вольові якості особистості як суттєва детермінанта формування «навичок XXI століття». *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2017. Вип. 2 (41). С. 99–101. (Серія «Педагогіка. Соціальна робота»).

71. Желізняк С. М. Правове регулювання обставин, що виключають адміністративну відповідальність за законодавством України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 261–264.

72. Желізняк С. М. Сутність і особливості обставин, що виключають адміністративну відповідальність. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2023. Вип. 77. Ч. 2. С. 47–50. (Серія «Право»).

73. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. ВНЗ / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

74. Загальні положення ювенальної юстиції. URL: <https://www.studocu.com/uk/document/natsional%D1%8Cniy-yuridichniy-universitet-imeni-yaroslava-mudrogo/kriminal%D1%8Cne-pravo/yuvenal%D1%8Cna-yustitsiya-lektsiya/77496055>.

75. Загальні принципи політики ЄС щодо підтримки правосуддя перехідного періоду. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/zahalni-pryntsyropy-polityky-es-schodo-pidtrymky-pravosuddya-perehidnoho-periodu>.

76. Законодавство України : офіц. база даних. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main?find=2&dat=00000000&user=a&text=%D0%BD%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96+%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B8&textl=1&bool=or&org=0&typ=0&yer=0000&mon=00&day=00&dat_from=&dat_to=&datl=0&numl=2&num=&minjustl=2&minjust=.

77. Засуцько С. С. Сутність поняття «адміністративне стягнення» як адміністративно-правової категорії. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 1. С. 48–52.

78. Заяць Р. Я. Крайня необхідність як обставина, що виключає адміністративну відповідальність. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. Вип. 7. С. 282–285.

79. Заяць Р. Я. Неосудність як обставина, що виключає адміністративну відповідальність. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. Вип. 6. С. 206–208.

80. Заяць Р. Я. Система обставин, що виключають адміністративну відповідальність. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Вип. 9. С. 44–46.

81. Зеленський Є. С., Кравченко І. С. Адміністративна діяльність Національної поліції щодо запобігання вчиненню адміністративних правопорушень дітьми : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2016. 124 с.

82. Іванова Т. М. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. 2015. № 2. С. 162–166. (Серія «Юридичні науки»).

83. Іщенко І. В. Адміністративна відповідальність як засіб ювенальної превенції. *Правова держава*. 2018. № 30. С. 97–100. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.30.132857>.

84. Калюжний Р. А., Шапенко Л. О. Правозастосовна діяльність як соціокультурне явище. *Інтернаука*. 2017. № 1 (1). С. 7–11. (Серія «Юридичні науки»).

85. Квітка Я. М. Попередження адміністративних правопорушень серед неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2002. 20 с.

86. Керівні принципи з додержання прав людини в процесі повернення жертв торгівлі людьми до країни походження / БДПЛ ОБСЄ. Варшава : Poligrafus Jacek Adamiak, 2018. 108 с.

87. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей: прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листоп. 2010 р. і пояснювальна записка. Страсбург : Рада Європи, 2013. 96 с. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.

88. Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів : міжнар. док. від 22 лип. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54/conv#Text.

89. Кимлик Р. В. Особливий статус неповнолітнього як суб'єкта адміністративної відповідальності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1. С. 60–66.

90. Кимлик Р. В. Прокурорський нагляд за додержанням прав неповнолітніх при притягненні до адміністративної відповідальності.

Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України. 2013. № 4. С. 39–44.

91. Кимлик Р. В. Особливості адміністративно-деліктного провадження щодо неповнолітніх. *Вісник Академії адвокатури України.* 2014. № 11 (3). С. 19–27.

92. Кізіма Н. В. Адміністративні стягнення за законодавством України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Українське адміністративне право: актуальні проблеми реформування* : зб. наук. пр. Суми : Мрія-1 ; Ініціатива, 2000. С. 121–123.

93. Ковалів М. В. Проведення у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2013. № 3. С. 240–248.

94. Ковалів М. В. Суб'єкти провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2012. № 1. С. 153–162. (Серія «Юридична»).

95. Ковальчук Ю. І. Неповнолітній як суб'єкт адміністративної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2007. 20 с.

96. Ковбас І. В. Адміністративно-процесуальна правосуб'єктність громадян. *Науково-інформаційний вісник.* 2015. № 11. С. 74–78. (Серія «Право»).

97. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

98. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Української РСР від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

99. Кожура Л. О. Адміністративна відповідальність як засіб адміністративно-правового захисту бездомних осіб і безпритульних дітей. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2012. № 5. С. 67–69.

100. Коломієць А. М. Громадські роботи як вид адміністративного стягнення. *Молодий вчений*. 2016. № 12. С. 587–590.

101. Коломоєць Н. В. Адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 40 с.

102. Коломоєць Н. В. Адміністративно-правовий захист прав дитини в Україні : монографія. Харків : Панов, 2019. 352 с.

103. Коломоєць Т. О. Адміністративне судочинство України : підручник. Київ : Істина, 2008. 219 с.

104. Колосовський Є. Ю. Неповнолітні – суб'єкти адміністративної відповідальності: теоретико-правовий аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 7. С. 76–82.

105. Колосовський Є. Ю. Адміністративна відповідальність неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2014. 379 с.

106. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 528 с.

107. Колпаков В. К. Поняття і принципи адміністративно-деліктного провадження. *Журнал східноєвропейського права*. 2013. № 1. С. 18–23.

108. Комзюк А. Т. Суб'єкти адміністративної відповідальності: проблеми визначення та правового закріплення системи. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2003_22_22.

109. Комзюк А.Т., Комзюк М. А., Липій Є. А. Виконання адміністративних актів: новації прийнятого Закону «Про адміністративну процедуру». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2022. Т. 33 (72). № 3. С. 38–44. (Серія «Юридичні науки»). URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/4_2022/6.pdf.

110. Комзюк А. Т. Про розуміння сутності та системи принципів провадження в справах про адміністративні правопорушення. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 21. Ч. 2. С. 30–34.

111. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n2.

112. Конвенція про права дитини : міжнар. док. від 20 листоп. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

113. Кондратьєв В. О. Удосконалення та розвиток правового регулювання адміністративної відповідальності як перспектива забезпечення надійного захисту прав і свобод людини і громадянина. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського*. 2013. Вип. 2. С. 78–85. (Серія «Гуманітарні науки»).

114. Кононенко Ю. В. Засади адміністративної відповідальності за порушення права на справедливий судовий розгляд в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 82–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2013_3_18.

115. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

116. Концепція створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні : проект / робоча група проекту. *Відновне правосуддя в Україні*. 2005. № 1–2. С. 90–95.

117. Корж-Ікаєва Т. Г. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2008. 19 с.

118. Корнієнко М. В. Деякі особливості адміністративної відповідальності дітей згідно з чинним законодавством України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 2 (82). С. 162–169.

119. Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних

напрямків діяльності міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2004. 19 с.

120. Крестовська Н. М. Сучасне розуміння прав дитини. *Форум права*. 2011. № 3. С. 409–413 URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11knmrpd.pdf>.

121. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 42 с.

122. Крижановська В. А. Про підстави адміністративної відповідальності. *Митна справа*. 2014. № 5 (2.1). С. 214–218.

123. Кримінальний процес : підручник / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туман та ін.]; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.

124. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n536>.

125. Ктиторов М. О. Принципи провадження в справах про адміністративні правопорушення та їх реалізація в діяльності ОВС : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. 207 с.

126. Кукшинова О. О. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх. *Митна справа*. 2015. № 5 (101). С. 55–63.

127. Лавренова О. І. До питання про оптимізацію системи адміністративних стягнень. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 64. С. 106–111.

128. Лазур Я. В. Забезпечення прав і свобод громадян в сфері публічного управління : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 454 с.

129. Левченко В. О. Адміністративно-правові передумови створення органів ювенальної юстиції в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 220 с.

130. Левченко Д. С., Куш О. Є. Адміністративна відповідальність неповнолітніх. *Наукові тренди постіндустріального суспільства* : матеріали

Міжнар. наук. конф. : у 2 т. (Рівне, 28 лют. 2020 р.). Рівне : МЦНД, 2020. Т. 2. С. 24–27.

131. Легецький М. П. Адміністративно-правові заходи протидії правопорушенням, вчиненим неповнолітніми, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2004. 22 с.

132. Лесько Н. В. Правова природа адміністративної відповідальності неповнолітніх. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 801. С. 14–18. (Серія «Юридичні науки»).

133. Лесько Н. В. Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2019. 489 с.

134. Литвинов О. М., Назимко Є. С., Пономарьова Т. І. Становлення та розвиток ювенальної пенальної політики Республіки Польща (кримінально-правове дослідження) : монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Дакор, 2015. 128 с.

135. Максименко О. Дитина як спеціальний суб'єкт адміністративного права у процесі реалізації ювенальної політики України. *Публічне право*. 2020. № 2 (38). С. 37–44. DOI: 10.32782/2020-38-04.

136. Маленко К. М. Адміністративна відповідальність як засіб профілактики дитячої безпритульності та бездоглядності. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні і світі* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих учених (Суми, 17 трав. 2019 р.). Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2019. С. 242–247.

137. Манжула А. А. Адміністративна відповідальність за проступки, що посягають на громадський порядок: проблеми та перспективи їх вирішення. *Право і безпека*. 2011. № 4. С. 62–66.

138. Мельничук С. М. Правозастосовна форма здійснення функцій держави та публічне адміністрування: взаємозв'язок змісту правових

категорій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35 (1.1). С. 36–39. (Серія «Право»).

139. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») : міжнар. док. від 29 листоп. 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text.

140. Мокрицька І. Я. Диференціація процесуальної форми при провадженні у справах неповнолітніх. *Наукові записки НаУКМА*. 2007. Т. 64. С. 56–60. (Серія «Юридичні науки»).

141. Навроцький О. О. Забезпечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2018. 36 с.

142. Надьон В. В. Позитивно-перспективні заходи впливу, спрямовані до добровільного виконання обов'язків боржником. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини, їх захисту в країнах Європи* : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 9 груд. 2016 р.). Луцьк, 2016. С. 55–58.

143. Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України : монографія. Київ : Дакор, 2018, 336 с.

144. Назимко Є. С., Андріяшевська М. С., Тіточка Т. І. Ювенальна віктимологія: теоретико-правова модель : монографія. Запоріжжя : Гельветика, 2021. 208 с.

145. Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року : Закон України від 5 берез. 2009 р. № 1065-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-17#Text>.

146. Нестеренко А. О. Адміністративно-правове забезпечення прав дітей в інформаційному середовищі : автореф. дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Львів, 2021. 20 с.

147. Оверчук С. В. Розвиток ювенальної юстиції в Україні в контексті реалізації принципу спеціалізації судів. *Часопис Національного університету*

«Острозька академія». 2014. № 2. (Серія «Право»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2014_2_24.

148. Олендер І. Я. Функції суду в державному механізмі. *Право і суспільство*. 2014. № 1–2. С. 153–158.

149. Ольшанецький І. В. Ювенальна юстиція: проблеми законодавчого врегулювання її органів в Україні (ювенальний суддя, прокурор, слідчий, адвокат). *Правова держава*. 2020. № 37. С. 45–56. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2020.37.201508>.

150. Опацький Р. М. Ювенальна політика в Україні: адміністративно-правові засади формування та реалізації: монографія / за наук. ред. Б. О. Логвиненка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 520 с.

151. Опольська Н. М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 24 с.

152. Ортинська Н. В. Особливості правового статусу неповнолітніх у сучасних умовах розвитку державності. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 100–104.

153. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : монографія. Львів : Сполом, 2016. 690 с.

154. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 524 с.

155. Ортинська Н. В. Співвідношення гуманності та дієвості заходів впливу, що застосовуються до неповнолітніх. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2015. № 827. С. 179–183. (Серія «Юридичні науки»).

156. Панасюк О. В. Адміністративно-деліктне право України: теоретичні питання розвитку та реформування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 535 с.

157. Панова О. О. Система принципів організації діяльності прокурора в адміністративно-деліктному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 69–73. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2021.2.12>.

158. Панькевич В. М. Звільнення від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 62. С. 235–239. (Серія «Право»).

159. Парпан У. М., Ільчишин Н. В. Правосуб'єктність як передумова участі особи в адміністративному процесі. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2018. Т. 19. С. 221–226.

160. Петрочко Ж., Датченко Н. Забезпечення найкращих інтересів дитини як пріоритет надання соціальних послуг сім'ям з дітьми. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 5 (41). Vol. 1. С. 151–157.

161. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини : Указ Президента України від 11 серп. 2011 р. № 811. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/811/2011#Text>.

162. Підвищення виховного потенціалу прийомних батьків та батьків-вихователів : навч.-метод. посіб / авт. кол. ; за заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ : Версо-04, 2011. 672 с.

163. Підліткова злочинність: протягом року неповнолітні скоїли понад 3,5 тисячі правопорушень. URL: <https://hromadske.ua/posts/pidlitkova-zlochinnist-protyagom-roku-nepovnolitni-skoilyi-ponad-35-tisyachi-pravoporushen>.

164. План дій Ради Європи для України на 2023–2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова». URL: <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282>.

165. Плани дій Ради Європи для України. *Постійне представництво України при Раді Європи*. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/plani-dij-radi-yevropi-dlya-ukrayini>.

166. Пліско Є. Ю. Соціальне виховання неповнолітніх правопорушників в Україні: теорія та практика (XX – початок XXI століття) : монографія / ред. Е. А. Панасенко. Слов'янськ : Б. І. Маторіна, 2019. 456 с.

167. Плугатар Т. А., Алексєєва О. В. Адміністративна відповідальність за неправомірні дії неповнолітніх в Україні : монографія. Вінниця : Нілан, 2016. 194 с.

168. Поняття адміністративної відповідальності та адміністративного правопорушення в сучасному українському праві. *Центр політико-правових реформ*. URL: <https://pravo.org.ua/ponyattya-administratyvnoyi-vidpovidalnosti-ta-administratyvnoho-pravoporushennya-v-suchasnomu-ukrayinskomu-pravi>.

169. Порядок інформування центрів з надання безоплатної правничої допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою : постанова Кабінету Міністрів України від 28 груд. 2011 р. № 1363. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2011-%D0%BF#n10>.

170. Постанова Борзнянського районного суду Чернігівської області від 6 квіт. 2021 р. Справа № 730/239/21. Провадження № 3/730/92/2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96090875>.

171. Постанова Броварського міськрайонного суду Київської області від 29 берез. 2024 р. Справа № 361/2015/24. Провадження № 3/361/1780/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118003515>.

172. Постанова Жовтневого районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 24 берез. 2021 р. Справа № 212/2136/21. Провадження № 3/212/797/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95781697>.

173. Постанова Жовтневого районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 3 квіт. 2024 р. Справа № 212/3054/24. Провадження № 3/212/1561/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118089720>.

174. Постанова Зборівського районного суду Тернопільської області від 11 жовт. 2019 р. Справа № 599/2091/19. Провадження № 3/599/658/2019. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84886878>.

175. Постанова Ірпінського міського суду Київської області від 23 січ. 2024 р. Справа № 367/10047/23. Провадження № 3/367/482/2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116921125>.

176. Постанова Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 11 жовт. 2019 р. Справа № 157/1523/19. Провадження № 3/157/786/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84891434>.

177. Постанова Кельменецького районного суду Чернівецької області від 20 берез. 2024 р. Справа № 717/551/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117780777>.

178. Постанова Київського районного суду м. Одеси від 2 квіт. 2024 р. Справа № 947/7980/24. Провадження № 3/947/1983/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118087358>.

179. Постанова Луцького міськрайонного суду Волинської області від 14 берез. 2014 р. Справа № 161/1347/24. Провадження № 3/161/943/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117702450>.

180. Постанова Малиновського районного суду міста Одеси від 3 квіт. 2024 р. Справа № 521/1775/24. Провадження № 3/521/2852/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118128050>.

181. Постанова Новокаховського міського суду Херсонської області від 3 груд. 2021 р. Справа № 661/4591/21. Провадження № 3/661/2435/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101656892>.

182. Постанова Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 23 груд. 2021 р. Справа № 183/8787/21. Провадження № 3/183/3502/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102130459>.

183. Постанова Новоодеського районного суду Миколаївської області від 23 груд. 2021 р. Справа № 482/1736/21. Провадження № 3/482/789/2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102133702>.

184. Постанова Олександрівського районного суду Кіровоградської області від 3 квіт. 2024 р. Справа № 397/109/24. Провадження № 3/397/150/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118114410>.

185. Постанова Придніпровського районного суду м. Черкаси від 2 квіт. 2024 р. Справа № 711/2017/24. Провадження № 3/711/778/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118057894>.

186. Постанова Сарненського районного суду Рівненської області від 11 жовт. 2019 р. Справа № 572/3132/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84903894>.

187. Постанова Солом'янського районного суду міста Києва від 3 квіт. 2024 р. Справа № 760/4839/24. Провадження № 3/760/2576/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118106617>.

188. Постанова Сосницького районного суду Чернігівської області від 23 черв. 2020 р. Справа № 745/425/20. Провадження № 3/745/158/2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89992088>.

189. Постанова Соснівського районного суду м. Черкаси від 3 квіт. 2024 р. Справа № 712/3316/24. Провадження № 3/712/1232/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118108609>.

190. Постанова Соснівського районного суду м. Черкаси від 3 квіт. 2024 р. Справа № 712/3319/24. Провадження № 3/712/1234/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118108610>.

191. Постанова Соснівського районного суду м. Черкаси від 3 квіт. 2024 р. Справа № 712/3324/24. Провадження № 3/712/1239/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118108611>.

192. Постанова Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 15 лют. 2024 р. Справа № 607/1589/24. Провадження № 3/607/1297/2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117101900>.

193. Постанова Франківського районного суду м. Львова від 1 квіт. 2024 р. Справа № 465/1025/24. Провадження № 3/465/971/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118051202>.

194. Постанова Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 15 жовт. 2019 р. Справа № 686/27640/19. Провадження № 3/686/6871/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84934839>.

195. Поштаренко О. Поняття, сутність та зміст адміністративної відповідальності в умовах нової парадигми адміністративного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 174–179.

196. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#n146>.

197. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 2 черв. 2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.

198. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2234-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2234-19#n10>.

199. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо проведення судово-психіатричної експертизи в адміністративному провадженні : проект Закону України від 5 листоп. 2020 р. № 4326. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70351.

200. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо юстиції, дружньої до дитини : проект Закону України від 4 черв. 2021 р. № 5618. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72138.

201. Про Державну програму запобігання дитячій бездоглядності на 2003–2005 роки : Указ Президента України від 21 лют. 2003 р. № 154/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154/2003#Text>.

202. Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду

цивільних і кримінальних справ від 18 лип. 2013 р. № 223-1134/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13#Text>.

203. Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : постанова Кабінету Міністрів України від 30 трав. 2018 р. № 453. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#n10>.

204. Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 18 лют. 2016 р. № 148. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-%D0%BF#n11>.

205. Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України : наказ Державної судової адміністрації України від 20 серп. 2019 р. № 814. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0814750-19#n352>.

206. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ МВС України від 19 груд. 2017 р. № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>.

207. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції : наказ МВС України від 6 листоп. 2015 р. № 1376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15#Text>.

208. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листоп. 2015 р. № 1393-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-%D1%80#n13>.

209. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року :

розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 листоп. 2019 р. № 1335-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1335-2019-%D1%80#Text>.

210. Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 28 груд. 1992 р. № 731. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-92-%D0%BF#Text>.

211. Про затвердження Положення про Комісію з питань запобігання дитячій бездоглядності та соціальної реабілітації неповнолітніх : постанова Кабінету Міністрів України від 24 квіт. 2000 р. № 696. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/696-2000-%D0%BF#Text>.

212. Про затвердження Положення про приймальники-розподільники для неповнолітніх органів внутрішніх справ : наказ МВС України від 13 лип. 1996 р. № 384. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0434-96#Text>.

213. Про затвердження Положення про центри з надання безоплатної правничої допомоги : наказ Міністерства юстиції України від 2 лип. 2012 р. № 967/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1091-12#Text>.

214. Про затвердження Порядку виявлення та ведення обліку дітей службами у справах неповнолітніх : наказ Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді від 14 квіт. 2004 р. № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0583-04#Text>.

215. Про затвердження Порядку виявлення та ведення обліку неповнолітніх службами у справах неповнолітніх : наказ Держкоммолодьспорттуризму України від 24 верес. 2001 р. № 2818. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0051-02#Text>.

216. Про затвердження Регламенту організації та проведення моніторингових візитів з питань дотримання прав дитини та сім'ї органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності : наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 5 верес. 2019 р.

№ 83.15/19. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mus32379?an=1&ed=2019_09_05.

217. Про захист персональних даних : Закон України від 1 черв. 2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>.

218. Про кількість адміністративних правопорушень скоєних неповнолітніми. URL: https://dostup.org.ua/request/pro_kilkist_administrativnikh_pr_2#incoming-399763.

219. Про Комітет у справах неповнолітніх Кабінету Міністрів України : Указ Президента України від 2 груд. 1995 р. № 1115/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1115/95#Text>.

220. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24 трав. 2011 р. № 597/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#Text>.

221. Про медіа : Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>.

222. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

223. Про Національну програму «Діти України» : Указ Президента України від 18 січ. 1996 р. № 63/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/96#Text>.

224. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25 черв. 2013 р. № 344/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#n10>.

225. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січ. 1995 р. № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

226. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод неповнолітніх : наказ Генеральної прокуратури України від 15 квіт. 2004 р. № 6/1ГН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v06_1900-04#Text.

227. Про організацію діяльності спеціальних закладів освіти для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання : постанова Кабінету Міністрів України від 13 жовт. 1993 р. № 859. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/859-93-%D0%BF#Text>.

228. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів про права неповнолітніх : наказ Генеральної прокуратури України від 4 квіт. 1992 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011900-92#Text>.

229. Про організацію роботи органів прокуратури щодо забезпечення нагляду за додержанням законів, спрямованих на попередження правопорушень серед неповнолітніх, захист їх прав : наказ Генерального прокурора України від 26 жовт. 1998 р. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009900-98#Text>.

230. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству : наказ Офісу Генерального прокурора України від 4 листоп. 2020 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text>.

231. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

232. Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей : Указ Президента України від 11 лип. 2005 р. № 1086/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1086/2005#Text>.

233. Про повернення на доопрацювання проекту Закону України «Про юстицію, дружню до дитини» : проект постанови Верховної Ради України від 3 берез. 2023 р. № 5617/П. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137.

234. Про Положення про Міністерство України у справах сім'ї та молоді : Указ Президента України від 4 груд. 1996 р. № 1164/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1164/96#Text>.

235. Про практику застосування судами примусових заходів виховного характеру : постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 груд. 1995 р. № 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0021700-95#Text>.

236. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо поміщення дітей у приймальники-розподільники для дітей : постанова Верховної Ради України від 16 лют. 2010 р. № 1896-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1896-17#Text>.

237. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за правопорушення відносно дітей : постанова Верховної Ради України від 19 трав. 2010 р. № 2271-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2271-17#Text>.

238. Про прийняття за основу проекту Закону України про посилення відповідальності за реалізацію неповнолітнім та незаконну реалізацію алкогольних напоїв та тютюнових виробів : постанова Верховної Ради України від 3 груд. 2009 р. № 1750-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1750-17#Text>.

239. Про прийняття зміни до Конвенції про права дитини : Закон України від 3 квіт. 2003 р. № 717-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/717-15#Text>.

240. Про пробацію : Закон України від 5 лют. 2015 р. № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>.

241. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.

242. Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії : Закон України від 3 квіт. 2003 р. № 716-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/716-15#Text>.

243. Про реалізацію Конвенції ООН про права дитини, Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей,

Національної програми «Діти України» та підготовку щорічної державної доповіді про становище дітей в Україні : постанова Кабінету Міністрів України від 20 лип. 1996 р. № 767. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-96-%D0%BF#Text>.

244. Про рекламу : Закон України від 3 лип. 1996 р. № 270/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

245. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Законодавче забезпечення та реальний стан дотримання прав дитини в Україні» : постанова Верховної Ради України від 5 квіт. 2011 р. № 3189-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3189-17#Text>.

246. Про розвиток центрів соціальних служб для молоді : постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовт. 2001 р. № 1291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1291-2001-%D0%BF#Text>.

247. Про створення кримінальної міліції у справах дітей : постанова Кабінету Міністрів України від 8 лип. 1995 р. № 502. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/502-95-%D0%BF#Text>.

248. Про Стратегію розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року : Указ Президента України від 27 верес. 2013 р. № 532/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532/2013#n9>.

249. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n102>.

250. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми оздоровлення та відпочинку дітей на період до 2015 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 листоп. 2010 р. № 2056-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2056-2010-%D1%80#Text>.

251. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006–2016 роки» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 квіт. 2006 р. № 229-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-2006-%D1%80#Text>.

252. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 груд. 2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#n8>.

253. Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 серп. 2013 р. № 735-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80#n8>.

254. Про тимчасові примірні положення: «Про управління у справах сім'ї та молоді обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації», «Про відділ у справах сім'ї та молоді районної, районної у містах Києві та Севастополі державної адміністрації», «Про обласний центр соціальних служб для молоді», «Про службу у справах неповнолітніх обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації», «Про службу у справах неповнолітніх районної, районної у містах Києві та Севастополі державної адміністрації»: наказ Міністерства України у справах сім'ї та молоді від 19 берез. 1997 р. № 5/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0114-97#Text>.

255. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 груд. 1997 р. № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#n93>.

256. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства : постанова Кабінету Міністрів України від 3 серп. 2000 р. № 1200. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1200-2000-%D0%BF#Text>.

257. Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх : постанова Кабінету Міністрів України від 24 трав. 2017 р. № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2017-%D0%BF#Text>.

258. Про юстицію, дружню до дитини : проект Закону України від 4 черв. 2021 р. № 5617. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137.

259. Продаєвич В. О. Місце адміністративної відповідальності в системі заходів адміністративного примусу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2007. 21 с.

260. Пузирний В. Ф. Принципи адвокатської діяльності у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 3. С. 86–90.

261. Рагімов Ф. В. огли. Адміністративна відповідальність неповнолітніх: нові перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 311–314. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/72>.

262. Рекомендація N R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» : міжнар. док. від 17 верес. 1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_266#Text.

263. Рекуненко Т. О. Правопорушення як фактична підстава адміністративної відповідальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. Вип. 36 (1). С. 67–71. (Серія «Юриспруденція»).

264. Резнік О. М. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх. *Право і безпека*. 2019. № 2. С. 53–57.

265. Рєпина О. Г. Особливості психологічного здоров'я неповнолітніх злочинців. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2010. Вип. 29. С. 417–424.

266. Самолюк В. В. Законне представництво у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 24 с.

267. Севостьянова Н. І. Звернення до Європейського Суду з прав людини як реалізація права на доступ до правосуддя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2011. 22 с.

268. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2012. 376 с.

269. Серета В. В. Поняття та класифікація адміністративних проступків, за які передбачено притягнення до відповідальності окремих спеціальних суб'єктів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Вип. 4. С. 162–174. (Серія «Юридична»).

270. Серета В. В. Особливості юридичного складу адміністративних проступків, за які передбачено притягнення до відповідальності окремих спеціальних суб'єктів. *Право і безпека*. 2013. № 4. С. 48–53.

271. Сидоренко О. О. Нормативно-правовий акт як вид правового акту. *Інтернаука*. 2020. № 11 (2). С. 93–99. (Серія «Юридичні науки»).

272. Система кримінальної юстиції щодо неповнолітніх – цивілізований підхід держави до проблеми дитячої злочинності : лист Міністерства юстиції України від 7 черв. 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0036323-11#Text>.

273. Сита Є. М., Бабська І. М. Дослідження адміністративної системи Італії. *ECONOMICS: time realities*. 2020. № 3 (49). С. 55–60. URL: <https://economics.net.ua/files/archive/2020/No3/55.pdf>.

274. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n20>.

275. Слепова Е. А. Адміністративна відповідальність неповнолітніх. *Актуальні проблеми, пріоритетні напрямки та стратегії розвитку України* : тези доп. І Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (Київ, 15 берез. 2021 р.). Київ, 2021. С. 556–557. URL: <https://itta.info/administrativna-vidpovidalnist-perovnlitnix>.

276. Соловйова О. М. Адміністративна відповідальність неповнолітніх: чи потрібні зміни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 316–322. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/74>.

277. Співак М. В. Проблемні питання адміністративної відповідальності неповнолітніх та осіб віком до 16 років за правопорушення в галузі охорони здоров'я населення. *Судова апеляція*. 2009. № 9 (14). С. 17–22.

278. Справа «Лучанінова проти України» (Заява № 16347/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 9 черв. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_788#Text.

279. Старосольська С. Інтереси дитини повинні стати основою роботи усіх державних інституцій. *Громадський простір*. URL: <https://www.prostir.ua/?news=interesy-dytyny-povynni-staty-osnovoyu-roboty-usih-derzhavnyh-instytutsij>.

280. Стефанчук М. М. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність – передумова адміністративного процесуального статусу органу виконавчої влади як сторони у справах адміністративної юрисдикції. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2011. № 5. С. 62–68.

281. Стефанчук М. М. Забезпечення органами прокуратури додержання законів про права неповнолітніх при їх притягненні до адміністративної відповідальності. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 495–500.

282. Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016–2021). URL: http://www.nsj.gov.ua/files/147679858320161003101948_CoE%20Strategy%20on%20children_ukr-1.pdf.

283. Стрельченко О. Г. Адміністративно-правова характеристика адміністративної відповідальності неповнолітніх. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 3 (16). С. 25–30.

284. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 416 с.

285. Терещук Г. Зарубіжний досвід функціонування основних моделей ювенальної юстиції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 2 (10). С. 116–120.

286. Типове положення про сектор ювенальної пробації : наказ Міністерства юстиції України від 18 серп. 2017 р. № 2649/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1031-17#n14>.

287. Ткаля О. В. Особливості заходів адміністративного впливу, що застосовуються до неповнолітніх. *Новітні кримінально-правові дослідження* : зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 87–90.

288. Ткаля О. В. Проблеми та перспективи адміністративного впливу, що застосовується до неповнолітніх. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 125–129.

289. Урбанський Б. П. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх як спеціального суб'єкта. *Митна справа*. 2014. № 5 (95). Ч. 2. Кн. 1. С. 219–225.

290. Фазикош О. В. Особливості провадження в справах про адміністративні правопорушення та його принципи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35 (1.3). С. 36–40. (Серія «Право»).

291. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : міжнар. док. від 1 січ. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text.

292. Харитоновна О. І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2004. 36 с.

293. Холод Р. С. Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 20 с.

294. Хоменко В. О. Процедура прийняття нормативних актів органами місцевого самоврядування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 34. Т. 2. С. 144–147. (Серія «Право»).

295. Хорощак Н. В. Адміністративні стягнення за законодавством України : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. М. Корецького НАН України, 2004. 172 с.

296. Чабан В. П. Адміністративний нормативно-правовий акт і адміністративний договір: юридична характеристика. *Юридичний вісник*. 2015. № 2 (35). С. 63–67.

297. Чернецький О. Л. Поняття та особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх: теоретико-правові питання. *Форум права*. 2008. № 1. С. 439–444.

298. Чернецький О. Л. Правове регулювання адміністративної відповідальності неповнолітніх в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2008. 22 с.

299. Шестак Л. В. До питання про звільнення від адміністративної відповідальності за незначне правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 30 (2). С. 96–98. (Серія «Право»).

300. Шестак Л. В. Проблеми правового регулювання застосування заходів адміністративної відповідальності до неповнолітніх. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. Вип. 50. С. 18–21. (Серія «Юриспруденція»).

301. Шестак Л. В., Щербак К. А. Проблемні аспекти адміністративної відповідальності неповнолітніх в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 210–213. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/50>.

302. Шкарупа К. В. Громадські роботи як вид адміністративного стягнення: проблеми становлення та перспективи розвитку. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 1. С. 55–63.

303. Шульга Є. В. Адміністративно-деліктні відносини в Україні в умовах євроінтеграції : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2018. 416 с.

304. Шульга Є. В. Правове регулювання адміністративно-деліктних відносин: зарубіжний досвід. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 5. С. 133–137.

305. Щукін О. М. До питання концептуалізації поняття адміністративної відповідальності. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. С. 73–78. (Серія «Повітряне і космічне право»).

306. Яковець І. С. Роль суспільно корисних робіт у системі адміністративних стягнень. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 110–113.

307. Яковець І. С. Проблеми та шляхи оптимізації виконання адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 2. С. 51–58.

308. Ярмак О. М. Урахування специфіки суб'єкта адміністративного проступку при складанні протоколів про адміністративні правопорушення, вчиненні неповнолітніми. *Форум права*. 2009. № 3. С. 722–727.

309. Abschnitt 15 – Erzieherische Maßnahmen, Disziplinarverfahren. URL: <https://www.berlin.de/justizvollzug/service/recht/gesetze/jstvollzgbn/artikel.521153.php>.

310. Alarming rise in teen criminality. URL: <https://www.ekathimerini.com/news/1207910/alarming-rise-in-teen-criminality>.

311. Anzahl der rechtskräftig nach Jugendstrafrecht verurteilten Personen in Deutschland nach Art der Sanktion im Jahr 2021. Veröffentlicht von Anna-Sofie Turulski, 2024. URL: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1070686/umfrage/verurteilte-nach-jugendstrafrecht-in-deutschland-nach-art-der-sanktion>.

312. Barnes Macfarlane L.-A. The Children (Scotland) Bill 2019. Balancing the Rights of Parents and Children. Overview and analysis of the current provisions and proposed reforms to the Children (Scotland) Act 1995, Part 1. Report for the Scottish Parliament's Justice Committee. October 2019. URL: https://www.parliament.scot/S5_JusticeCommittee/Inquiries/Balancing_the_Rights_of_Parents_and_Children_Reportv2.pdf.

313. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB)§ 823 Schadensersatzpflicht. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_823.html.

314. Christina Lynn, Examining the relationship between treatment variables and referral processes on probation outcomes. Master of Arts (Criminal Justice and Criminology), August, 2022, Sam Houston State University, Huntsville, Texas. URL: <https://shsu-ir.tdl.org/server/api/core/bitstreams/3b39fbbb-5398-4079-bd57-02eb1a15bba8/content>

315. Case of S.C. v. The United Kingdom (Application No. 60958/00). Strasbourg, 15 June 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-61826>.

316. Children and Young People's Strategy 2020–2030. *Department of Education*. URL: <https://www.education-ni.gov.uk/publications/children-and-young-peoples-strategy-2020-2030>.

317. Children and Youth Protection in Greece. *Protection of Minors*. URL: <https://www.protection-of-minors.eu/en/country/GR>.

318. Children in Adult Prison. *Equal Justice Initiative*. URL: <https://eji.org/issues/children-in-prison>.

319. Children's human rights. *Amnesty International*. URL: <https://www.amnesty.org/en/what-we-do/child-rights>.

320. Children's human rights. *Nidirect/Tedireach*. URL: <https://www.nidirect.gov.uk/articles/childrens-human-rights>.

321. Children's Services Co-operation Act (Northern Ireland) 2015. URL: <https://www.legislation.gov.uk/niu/2015/10/contents/enacted>.

322. Code de la santé publique. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000031927682.

323. Convention on the Rights of the Child : General Assembly resolution No. 44/25 of 20 November 1989. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>.

324. Council of Europe. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. 2011. 97 s. URL: <https://rm.coe.int/16804b2cf3>.

325. Easy Access to Juvenile Populations: 1990–2020. URL: https://www.ojjdp.gov/ojstatbb/ezapop/asp/comparison_selection.asp.

326. Esquema de instrucciones generales a las fuerzas y Cuerpos de seguridad en relacion a menores de edad (durante el servicio de guardia). URL: <https://www.fiscal.es/documents/20142/157164/DICTAMEN+5-2013+Sobre+esquema+de+instrucciones+generales+a+las+Fuerzas+y+Cuerpos+de+Seguridad+en+relaci%C3%B3n+a+menores+de+edad+durante+el+servicio+de+guardia.pdf/0f937ab2-9d17-c00b-088a-1a8e6ad86d55?version=1.1>.

327. Frequently asked questions about juvenile probation. Posted November 2, 2021. URL: <https://www.aecf.org/blog/frequently-asked-questions-about-juvenile-probation>.

328. Getting to Zero A 50-State Study of Strategies to Remove Youth from Adult Jails. URL: https://drive.google.com/file/d/1LLSF8uBlrcqDaFW3ZKo_k3xpk_DTmItV/view.

329. Greece social briefing: The rise of juvenile delinquency in Greece. *Weekly Briefing*. 2023. Vol. 61. No. 3. URL: <https://china-cee.eu/2023/05/08/greece-social-briefing-the-rise-of-juvenile-delinquency-in-greece>.

330. Guidance note of the Secretary-General: UN Approach to Justice for Children. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/guidance-note-of-the-secretary-general-un-approach-to-justice-for-children>.

331. Haftung von Minderjährigen. April 2019. URL: <https://www.fsm.de/wissen/a-bis-z/haftung-von-minderjaehrigen>.

332. Hamilton C. Guidance for Legislative Reform on Juvenile Justice. New York : Children's Legal Centre and United Nations Children's Fund (UNICEF), 2011. 116 p.

333. Häufigste Straftaten von Jugendlichen (14 bis 17 Jahre) in Deutschland im Jahr 2022 (Anzahl der straftatverdächtigen Jugendlichen bei den jeweiligen Straftaten/gruppen). URL: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1243223/umfrage/straftatverdaechtige-jugendlichen-in-deutschland-nach-straftat>.

334. Hay que notificar a los padres las sanciones instruidas a sus hijos menores de edad. URL: <https://www.defensordelpuebloandaluz.es/hay-que>

notificar-a-los-padres-las-sanciones-instruidas-a-sus-hijos-menores-de-edad?page=9.

335. Helland Hege Beate Stein. Discretion and the Demand for Reasons: Justifications for the Child's Best Interests in Decisions on Adoption from Care in England and Norway : Thesis for the degree of PhD. University of Bergen, Norway, 2021. 216. URL: <https://hdl.handle.net/11250/2828327>.

336. I diritti del minore. Wolters Kluwer Italia. Pubblicato il 25/06/2020. URL: <https://www.altalex.com/guide/diritti-minore#par1>.

337. Il sistema di giustizia minorile e il minore autore di reato. URL: https://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_1_12_1.page?facetNode_1=4_55&contentId=SPS973590&previousPage=mg_1_12#.

338. Juvenile Justice Code. Law of Georgia, Nr. 3708-III, Date of issuing 12.06.2015. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/2877281?publication=14>.

339. Keep Youth Out of Adult Courts, Jails, and Prisons. URL: <https://www.njcn.org/about-us/keep-youth-out-of-adult-prisons#:~:text=Currently%20an%20estimated%20250%2C000%20youth,year%20across%20the%20United%20States>.

340. Kinder-und Jugendschutz in Österreich. URL: <https://www.protection-of-minors.eu/de/country/AT>.

341. Kinder-und Jugendschutz in Spanien. URL: <https://www.protection-of-minors.eu/de/country/ES>.

342. La responsabilità civile del genitore per l'illecito del minore (artt. 2047 e 2048 c.c.). 22 APRILE 2021. Numero speciale Malaeducazione e responsabilità dei genitori di Giampaolo Miotto. URL: [https://www.avvocatipersonefamiglie.it/notizie/numero-speciale-malaeducazione-e-responsabilit/la-responsabilita-civile-del-genitore-per-l%E2%80%99illecito-del-minore-\(artt.-2047-e-2048-c.c.\)](https://www.avvocatipersonefamiglie.it/notizie/numero-speciale-malaeducazione-e-responsabilit/la-responsabilita-civile-del-genitore-per-l%E2%80%99illecito-del-minore-(artt.-2047-e-2048-c.c.)).

343. Lau S., Hiemisch A. Functional Freedom: A Psychological Model of Freedom in Decision-Making. *Behavioral Sciences*. 2017. No. 7 (3). URL: https://www.researchgate.net/publication/318219647_Functional_Freedom_A_Psychological_Model_of_Freedom_in_Decision-Making.

344. Ley Orgánica 1/1996, de 15 de enero, de Protección Jurídica del Menor, de modificación parcial del Código Civil y de la Ley de Enjuiciamiento Civil. Legislación consolidada. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1996-1069>.

345. Ley Orgánica 5/2000, de 12 de enero, reguladora de la responsabilidad penal de los menores. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2000-641>.

346. Mandler G. The consciousness continuum: from «qualia» to «free will». *Psychological research*. 2005. No. 69. URL: https://www.researchgate.net/publication/7882335_The_consciousness_continuum_from_qualia_to_free_will.

347. Mendel R. Why Youth Incarceration Fails: An Updated Review of the Evidence. March 1, 2023. URL: <https://www.sentencingproject.org/reports/why-youth-incarceration-fails-an-updated-review-of-the-evidence>.

348. Minimum ages of criminal responsibility in Africa. URL: <https://archive.crin.org/en/home/ages/Africa.html>.

349. Minimum ages of criminal responsibility in Asia. URL: <https://archive.crin.org/en/home/ages/asia.html>.

350. Minimum ages of criminal responsibility in Europe. URL: <https://archive.crin.org/en/home/ages/europe.html>.

351. Minimum ages of criminal responsibility in Oceania. URL: <https://archive.crin.org/en/home/ages/oceania.html>.

352. Minimum ages of criminal responsibility in the Americas. URL: <https://archive.crin.org/en/home/ages/Americas.html>.

353. Minori, reati in aumento di oltre il 15% dal 2010 a oggi. Allarme sull'uso dei social. 10 nov 2023. URL: <https://tg24.sky.it/cronaca/2023/11/10/criminalita-minorile-reati-italia>.

354. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. Juvenile Crime, Juvenile Justice. Washington, DC : The National Academies Press, 2001. DOI: <https://doi.org/10.17226/9747>.

355. Number of youth younger than age 18 confined in local jails. URL: <https://ojjdp.ojp.gov/statistical-briefing-book/corrections/faqs/qa08700#:~:text=After%20a%20period%20of%20increase,between%2070%25%20and%2091%25>.

356. Over the last year we have undertaken a major new research study into the youth criminal justice system across the four nations of the UK. URL: <https://www.unicef.org.uk/youth-justice-in-the-uk-a-rights-based-analysis>.

357. Protection des enfants et des jeunes en France. URL: <https://www.protection-of-minors.eu/de/country/FR>.

358. Raising the Minimum Age for Prosecuting Children. URL: <https://www.njjn.org/our-work/raising-the-minimum-age-for-prosecuting-children>.

359. Responsabilidad penal del menor. URL: <https://www.conceptosjuridicos.com/responsabilidad-penal-del-menor>.

360. Responsabilita' civile e penale dei figli: ricade sui genitori? Di Marilena Maioli. Mar 18, 2019. URL: <http://www.marilenamaioli.com/2019/03/18/responsabilita-civile-e-penale-dei-figli-ricade-sui-genitori>.

361. Responsabilité administrative (fr). URL: [https://www.lagbd.org/Responsabilit%C3%A9_administrative_\(fr\)](https://www.lagbd.org/Responsabilit%C3%A9_administrative_(fr)).

362. Rights of minors in court proceedings. URL: https://e-justice.europa.eu/35998/EL/rights_of_minors_in_court_proceedings?GREECE&action=printMS&init=true&member=1.

363. Statistiken und Daten zur Jugendkriminalität in Deutschland. URL: <https://de.statista.com/themen/8074/jugendkriminalitaet-in-deutschland>.

364. Stimmt das wirklich? Eltern haften für ihre Kinder. URL: <https://www.ergo.de/de/rechtsportal/rechtsirrtum/eltern-haften-fuer-ihre-kinder>.

365. Straftat unter 21 begangen? Wir verteidigen Sie! URL: https://www.muenchner-strafverteidiger.de/jugendstrafrecht/?gad_source=1&gclid=CjwKCAiA0bWvBhBjEiwAtEsoW0YciukErf7-yaMTy85x5vOvtyYAWoSiDincjTCX02V4-H828cOp5hoCWoYQAvD_BwE.

366. Supporting the youngest children in the youth justice system: what works to reduce offending and improve outcomes? 2022. URL: https://www.local.gov.uk/publications/supporting-youngest-children-youth-justice-system-what-works-reduce-offending-and?gad_source=1&gclid=CjwKCAiA0bWvBhBjEiwAtEsoW2H0-8qk3Ieda1yb6nQc0q65ZAnjVkCcdeYQXN0t2CboQnT99N1yOBoCd40QAvD_BwE.

367. Tutela dei bambini e dei giovani in Italia. URL: <https://www.protection-of-minors.eu/de/country/IT>.

368. UNHCR Guidelines on Determining the Best Interests of the Child. URL: <https://www.unhcr.org/4566b16b2.pdf>.

369. Ursula K., Pat B. *Advancing Children's Rights in Detention: A Model for International Reform*. Policy Press, 2021. 224 p.

370. US States Fail to Protect Children's Rights. URL: <https://www.hrw.org/news/2022/09/13/us-states-fail-protect-childrens-rights>

371. Veselov M. Administrative and legal ensure of «the best interests of the child» in the field of junior justice. *Public Administration and Law Review*. 2020. Issue 3. P. 49–56. DOI: <https://doi.org/10.36690/2674-5216-2020-3-49>.

372. Veselov M., Rekunen T., Pylypiv R., Khmelevska N., Korol M. Ensuring the rights and legitimate interests of children as participants in public relations. *Journal Of Interdisciplinary Research*. 2021. No. 11/01. P. 365–368. URL: <https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/1101/PDF/1101.pdf>.

373. Whitehead J. T., Lab S. P. Juvenile Justice. An Introduction. 10th Edition. New York : Routledge, 2022. 504 p. URL: <https://www.routledge.com/Juvenile-Justice-An-Introduction/Whitehead-Lab/p/book/9780367763756>.

374. Youth Justice & Policing. URL: <https://www.niccy.org/hubs/youth-justice>.

375. Youth Justice. URL: https://www.childrensdefense.org/tools-and-resources/the-state-of-americas-children/soac-youth-justice/?gad_source=1&gclid=CjwKCAiA0bWvBhBjEiwAtEsoW7vE1qfkKRFgJwzdc2DKgCVDn0gd6fxDH9gaLp31ImFes_j-mgRlxhoCXZ4QAvD_BwE.

376. Ποινικό δίκαιο ανηλίκων: Οι ποινές και τα δικαιώματα των ανηλίκων στα πλαίσια του Νέου Ποινικού Κώδικα και του Ν. 4689/2020. Βασίλειος Χρονόπουλος 14/09/2020 02/06/2021. URL: https://www.lawspot.gr/nomika-blogs/vasileios_hronopoylos/poiniko-dikaio-anilikon-oi-poines-kai-ta-dikaiomata-ton-anilikon.

377. Τα δικαιώματα των ανηλίκων στην ποινική διαδικασία μετά τον Ν. 4689/2020. URL: <https://www.vlc-law.gr/blog/ta-dikaiomata-ton-anilikon-stin-poiniki-diadikasia-meta-ton-n-46892020>.

378. Τι να κάνουμε για τη νεανική βία στα σχολεία Πηγή. Νίκος Σαλτερής 12 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2023. URL: <https://www.protagon.gr/apopseis/ti-na-kanoume-gia-tin-neaniki-via-sta-sxoleia-to-s-n-tou-paideias-44342666065>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник «Що таке юридична відповідальність?»
Інструкція для форм А/Б: оцініть, будь ласка, Ваше ставлення до запропонованих суджень за шкалою:

1 – знаю/розумію і можу навести приклади	4 – розумію окремі положення
2 – розумію, можу пояснити	5 – маю часткове уявлення
3 – розумію не цілком	6 – нічого не знаю/не розумію

Форма А

№	Запитання опитувальника	Відповідь
1.	Що називають юридичною відповідальністю?	
2.	Які види юридичної відповідальності Вам відомі?	
3.	Яка відмінність між видами юридичної відповідальності?	
4.	Як Ви розумієте особливий характер адміністративної відповідальності?	

Мета: визначити рівень розуміння респондентами поняття юридичної відповідальності, її видів та ознак. Сформулювати відповідні висновки.

Метод збору інформації: опитування.

Вид опитування: соціологічний, правовий, вибірковий.

Місце, час проведення: м. Одеса, листопад 2021 року – січень 2022 року.

Кількість респондентів: 263 особи.

Вік респондентів: від 13-ти до 18 років.

Категорія респондентів: учні закладів загальної середньої освіти, студенти ЗВО.

Результати: за результатами проведеного соціологічного опитування дітей вікових груп від 13-ти до 18 років було встановлено, що близько 75 % з них нібито цілком уявляють, що таке юридична відповідальність. Інша частина знає, що таке відповідальність, але не знає відмінності між такими її видами, як адміністративна та кримінальна, – 14,3 %; має орієнтовне уявлення про цей інститут права – 6,5 %; не розуміє взагалі – 4,2 %.

Форма Б

№	Твердження опитувальника	Відповідь
1.	Я знаю, з якого віку настає юридична відповідальність за вчинені правопорушення.	
2.	Я знаю права, які має особа, яку притягують до адміністративної відповідальності.	
3.	Я знав/-ла, що порушую приписи закону	
4.	Я можу захистити себе в ситуації, де порушують мої права.	
5.	Мені зрозумілі юридична термінологія і запитання анкети.	

Мета: визначити рівень розуміння респондентами своїх прав і можливості їх захисту. Сформулювати відповідні висновки.

Метод збору інформації: опитування.

Вид опитування: соціологічний, правовий, вибірковий.

Місце, час проведення: м. Одеса, листопад 2021 року – січень 2022 року.

Кількість респондентів: 263 особи.

Вік респондентів: від 13-ти до 18 років.

Категорія респондентів: учні закладів загальної середньої освіти, студенти ЗВО.

Результати: аналіз відповідей засвідчує, що базове уявлення про юридичну відповідальність неповнолітніх має не більше ніж 45–50 % опитаних дітей; 39,2 % респондентів вважають, що вони знають перелік прав, які має особа, яку притягують до адміністративної відповідальності; 38,6 % – знає такі права орієнтовно; 15,6 % неповнолітніх респондентів зазначили, що змогли б самостійно оцінити ситуацію щодо дотримання або порушення їхніх прав у разі притягнення до адміністративної відповідальності; 6,6 % дітей відверто зізналися, що не знають своїх прав; майже половина опитаних (47,4 %) визнали, що в них виникли складнощі під час надання відповідей на запитання анкети через незрозумілість юридичної термінології та/чи незнання законів.

Додаток Б

Опитувальник «Ювенальні спеціалізації»
 Інструкція для форм А/Б: оцініть, будь ласка, Ваше ставлення
 до запропонованих суджень, відповівши так/ні.

Форма А

№	Запитання опитувальника	Відповідь
1.	Ви поділяєте необхідність ювенальної спеціалізації суддів, які здійснюватимуть розгляд справ про адміністративні правопорушення щодо неповнолітніх?	
2.	Ви схвалюєте введення спеціалізації прокурора в адміністративно-деліктному провадженні?	
3.	Ви підтримуєте спеціалізацію ювенального захисника в адміністративно-деліктному провадженні?	
4.	Чи вважаєте доцільним наділення спеціального суб'єкта правом складати протоколи про адміністративні правопорушення?	

Мета: визначити позицію респондентів щодо впровадження ювенальних спеціалізацій. Сформулювати відповідні висновки.

Метод збору інформації: опитування.

Вид опитування: соціологічний, правовий, вибірковий.

Місце, час проведення: м. Одеса, листопад 2021 року – січень 2022 року.

Кількість респондентів: 120 осіб.

Вік респондентів: від 25 років.

Категорія респондентів: працівники суду та правоохоронних органів.

Результати: встановлено, що 100 % респондентів одногосно поділяють необхідність відповідної ювенальної спеціалізації суддів, прокурорів й осіб, що здійснюють досудове розслідування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Обов'язковість спеціалізації захисника в таких категоріях проваджень схвалюють 56,3 % опитаних. Усі респонденти вважають доцільною необхідність ювенальної спеціалізації суддів, які здійснюватимуть розгляд справ про адміністративні правопорушення щодо неповнолітніх; відповідну спеціалізацію прокурора в адміністративно-деліктному провадженні поділяють 62,5 %; захисника – 56,3 %; осіб, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення, – 6,3 %.

Додаток В

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
підполковник поліції

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

2024

АКТ

05.04. 2024

м. Київ

№ 29-10

Впровадження результатів дисертації
Дубіни Олега Миколайовича на тему:
«Правові механізми захисту прав
неповнолітніх у провадженні у справах про
адміністративні правопорушення» в
наукову діяльність НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження
позитивного досвіду роботи у складі:

- т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук, лейтенанта поліції Алли Пашиєвої;
- т.в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури Андрія Містюка;
- завідувача кафедри публічного управління та адміністрування, доктора юридичних наук, професора, підполковника поліції Ігора Пастуха;
- завідувача кафедри конституційного права та прав людини, кандидата юридичних наук, доцента Катерини Сьох;
- завідувача загальної бібліотеки Людмили Гайдар.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», наукові праці аспіранта кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ Дубіни Олега Миколайовича за темою: «Правові механізми захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення» та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота містить низку обґрунтованих теоретичних положень і пропозицій спрямованих на удосконалення правових механізмів захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення, що дає підстави запровадити їх для використання в науковій діяльності Національної академії

внутрішніх справ.

Проаналізовано основні результати дослідження Дубіни О.М., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Дубіна О.М. Імплементація міжнародних стандартів дружнього до дитини правосуддя до адміністративного законодавства України. Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 4. С. 139-143.

2. Дубіна О.М., Веселов М.Ю. Принципи захисту прав неповнолітніх учасників адміністративно-деліктних відносин. Адміністративне право і процес. № 2 (33), 2021. С.31-44.

3. Дубіна О.М., Веселов М.Ю. Правові засади проведення судово-психіатричної (психологічної) експертизи в адміністративно-деліктному провадженні. Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2021. Вип. 3 (95). С. 130-140.

4. Дубіна О.М. Відповідальність неповнолітніх як об'єкт адміністративно-правових досліджень. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2021. № 4. С. 107-119.

5. Дубіна О.М. Права дитини в адміністративно-деліктних відносинах. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2022. № 1. С. 107-116.

6. Дубіна О.М. Система суб'єктів захисту прав неповнолітніх, що притягаються до адміністративної відповідальності. Адміністративне право і процес. 2022. № 1 (34). С.34-46.

7. Дубіна О.М. Адміністративні правопорушення, що вчиняються неповнолітніми: аналіз статистики і судової практики. Юридичний науковий електронний журнал. № 2/2024. С.257-260.

8. Дубіна О.М. Особливості захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. «Київський часопис права» № 1, 2024. <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/issue/archive>

9. Дубіна О.М. Підстави та порядок проведення судово-психіатричної експертизи в адміністративному провадженні: стан проблеми та шляхи її вирішення. Актуальні питання адміністративного права та процесу: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених (м. Кривий Ріг, 27 листопада 2020 року). Ред. кол.: Т.О. Рекуненко, Н.М. Удалова, Р.І. Михайлов. – Кривий Ріг: Типографія «Октян-Принт», 2021. С. 77-81.

10. Дубіна О.М. Проекти з захисту прав і законних інтересів дітей в Україні. X Міжнародна науково-практична конференція «Global achievements and current trends in the development of science», 11-13 березня 2024 р., Софія, Болгарія. С.103-106.

11. Дубіна О.М. Права дитини, яка притягається до адміністративної відповідальності: міжнародно-правові та національні стандарти. Актуальні дослідження правової та історичної науки. Випуск 59: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 14 – 15 березня 2024 р.) / редкол. : О. Яремко та ін. ГО «Наукова спільнота». WSZIA w Opolu. Тернопіль : ФО-П Шпак В.Б. 2024. https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3804

12. Дубіна О.М. Практика Європейського Союзу щодо впровадження моделі «Барнахус». Світ наукових досліджень. Випуск 28: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м.

Ополе, Польща, 21-22 березня 2024 р.) / за ред. : О. Патряк та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Тернопіль: ФО- П Шпак В.Б. 2024. <https://www.economy-confer.com.ua/full-article/5389/>

13. Дубіна О.М. Права та обов'язки неповнолітніх під час комунікації із представниками правоохоронного органу. IV Міжнародна науково-практична конференція «Science in the environment of rapid changes», 6-8 квітня 2024, Брюссель, Бельгія. <https://interconf.center/interconf-belgium.html>

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок про те, що вищезазначені матеріали дисертаційного дослідження Дубіни О.М. застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних проектів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову.

Члени комісії:

т.в.о. начальника відділу
організації наукової діяльності
та захисту прав інтелектуальної власності,
кандидат юридичних наук,
лейтенант поліції

Алла ПАШИЄВА

т.в.о. начальника відділу
докторантури та ад'юнктури

Андрій МІСТЮК

завідувач кафедри
публічного управління та адміністрування
доктор юридичних наук,
професор, підполковник поліції

Ігор ПАСТУХ

завідувача кафедри
конституційного права та прав людини,
кандидат юридичних наук, доцент

Катерина СЬОХ

завідувач загальної бібліотеки

Людмила ГАЙДАР

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Станіслав ГУСАРЄВ

2024

АКТ05.04, 2024

м. Київ

№ 28-оп

Впровадження результатів дисертації
Дубіни Олега Миколайовича на тему:
«Правові механізми захисту прав
неповнолітніх у провадженні у справах про
адміністративні правопорушення» в
освітній процес НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- т.в.о. начальника навчально-методичного відділу, лейтенанта поліції Вікторії Бойчук;
- т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук, лейтенанта поліції Алли Пашиєвої;
- завідувача кафедри публічного управління та адміністрування доктора юридичних наук, професора, підполковника поліції Ігора Пастуха;
- завідувача кафедри конституційного права та прав людини, кандидата юридичних наук, доцента Катерини Сьох;
- т.в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури Андрія Містюка;
- завідувача загальної бібліотеки Людмили Гайдар.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», та наукові праці аспіранта кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ Дубіни Олега Миколайовича за темою: «Правові механізми захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні

правопорушення».

Проаналізовано основні результати дослідження Дубіни О.М., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Дубіна О.М. Імплементация міжнародних стандартів дружнього до дитини правосуддя до адміністративного законодавства України. Аналітично-порівняльне правознавство. 2021. № 4. С. 139-143.

2. Дубіна О.М., Веселов М.Ю. Принципи захисту прав неповнолітніх учасників адміністративно-деліктних відносин. Адміністративне право і процес. № 2 (33), 2021. С.31-44.

3. Дубіна О.М., Веселов М.Ю. Правові засади проведення судово-психіатричної (психологічної) експертизи в адміністративно-деліктному провадженні. Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2021. Вип. 3 (95). С. 130-140.

4. Дубіна О.М. Відповідальність неповнолітніх як об'єкт адміністративно-правових досліджень. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2021. № 4. С. 107-119.

5. Дубіна О.М. Права дитини в адміністративно-деліктних відносинах. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2022. № 1. С. 107-116.

6. Дубіна О.М. Система суб'єктів захисту прав неповнолітніх, що притягаються до адміністративної відповідальності. Адміністративне право і процес. № 1 (34). 2022. С.34-46.

7. Дубіна О.М. Адміністративні правопорушення, що вчиняються неповнолітніми: аналіз статистики і судової практики. Юридичний науковий електронний журнал. № 2/2024. С.257-260.

8. Дубіна О.М. Особливості захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. «Київський часопис права» № 1, 2024. <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/issue/archive>

9. Дубіна О.М. Підстави та порядок проведення судово-психіатричної експертизи в адміністративному провадженні: стан проблеми та шляхи її вирішення. Актуальні питання адміністративного права та процесу: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених (м. Кривий Ріг, 27 листопада 2020 року). Ред. кол.: Т.О. Рекуненко, Н.М. Удалова, Р.І. Михайлов. – Кривий Ріг: Типографія «Октан-Принт», 2021. С. 77-81.

10. Дубіна О.М. Проекти з захисту прав і законних інтересів дітей в Україні. X Міжнародна науково-практична конференція «Global achievements and current trends in the development of science», 11-13 березня 2024 р., Софія, Болгарія. С.103-106.

11. Дубіна О.М. Права дитини, яка притягається до адміністративної відповідальності: міжнародно-правові та національні стандарти. Актуальні дослідження правової та історичної науки. Випуск 59: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 14 – 15 березня 2024 р.) / редкол. : О. Яремко та ін. ГО «Наукова спільнота». WSZIA w Opolu. Тернопіль : ФО-П Шпак В.Б. 2024. https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3804

12. Дубіна О.М. Практика Європейського Союзу щодо впровадження моделі «Барнахус». Світ наукових досліджень. Випуск 28: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м.

Ополе, Польща, 21-22 березня 2024 р.) / за ред. : О. Патряк та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Тернопіль: ФО- П Шпак В.Б. 2024. <https://www.economy-confer.com.ua/full-article/5389/>

13. Дубіна О.М. Права та обов'язки неповнолітніх під час комунікації із представниками правоохоронного органу. IV Міжнародна науково-практична конференція «Science in the environment of rapid changes», 6-8 квітня 2024, Брюссель, Бельгія. <https://interconf.center/interconf-belgium.html>

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Дубіни О.М. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Адміністративна відповідальність», «Проведення у справах про адміністративні правопорушення», «Сучасні аспекти адміністративної відповідальності», під час підготовки навчально-методичних та дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

т.в.о. начальника навчально-методичного відділу,
лейтенант поліції

Вікторія БОЙЧУК

т.в.о. начальника відділу
організації наукової діяльності
та захисту прав інтелектуальної власності,
кандидат юридичних наук,
лейтенант поліції

Алла ПАШИЄВА

завідувач кафедри
публічного управління та адміністрування
доктор юридичних наук,
професор, підполковник поліції

Ігор ПАСТУХ

завідувача кафедри
конституційного права та прав людини,
кандидат юридичних наук, доцент

Катерина СЬОХ

т.в.о. начальника відділу
докторантури та ад'юнктури

Андрій МІСТЮК

завідувач загальної бібліотеки

Людмила ГАЙДАР

«ЗАТВЕРДЖЕНО»

Начальник відділу ювенальної
превенції управління превентивної
діяльності Головного управління
Рациональної поліції у м. Києві
майор поліції

Яна ЦИМБАЛ
» 2024 року

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів наукових досліджень у практичну діяльність

1. **Найменування пропозиції для впровадження:** «Правові механізми захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення»
2. **Установа, яка пропонує впровадження, ПІБ авторів:** Національна академія внутрішніх справ. **Автор:** аспірант Дубіна О.М.
3. **Джерело інформації:**
 1. Дубіна О.М. Адміністративні правопорушення, що вчиняються неповнолітніми: аналіз статистики і судової практики. Юридичний науковий електронний журнал. № 2/2024. С.257-260.
 2. Дубіна О.М. Особливості захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. «Київський часопис права» № 1, 2024. <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/issue/archive>
 3. Дубіна О.М. Практика Європейського Союзу щодо впровадження моделі «Барнахус». Світ наукових досліджень. Випуск 28: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 21-22 березня 2024 р.) / за ред. : О. Патряк та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Тернопіль: ФО- П Шпак В.Б. 2024. <https://www.economy-confer.com.ua/full-article/5389/>
 4. Дубіна О.М. Права та обов'язки неповнолітніх під час комунікації із представниками правоохоронного органу. IV Міжнародна науково-практична

конференція «Science in the environment of rapid changes», 6-8 квітня 2024, Брюссель, Бельгія. <https://interconf.center/interconf-belgium.html>

4. Ким та коли впроваджено: відділом ювенальної превенції управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції у м. Києві при проведенні навчальних занять з поліцейськими ювенальної превенції у квітні 2024 року.

5. Ефективність впровадження: Підвищення рівня знань поліцейських з питань захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення.

6. Мета впровадження: формування навичок використання отриманих знань при вирішенні реальних ситуацій; систематизування й узагальнення знань поліцейських про права дитини у провадженні у справах про адміністративні правопорушення.

7. Зауваження та пропозиції: Рекомендовано продовжити впроваджувати у процес професійного навчання поліцейських відділу ювенальної превенції управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції у м. Києві.

Відповідальний за впровадження:

Заступник начальника відділу ювенальної превенції
управління превентивної діяльності
Головного управління
Національної поліції у м. Києві
майор поліції

Олена КОМПАНЕЦЬ